

SCHÖNER ALFRÉD

ÉGSZÍN KÉK
תכלת

296, 08
36

SCHÓNER ALFRÉD

ÉGSZÍNKÉK

תכלת

A KÖTET A RABBIKÉPZŐ ALAPÍTÁSÁNAK 130. ÉVFORDULÓJÁNAK
TISZTELETÉRE JELENT MEG

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia OR-ZSE
Zsidó Kultúratudomány Kutatócsoport projektje keretében készült,
A MAZSÖK Alapítvány, és a Gabbiano Print Kft. támogatásával.

Szaklektor:

Dr. Borsányi Schmidt Ferenc

Képek:

*Andrássy Béla, Bobella Tamás, Kocsis Péter, László Endre,
László Pál, Mélykúti László, Schöner Alfréd, Strausz Éva*

Borító, tipográfia, nyomdai előkészítés:
Szmuk Judit, Míves Kft.

Kiadja:

Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft.
1138 Budapest, Új Palotai út 20-22.
(+00-36) 06-20 9256-148

Felelős kiadó:

Izsák Gábor

Megjelent 2007-ben

ISBN 978-963-87044-6-7

SCHÖNER ALFRÉD

ÉGSZÍNKÉK

תכלת

A kötetet feleségemnek, Julinak ajánlom

ELŐSZÓ

E kötet egy magyarországi rabbi, művészettörténész életének szegmenseibe, gondolatvilágának hátterébe, az aktualitások iránt érdeklődő ember életébe szeretne betekintést engedni. A zsidóság vallási rendszere melletti elkötelezett, vívódó ember osztja meg világképét – most írásos formában – az olvasóval. A benne lévő história, nem a fantázia szüleménye.

A különböző tudományos, vallástudományos fórumokon, zsinagógai miliőben elmondott, vagy megjelent publikációk és előadások láncolatát összefűzik a hétköznapi, a szombati és az ünnepi élet eseményei, s gondolat-töredékei. A hálát, a köszönetet, a kétséget és az időnkénti aggodást, a hívő ember alázatát I...ten, és szeretetvágyát az emberek iránt. A toleranciát és a megismerés-megismertetés iránti vágyódást. Időnkénti lázongásait, kételyeit, a modernkor hozta kérdésekre adandó válaszkísérleteit. Küzdelmeit a vallási kérdések elmélyülésében, vallomásait a zsidó hagyományról és ezek egyik integráns részéről, a zsidóság művészetéről.

Mintegy két évig nem volt rabbija a Nagyfuvaros utcai zsidó közösségnek. Mint rendszeresen zsinagógába járó és az istentiszteleteken állandóan résztvevő ember, átmenetileg itt is tanítottam, periodikájukban rendszeresen publikáltam. (E kötetben a csak dátummal ellátott dolgozatok az Emberbarát című hetilapban láttak napvilágot.)

Az „otthonom” persze az OR-ZSE maradt.

Mindennap két helyen tanítottam, reggel, este és péntekenként prédikáltam. Nemkülönbön a számomra oly fontos városokban, mint Szegeden, Debrecenben, Győrött, Pápán, Nagykőrösön, stb. s persze Erecben. Hiszen a zsinagóga egyik héber neve Bét Hámidrás, azaz tanház.

A kötet, amelyet a nyájas olvasó most kezében tart, ennek az időszaknak a terméke. Műfaját tekintve leginkább naplónak, illetve „rabbinikus naplótöredéknek” nevezném. Életrajzi elemekkel tarkított gyűjtemény ez, jegyzetek, írássok- reflexiók, tanulmányok, dolgozatok, megemlékezések, amelyeknek belső

logikáját a kronológia határozza meg. Nem más ez, mint egy egymásra épülő, rabbinikus vallomás, ars poetica.

Több mint két esztendő gondolatait kívánom megosztani a zsidóság iránt érdeklődőkkel. Nem a teljességre törekedtem, hanem a domináns események és dátumok írásták mind a pár oldalas asszociatív gondolatokat, a tudományos értekezéseket, az emlékezés szavait, mind az ünnepi írásmagyarázatokat. E két és fél év betekintést enged a XXI. századi rabbi világlátásába. E kitárulkozással is tanítani kíván!

Égszínkék – a kötet címe.

Az égszínkék szín a felhők fölött kitárulkozó végtelent, a háborgó, ám megnyugvó, a látóhatárral ölelkező tengert, eleink imaköpenyét és a mindig megújuló zsidóságot jelképezi.

Hitem szerint mindig lesz égszínkék az egyre táguló univerzumban, s e csodálatos szín megérinti az emberek szívét.

A régi latinok köszöntésével ajánlom e kötetet: **Lectori salutem.**

SCHÖNER ALFRÉD

Budapest, 2007-5767

„ÉS LEGYEN NÉKTEK ÖRÖK TÖRVÉNYÜL...” *

„És legyen néktek örök törvényül.” (Vájkirá 19. 1.) – szól az Örökkévaló az Égi Seregek ura Izrael népéhez, ezen a héten felolvasandó heti szakaszunkban, szidránkban.

A zsidóság egyik nagy küldetése volt, hogy a Midenhatótól kapott igaz törvényt adta az egész emberiségnek. Azokat az igéket, amelyeket a nagy, történelmi egyházak teológiájában Tízparancsolatnak neveznek. Tíz Ige, amely az erkölcsi világ fundamentumát képezték, és képezik a mai napig. Benne olyan törvények, amelyek „bén ádám lemákom”, azaz az ember és I...ten közötti parancsolatok, és olyanok, amelyek „bén ádám láchávero”, azaz az ember és ember közötti relációt szabályozzák.

Az utóbbiaknak – az ember és ember közötti parancsolatok tiltó igéinek – egyike úgy hangzik héberül: „Lo tircách!” Magyarul: „Ne ölj!” Majdnem minden zsinagógában fellelhető e két kőtábla imitáció. Az igéket Mózes hozta a Szináj magaslatáról, és adta övéinek és az egész világnak. Azaz, az életet I...tentől kapjuk és kizárólagos joga elvenni is csak Neki van. Az embernek tilos! Vajon, ha megtartották volna a Tízparancsolat igéit, milyen lehetett volna az emberiség történelme?

A történelemtudomány nem ismeri a „volna” fogalmat. A történelemben csak tények vannak, amelyek a múlttól beszélnek, és amelyekből próbálunk következtetéseket levonni az elkövetkezendő időszakra. De talán ha nem lett volna rasszizmus, más lett volna a világ arculata. Ha nem lett volna antiszemitizmus, nem lett volna embernek ember által való megkülönböztetése.

Annak ellenére, hogy volt néhány olyan ember, aki szinte megérezte, hogy mi fog történni, és aki felhívta a figyelmet: vigyázzatok, mert bekövetkezik! Ezekre a lángeszű gondolkodókra nem hallgattak, hangjukra nem figyeltek, gyakran kinevették őket. Látnokoknak, hírnököknek tartották, vagy egyéb, más kifejezéssel illették őket.

Ezen nagy gondolkodók egyike, Herzl Tivadar, pont 100 esztendővel ezelőtt halt meg, s a korszak egy ismert, akkor nagyon vitatott személyisége volt. Ma már kevésbé az! 1903-ban interjút adott egy korabeli magyar, nagyon neves folyóiratnak, az Egyenlőségnek. Az 1884-ben alapított Egyenlőség akkori szerkesztője, a korszak egyik kiemelkedő nagysága, Szabolcsi Miksa volt. Szabolcsi, mint az emancipáció és a teljes mértékű asszimiláció totális híve, minden ellen felemelte a szavát, amely visszás volt, vagy ami éppen neki nem tetszett.

* Elhangzott a nagykőrösi mártír istentiszteleten, 2004. június 20.

Herzl szerte a világon hirdette, hogy a zsidóság veszélyben van. Párizsban, ahol tudósítóként dolgozott a Dreyfus per idején, azt mondta, „félek, hogy az antiszemitizmus áterjed az egész világra”, s akkor sok-sok „Dreyfus per” lesz.

Hirdette a modernkori megváltás egyik lehetőségét, visszatérni a Szentföldre. Találkozott hatalmasságokkal. II. Vilmostal, Németország császárával, X. Leóval, a pápával. Találkozott az akkori világ elsőszámú politikai tényezőjével, az ottomán birodalom szultánjával. És először fogalmazta újra a szentírási mondatot:

„Engedd el a népem, hogy tudjatok Engem, az Örökkévalót, szolgálni.”

(Smot 7. 16.)

Ezt a zseniális gondolkodót két oldalról támadták.

Támadták az ortodoxok, mert a vallási világnézet szerint, a megváltás csak akkor következik be, ha a Messiás ideje elérkezik. Ne figyeljetelek szavára! – mondták.

És támadták a másik oldalon a neológok. Mit akar ez az ember, hiszen mi az adott országnak vagyunk hűségesebb polgárai. Franciaországban franciák, Németországban németek, Magyarországon magyarok. Miért mennénk el? Maradunk!

Csaknem kitagadták őt. Kinevették, kigúnyolták.

Szabolcsi Miksa 1903-ban készített Herzlrel egy interjút. Arra a kérdésre, hogy miért szeretne saját nemzeti otthonát a zsidóságnak, Herzl szinte a '40-es évek borzalmaival vizionálta.

E beszélgetés megjelent a Múlt és Jövő tudományos folyóirat tíz évvel ezelőtti különszámában, Patai Rafael, a korszak egyik legnagyobb történésze a publikálásában *Cionizmus, előfutárok, alapítók ellenfelek* címmel (Múlt és Jövő. IV. 1993/4. szám). S ebben leírva a történetet: Herzl 40 esztendővel a Soá előtt szinte megérezte, hogy bekövetkezik a pusztulás. Látnok volt? Nem tudom.

Egy viszont tény, Binjámin Zeév Herzl, a modern Izrael megálmodója, így fogalmazott:

„... Ha akarjátok, nem álom...!”

És néhány évtizeddel később megalakult **Medinát Jiszráél**, Izrael Állama. S most szabadon visszatérnem az első mondatra.

„Legyen nektek örök törvényül.”

A törvényt nem tartották be, és nem hallgattak azoknak a szavára, akiket már megérintett Tiszaeszlár vérvádjának a szele. Igaz, hogy a mi testvéreink, Pesten és a nagyvárosokban és a kicsikben építettek, építettek és építettek. Önmagukat, közösségeket és városokat, múzeumokat, ipart, tudományt, szellemiséget. Részt vettek az első igazi nagy szabadságharcban, 1848-ban, az

első világháborúban és büszkén viselték a megérdemelt kitüntetést, hiszen ők háborús veteránok voltak. És a kitüntetések helyére néhány évtizeddel később egészen más került.

Sárga csillag.

„Jutalomként” letépték róluk a kitüntetést, mely bizonyította, hogy védtek a hazát, és „cserébe” sárga csillagot kaptak.

A megkülönböztetés és a megszegyenítés jelét.

Azokban a városokban, ahol ezrével éltek zsidók, talán néhány száz, ha még van. Azokon a településeken, ahol éltek százak, legfeljebb 10-15 zsidó lélek lakik. S ahol 15-20 lélek élt, ott egyetlen emlékhely van: a temető. A márvány sírköveket persze ellopták, csak a mészkövek maradtak meg. Néha, a mai napig, ráírnak valami megszegyenítő mondatot, például „többen jöttetek vissza, mint ahányan elmentetek”, vagy ráfestik a horogkeresztet, hogy azért „ne felejtünk”!

Nem akarok a második világháború szörnyűségeiről beszélni. Alig élnek már az akkori generációból, de hála I...tennek vannak még túlélők. Vigyázzunk rájuk, óvjuk őket, szeretetünkkel és sok-sok odaadással vegyük őket körül, és próbáljuk megadni nékik azt, hogy békeességben halhassanak meg! Ne legyen bennük szorongás, ne riogassák őket, ne tegyenek célzást! Ne legyenek félreérthető mondatok, mert ez a generáció nagyon érzékeny. Ennek a generációnak minden fáj. Ez a generáció mindentől fél. A hangos szótól, a gyilkos „összekacsintástól”, az antiszemita célzásoktól, a cigányozástól. S amikor elhangzik több ezer torokból a stadionban, hogy „indul a vonat Auschwitzba” attól fél, hogy nemcsak kiabálni fogják. Ennek a generációnak joga van félni.

Azonban a mi generációnk már semmitől se fél! A követő generációk meg már azt se fogják tudni, hogy mi a félelem. Mert I...tennek hála más világba születtek. Olyan világban élnek, melyben, hitem szerint, már nem fogják tudni, hogy mi a félelem. De fontos feladat emlékezni a 6 000 000 európai, a 600 000 magyar zsidóra és ha úgy tetszik, arra a 402 körösire, és arra a sok-sok mártírra is, akiket a környékről vittek el, és akiknek talán a nevét sem tudjuk. (Lásd: Novák László Ferenc: *A zsidóság Nagykőrösön*. Nagykőrös, 2002.)

Befejezéséppen, még egy gondolatot ajánlanék figyelmetekbe.

Hozzávetőlegesen 600 000 mártírja van a magyarországi zsidóságnak, vagy ahogy ma mondják, s igazuk van, a magyar történelemnek. Hiszen a Soá nem zsidó ügy kizárólagosan, hanem a magyar történelemé. Így igaz. Azt mondani, hogy a németek tették, igaz. De nem egyedül, mert ott álltak mellettük azok, akik segítették őket, akik nem voltak igaz magyarok. Mert az igaz magyar védte, védi azt, aki annak a hazának a polgára. Vallásra, világnézetre való tekintet nélkül. Védi a bajban állampolgárait.

S akkor bennünket senki nem védett. Nem védett a törvény, hanem ellenkezőleg, diszkriminált, numerus clausus-szal, numerus nullus-szal, első, második és harmadik zsidótörvénnyel. Tönkrementek, megszűntek a közössé-

gek, lerombolódtak az épületek, meggyilkolták szeretteinket, apákat, anyákat, gyermekeket, védteleneket, kiszolgáltatottakat. Fiúkat, leányokat, csecsemőket, olyanokat, akik még beszélni sem tudtak, akik még kérdezni se tudtak. Akik semmit nem éreztek a világból, csak talán édesanyjuk illatát, mégis elvitték őket. Másfélmillió gyermeket öltek meg Auschwitzban!

Az egész ország gyászolta azt a szerencsétlen magyar katonát, aki pár nappal ezelőtt hősi halált halt. Joggal! Természetesen mindannyian gyászoltuk. De vajon minket akkor, ki siratott? Talán még van néhány közösség, ahol emlékeznek reájuk, de arra nincs időnk, hogy egy percre megálljunk és felálljunk az emléükért. Mindenkiért egy percre. Kiszámítottam: 600.000 védtelen kiszolgáltatott zsidóért, ha egy percet állnánk fel, az 600.000 perc lenne. 600.000 perc, az 10.000 óra. 10.000 óra, pedig 416,6 nap. Az 59 hét, 13 hónap, egy év és egy hónap! Ha minden egyes zsidóra egy percig emlékez-nénk, *akkor egy évig és egy hónapig állna az élet.* Mindenkiért nem tudunk egy percre felállni, talán 402 emberért, 402 zsidóért érdemes.

Nagykőrösi zsinagóga

Mennyei Atyánk, Világ Alkotója nézz le reánk és áldd meg a te közösségedet. Add meg nekünk a belenyugvás képességét, hogy elfogadjuk az elfogadhatatlant. Hogy hozzunk megbékélést az embereknek, belátást, önmagunkba szállást, hogy a holnap szebb legyen, mint a tegnapi volt, hogy a holnapután boldogabb legyen, mint a holnap. Add meg uram, hogy mártírjainknak nyugalma legyen az örök életben, akiknek hamvát, hamvait szétszórta a szél. Akiknek nem adatott meg, hogy ebben a földben nyugodjanak, mert még emberi porhüvelyüket is elégették.

Add meg a túlélőknek a csendes imádkozás lehetőségét, szóljon értük szívünk mélyéről szóló imádság a Világ Alkotójához, az Irgalom Atyjához, El Málé Ráchámim...

KOL NIDRÉ 2004/5765*

אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה

(Zsolt. 97.11)

Szerte a világon, ezekben az órákban az előbb elhangzott szavak csendülnek fel a Magasságok felé, a Világ Alkotója felé. Ilyenkor együtt vagyunk valamennyien lélekben és érzelmekben. Azok, akiket elsodort az élet, s azok is, akik véglegesen eltávoztak közülünk. Most, itt vannak a szívünkben, dobognak a lelkünkben, szinte érezzük őket. Odanézőnk arra az „ominózus” helyre, és látjuk őt. Őt, aki felnevelt, aki irányította lépteinket, s kirajzolódik előttünk a kép, amikor – sok-sok évtizeddel ezelőtt – áldott emlékü apánk rátette kéréses, fáradt kezét a fejünkre, és azt mondta: „Jevárechechá ...”, „ a Jóisten áldjon meg fiam!”. Ez az áldás elkísér, ezt az áldás várjuk a magasságokból.

בזכות אבות תושיע בנים

„Az elődök érdeme miatt részesítsen áldásában bennünket a Mindenható kegyelme.”

Drága Testvéreim! Kol nidré este van, számunkra, zsidó embereknek az esztendő legfontosabb estéje.

כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא

„Minden folyó a tengerbe rohan, és a tenger mégsem telik meg.” (Kohélet 1. 7)

Igen, azt látjuk, hogy az egymást követő nemzedékek lelki, érzelmi folyamata lassan beleszívódik az emberiség történelmébe, s az emberiség történelme még mindig nyitott, tág, szabad és reménységgel teli.

Reménységgel teli?

Hogy is olvassuk? „Mindennek rendelt ideje van.”

עת לבכות ועת לשחוק... עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים

„Ideje a kődobálásnak és ideje van a kövek összeszedésének.” (Kohélet 3. 4-5.)

Mintha a bibliai szöveg kelne életre a bibliai földön, Atyáink országában, Izraelben, ahol dobálják a köveket. Nincs olyan nap, hogy ne zuhanna zsidó emberre kő, a pusztítás és a megsemmisítés köve. S most is úgy érezzük, talán megint – távoli messzeségből – felénk akar dobni valaki, immár nem is követ,

* Elhangzott 2004. 09. 24. Kol Nidré estéjén az OR-ZSE zsinagógájában

de mindent elpusztító rakétát. Mi, ezzel szemben, több emberöltő óta próbáljuk „gyűjtögetni” a köveket, a mi életünk nem más, mint egy nagy „gyűjtögetés”. Hol az összetört mácevákat, sírköveket állítjuk fel, hol a megszenteltelenített, összetört zsinagógák épületeit próbáljuk újraépíteni. Hol a megtaposott, megszegyenített és megalázott életünk köveit szándékozunk kisebb darabokból újból- és újból felépíteni. „Mert ideje van a kődobálásnak, és ideje van a kövek összeszedésének.” Amikor erre a mai estére készültem, elém villant egy mondat, amely Jóma traktátusából való (53./b). A talmudi egység a főpap imájáról szól. A főpap, a Kohén Hágádol, egy évben egyszer belépett a legfelsőbb szentélybe, és imádkozott mindenkiért. Először önmagáért, aztán népéért, családjáért, végül az egész viláért. Mi, zsidók imádkozunk önmagunkért és imádkozunk másokért is, annak reményében, hogy van, aki meghallgatja. A főpapi ima olyan gyönyörű volt, olyan mély, olyan áhítattal teli, hogy annak leírása belesimul a máchzorba, a nagyünnepi imakönyvbe. Különleges látvány volt, ahogy a főpap bement a Szentélybe, és mindenkiért fohászokodott.

Ablak részlet, szegedi zsinagóga, 1903.

וביום צום כפור יחתמון

„Jom Kippur böjtjének napján megpecsételtetik minden ember sorsa”

A XX. század első évtizedeinek nagy tehetségű zsidó költője, Kiss József így ír *Az én imádságom* c. versében:

*Mikor levetve papi bíborát,
S minden hivalgó földi éket,
A főpap öltött tiszta len ruhát,
S a legbensőbb szentélybe lépett,
Meghozni az Úrnak áldozatát,
S feloldani büntől a népet.*

Oly megrendítő volt egykor a főpap imája, hogy belevésődött a Tálmudba, íme néhány szó az eredeti forrásból:

יהי רצון מלפנך ה' אלוקינו שתהא שנה זו גשומה ושחונה
(מסכת יומא-פרק ה)

„Legyen meg akaratod szerint Örökkévaló I...tenem, Világ Alkotója, legyen ez az esztendő vízben és napfényben, tűzben, világosságban bőséges, gazdag”.

Sok-sok évezreddel ezelőtt két fogalmat emelt ki a főpapi áldás, *sáná gsumá*, a vízzel telített évet, és *sáná shuná*, a napfényvel, világossággal, tűzzel teli évet.

Döbbenetesen okosak voltak a mi eleink.

A főpap olyan évet kért, ahol lesz elegendő víz. Nem kevesebb, nem is több. Pont annyi, amennyi éppen kell. Ha kevés a víz, szenved a természet. Ugyanakkor, ha árvíz tombol, megsemmisül az ember és környezete. Prága belvárosában – néhány évvel ezelőtt – embermagasságban dübörgött a hullám áradata. Az Alt Neu Schulban, a legszentebb zsinagógák egyikében, derékig ért a víz, az emberek csónakkal jártak be a templomba. Petőfi szavait idézve „...a víz (volt) az úr”. Az ember nem tud, ellenállni a víz erejének.

Egy régi tanítómesterünk úgy fogalmazott, hogy léteznek tengerszemek, egykori hatalmas óceánok kicsi maradványai. Magyarországon is vannak. És időnként, napsütésben, szélcsendes időben fodrozódó fehér hullámokat lehet látni a tengerszemek vizének tetején. A geológusok úgy tartják, hogy ez nem véletlen, ugyanis a tengerszemek valahol összeérnek a föld mélyén. S amikor a távoli messzeségben robajlik a tenger, s hatalmasak a hullámok, akkor ez a vajúdó erő a tengerszemekben is érződik. Megmutatkozik a víz fantasztikus ereje.

A zsidó történelem olyan, mint a tenger. Bárhol a világon hatalmas történelmi hullámok zajlanak, a tengerszemen érződik a hullámenergia. Bárhol a világon a zsidósággal történik valami, a te kis „tengerszemedben”, az a te életedben is lecsapódik.

A Tálmod második mondatrésze így hangzik: sáná shuná, legyen kellő mennyiségű fény, erő, ma azt mondanánk energia.

A költő úgy fogalmazott egykor:

*Ismeritek a vidám rőzselángot
S ropogását a vályog tűzhelyen?
A nyílt arcokat, a nyájas világot,
Hol tréfa és dal önként megterem?
Recsegő gallytól, pattogó szilánktól
Lestem el egykor a dal ütemét.
Hol az a tűz? Mi lett a rőzselángból?
Nekem elhamvadt - talán másnak ég.*

(Kiss József: Tüzek)

Igen, a tűz melegséget ad, a tűz fényt ad és biztonságot. De van pusztító tűz is. Gyakran olvasható a napilapokban, hogy távoli messzeségből diktátorok fenyegetnek, hogy elküldik a „modern tüzet”, és elpusztítják a zsidó népet. Hányszor, de hányszor égett már a pusztítás tüze? Vajon lehetséges ez újból? Lehetséges?

A főpap tudta pontosan, miért imádkozik. Kellő mennyiségű vízért és olyan energiáért, amely nem pusztít, hanem melegséget, nyugalmat áraszt.

Ez a sokat szenvedett, rendkívül sokat vesztett nép életre íteltetett. Nehezen, néha küszködve, megpróbáltatásokkal tele, de tudja, hogy van, aki vigyáz reá itt és az örök életben. Ő, aki Izrael Órzője, aki óvta ennek a népnek léptét, vigyázott rá a megpróbáltatások és a történelmi kataklizmák ellenére.

Amíg élünk, a szívünkben él a remény, amely elpusztíthatatlan. Mert mi az a nép vagyunk, amelyről azt írja a próféta, **ásziré hátikvá**, a remény foglyai. A bizakodásé és az optimizmusé.

TELEKI TÉRI FÓHAJTÁS*

1944 – 2004

EMLÉKTÖREDÉK A MÁRTÍROK ÉS EGY MÁRVÁNYTÁBLA ELŐTT

Gyermekkorom egy részét itt, ezen a környéken töltöttem és olyan arcok rajzolódnak ki előttem, akik a maguk nemében teljesen egyedülállók, a budapesti zsidóság, a budapesti kultúra, a magyarországi kultúra összességének történetében.

A tanítványi tisztelet ajánlja az Önkormányzat figyelmébe: a Kun utca 12-ben élt – legalább hatvan éven keresztül – a XX. század egyik legnagyobb magyar-zsidó tudósa, Scheiber Sándor. Méltó lenne egy márványtáblát elhelyezni a háza falán. Az akkori magyarországi politikai hatalom életében nem ismerte el. Elérkezett az idő! Megérdemli!

Holocaust emléktábla a Teleki téren

Az előttem kirajzolódó híres, vagy egyszerű személyek mind, mind olyan emberek, akik e kerület hírnevét öregbítették. Szerény képzelőerő kell ahhoz, hogy magunk előtt lássuk, újra milyen gyönyörű lehetne ez a tér! Hiszen olyan házak övezik, amelyek, bár a történelem megtépázta őket, európai mértékkel mérve is, szinte unikálisak. S ha ez igaz, jó néhány falra felkerülhetnének a múltat megidéző emléktáblák.

* Elhangzott: A Teleki téri emlékhelyen, 2004. október 15.-én.

Az egykor e kerületben élő hírességek, tudósok, kereskedők, iparosok neveinek őrzői, hiszen ők mindnyájan hozzájárultak a környék felvirágoztatásához. Örökítsék meg a feledésbe merültek nevét, akik értékek hordozói voltak, s hozzájárultak Budapest szellemi arculatának kialakításához.

Nem messze e kegyeleti helytől áll a VIII. kerületi szefárd zsidó imaház, amely az egyetlen olyan imahely Magyarországon, ahol az imákat a régi, egyedi jellegű formában, specifikus betoldásokkal, különleges dallamvilággal recitálják.

A tekei téri Zsidó Imaház frigyszekrény részlete

„A Tekei téri zsinagóga, jelenleg a főváros egyetlen szefárd (spanyol) rítusú, ortodox imaháza, az úgynevezett „csortkovi” zsinagóga, valójában nem a spanyol eredetű zsidók imádságos helye volt, hanem a galíciai (többségében csortkovi) haszidoké. Az imaház ugyanis a mai Ukrajna területén található Czertkóv (Csortkov) városkáról kapta nevét. Innen származtak el e templom alapítói, sőt, a Majna-Frankfurtba került Rotschildok is. A csortkovi „csodarábbi” leszármazottja ma Münchenben működik rabbiként. Nyelve, imarendje, szokásai csak annyira különböztek a német minhágtól (liturgiai szokásrendszertől), amennyire a haszidizmus általában fölvelt némely hatást a törökországi szefárdiaktól, különösképp az észak-izraeli C’fát (Safed) városában élt legendás kabbalistától, a „szent oroszlántól”, Jichák Lurja Askenázitól.” (Szentgyörgyi Ákos: *A józsefvárosi zsidó közösség kialakulása, imaházak és zsinagógák*, Budapest, 2002.)

Ugyancsak itt a Józsefvárosban működik a város egyik legdinamikusabb zsidó közössége, a Nagyfuvaros utcában. Erről így ír a krónikás:

„Freud Dezső 1922-ben, a volt józsefvárosi kaszinó épületét alakíttatta át nagyméretű zsinagógává. 1921-ben ugyanis az Emberbarát Egyesület tagjai megvásárolták a Nagyfuvaros utca 4. számú házat, melynek földszintjén és első emeletén közösségi helyiségeket alakíttattak ki, az udvar területére pedig a tervező mérnök 800 férőhelyes zsinagógát épített. A zsinagógát, amely a második világháború előtt nyakon látogatott volt, 1922. őszén avatták fel.

Frigyszekrény-részlet, Nagyfuvaros utcai zsinagóga

A zsinagóga, elkészülte után, az Emberbarát Egyesület Szilágyi utcai imaházának funkcióját vette át. Az „éc chájim” (Élet fája) ortodox imaegylet, ezzel a nagy zsinagógával szemben, a Nagyfuvaros utca 3/b. sz. alatti „Kauffmann-ház” első emeleti és udvari lakását alakította át imaházzá. A ház udvarán, a táslich célját szolgáló kút maradványa mindmáig látható.” (in. Sz.Á. i.m)

S nem messze e helytől – az egykori „józsefvárosi palota, – vagy Mágnás negyedben” imádkoznak 1878. óta az OR-ZSE zsinagógájának hívei is. S így el lehet mondani, hogy ez az a kerület ahol a magyarországi vallásosságnak három árnyalata, három irányzata békésen, nyugodtan egymás mellett élt, s él ma is. Ez a kerület volt az első, amelyben a rendszerváltás után bevezették és rendszeresítették az úgynevezett „holocaust napon” az iskolák látogatását a különböző kegyhelyeken. Nagyon fontos, hogy a mai fiatalság tudja, hogy a XXI. század Magyarországá már más, mint a múlt század. Olyan, amelyik építkezni szeretne, és kiiktatni önmagából mind azt, ami méltatlan a demokráciához. Kiiktatni mindent, amely nem fogadja el a másságot, kiiktatni mind azt, amely nem fogadja el, hogy az ember, adott esetben, eltérően gondolkodik. Más a hite, vagy más a nemzetisége, vagy más a bőrének a színe. Amikor az elmúlt nyáron Izraelben jártam Haifán, a tengerparton, – ami mindig lenyűgöz – a haifai Carmel hegy magaslatát láttam, és éreztem a víz simogató melegségét, finom puhaságát. S ahogy ott a kis unokámmal sétáltam, belebotlottam egy kőbe. Ezt a követ én elhoztam. Ez a kő a Földközi-tenger partjáról való. Arról a helyről, ahol azok az emberek értek partot, akik túléltek a holocaustot, és, akik úgy gondolták, hogy nincs már jövőjük Európában.

OR-ZSE zsinagóga

Haza tértek, Izraelbe. Az emlékezés követ hoztam most magammal, hiszen mi zsidó emberek nem virágot teszünk az emlékhelyekre, hanem egy kavicsot. Ezt az izraeli kavicsot most elhelyezem az emléktábla alatt. Ez a kavics legyen a szeretetnek és az emlékezésnek a köve. A szeretetét, a megbecsülését és a kegyeletét.

Emlékeztesse mindazokat, akik 2004-ben már másképp képzelik a világot, mint ahogy a múlt század borzalma, emberirtása formálta. Bízunk benne, hogy a józanész kerekedik felül, s nem a diktatúrát időnként éltető gonoszság.

Korunk egyik legnevesebb költőjének, Székely Magdának soraival zárom mondandómat. Azt hiszem, ennél jobban nem tudnám kifejezni saját érzéseimet.

*Mert megadatott itt nyugodnia,
Itt nyugszik most Peszách Péter fia.
Néhány barátom volt, míg állt a házam,
És több volt a fény, mint más provinciában.*

Én remélem, hogy vannak, és lesznek barátaink. Lesznek újra gyönyörű házaink, melyek Közép-Európa egyik legpatinásabb terén, a Teleki téren állnak.

Ősz van. Hullnak a falevelek, de a nap sugara bearanyozza a fák törzseit s a már kopár ágakat. A borongós köd után, a hűvös szél után, a sötétség után azonban mindig kisüt a nap.

Lesz világosság, mindig lesz fény!

Nagyfűvaros utcai zsinagóga – belső tér

A TÓRA SZAVA

דבר תורה.. ראש חודש מרחשון

A most beköszöntött hónap neve Márcesván. Ez a Ros Chodes mindig két napból áll. Azért mert ez Tisri hónap után van, s a hagyományos naptárszámítás szerint Tisri hónap 30. napja mindig Ros Chodes. Az újhold második napja, viszont Márcesván első napja.

Márcesván hónap, az év második hónapja, ha a hónapokat Tisritől, és a nyolcadik azoknak a sorrendjében, amikor Niszántól kezdjük a számítást.

שני וחמישי שני

„Hétfő csütörtök, hétfő” hármas böjt sorozatáról szeretnék röviden szólni. Magyarországon nagy hagyománya volt ennek a rendszernek.

Élijáhu Ki Tovnak, a korszak egyik legnagyobb szaktekintélyének, halachistájának, *Széfer Hatodáá* című művéből idézek: „...miért pont ezeken a napokon (hétfő, csütörtök, hétfő) alakul ki ez a különleges szokásrendszer? Azért mert ez a „jóakarát” és a szeretet napja.” Ezeken a köznapokon olvasunk Tórát. Ez is a bizonyítéka annak, hogy az Örökkévalóhoz, és igéjéhez ragaszkodunk.

Mestereink, a rabbinikus korszakban, elrendelték e hármas egységben, a gyásznapi megnyilvánulási formáit. Sáni váchámisi séni – több történelmi kataklizma traumáját idézi, ezek asszociációi ma is elevenen élnek. Ilyenkor is a Szentély pusztulására emlékezünk és az elégetett Tórákra. Valamint a Templom megszenteltetésére és Izrael száműzetésének kezdetére.

A Tóra elégetéséről néhány mondatot. Sajnos a különböző történelmi korszakokban, azt hitték, hogy ha elégetik a szent tekercseket, akkor megsemmisíthetik a zsidóságot is. A könyvelégetés az inkvizíció óta többször is megisméltódott! Ezt szakkifejezéssel könyv autodafénak hívjuk.

Majd a könyvek után az emberek következtek!

Az elmúlt években jártam egy-két olyan vidéki temetőben, ahol a sírok között eltemettek néhány elégetett vagy megszenteltetés nélküli tóramaradványt. S mint egy halott fölé, a későbbi korszakban a zsidók sírköveket emeltek. Az egyik Óbudán van, nem messze Máhárám Mincz (1750-1831), azaz Müncz Mózes sírjától.

Máhárám Mincz, óbudai főrabbi

Felirata: „Legyen az itt lévő emlékmű megemlékezése azoknak a tórateker-
cseknek, amelyeket a Holocaust éveiben az óbudai zsidóság pusztulásának következtében a fasiszta és nyilas gyilkosok elégették.”

Pápán is láttam a temető egyik utolsó sorában a cádikok, az igaz emberek sírjainál egy írást; „...ezen a helyen lettek eltemetve azok a Tórateker-
csek, amelyeket Pápán a gyilkos korban, a Soában elégették.”

לזכרון עולם
 עד הגל הזה ועדה המצבה
 על אמירה נעימה כתיבה...
 ספרי תורות
 שנשרפו ונקרעו ביד...
 ושאריתם פה לקבר.....
 להיות חמור נגוה לעולם הבא
 ובעלה תרון הגם בנו נערה
 שדי הרשעים.....
 מעולל ויונק עד איש
 כמעט כל בני עדתינו...פזורה
 הובלו לאוישוויץ ונשלוכו...
 בי"ז בתמוז שנשרפו בו התורה
 ולרבים במדינות שונות נשפך דמם...
 וקדשו שמו הגדול ביראה טהורה
 ה' ינקום דמם.....
 שנת תשד- תשה לפ"ק תנצבה

(A töredékes szöveg nem mindig olvasható.)

A tórateker-
csek – fizikai értelemben – el lehet égetni, de a Tóra betűit soha
nem!

2004. 10. 22.

ADALÉK A „SÁLESÜDESZ” HAGYOMÁNYÁNAK KIALAKULÁSÁHOZ

דבר תורה....סעודה שלישית

A sálesüdesz, eredeti megfogalmazásban solajs szeudajsz, avagy, szeudá slisit, magyarul: harmadik lakoma, nagyon régi múltra tekint vissza.

ויאמר משה אכלהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאהו בשדה

„És mondta Mózes: egyétek meg ma (a mannát), mert szombat van ma az Örökkévaló tiszteletére, ma nem találhatjátok azt a mezőn.” (Mózes II. 16. 25.)

Az előbb említett mondatban, a hagyomány értelmezése szerint, háromszor fordul elő a **ma היום** szó. Ennek megfelelően a nap 24 órás időegységében háromszor kell lakomát tartani!

A harmadik étkezés: a „sálesüdesz”.

A bibliai korszak háborús időszakát idézi Mózes I. könyve, a ma délelőtti hetiszakaszban. Ábrahám találkozik a korszak kiemelkedő személyiségével, Málkicedekkel, Jeruzsálem királyával.

ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין, והוא כהן לאל עליון. ויברכהו
ויאמר, ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ.
וברוך אל עליון...

*„Málkicedek pedig, Sálém (Jeruzsálem) királya, kivitt kenyeret és bort, ő ugyanis papja volt a legfelsőbb I...tennek. S megáldotta és mondta: Áldott legyen Ábrám a Legfelsőbb I...tentől, ki ég és föld teremtője. És
„Áldott legyen a legfelsőbb Isten...” (M. I. 14. 18-20)*

Ez, a nagyobb betűtípussal kiemelt, s az előbb idézett héber textus harmadik sorában lévő szövegrész beépült a sálesüdesz liturgiájába, a szombat délutáni étkezés elköltése és az írásmagyarázat közé.

A hagyomány itt is olyan régi, mint maga a történelem!

AKÁCFA UTCA 22. – A ZSIDÓ IMAHÁZ EMLÉKÉRE

Áldott emlékű apám volt az Akácában a sálesüdesz előljáró, vagy ahogyan akkoriban hívták: a gábe. Ott imádkozott az egykori VII. kerület szívében, az Akácfa utcai kis imaházban. Kiváló rabbija volt e zsinagógának, Háráv Groszberg Jenő, vagy ahogyan általában nevezték, Reb Jozsef Groszberg.

Nagyszerű talmudista, aki minden reggel és este „előtanult” Talmudot a Kazinczy utcai főtemplom állandó minjáján.
Legyen áldott az emléke!

(Munkásságáról lásd Deutsch Gábor:
A Groszberg família című tanulmányát, amely az
OR-ZSE honlapján jelent meg az itt közölt írás után,
2006. 11. 07.-én)

Hárav Groszberg Jenő ז"ל

Az Akácfa, sábesz délelőtt tele volt hívekkel, de hétköznap reggel-este is volt minján. Szombat délután a szeudá slisitnél a gabenek volt joga megbízni, mechábedolni valakit a szombat délutáni zmíreszek, dalok eléneklésére. Dr. Várnai Dezső, a korszak egyik legismertebb fogorvosa volt az egyik „előénekes”. Csendült a hangja:

ברוך אל עליון אשר נתן מנוחה

„Áldott a nagy I...ten, aki nyugvást adott a lelkünknek, a tenger bűtől, bajtól.
Gondol majd Cionra, romos városára, meddig húzódik még a jajszó számunkra?”

Groszberg Jenő szerkesztette Zsidó Újság

A zmíresz feltételezett szerzője Rabbi Baruch Ben Smuel, aki 1222-ben halt meg Mainzban és jó nevű talmudista hírében állt. Nevét a szombat délutáni ének szövegében, a versfőkben őrzi meg a szerző: Báruch Házák.

A sálesüdesz, a harmadik lakoma, kedves közösségi esemény. Ima, étkezés és hagyományos dallamok, a zmireszek a főbb elemei. Ezeket, a melódiákat énekeltük a híveiben megfogyatkozó, később megszűnt, Akácfában. Majd az egykori Rumbachosokkal. Hallottam a Frankelben, Lágymányoson, Jerusálájimban, Rámát Gánban, Kefár Sábán, vagy a Dessewffy utcában. Most éppen a Nagyfuvaros utcai sülben éltem át ezt a XIII. századi szöveget, és a sokkal később keletkezett közép-európai dallamot.

ברוך אל עליון אשר נתן מנוחה

„Áldott a nagy I...ten, aki nyugvást adott a lelkünknek...”

Hírek szerint leállítják a VII. kerület, egykori zsidó negyedének bontását. Vajha, legalább, emléktábla jelezné az Akácfa utca 22. ház falán: itt zsidó emberek százai imádkoztak... Nem is olyan régen!

2004. 10. 29.

613 PARANCSOLAT

Nemrég látott napvilágot Naftali Kraus, magyarországi születésű izraeli író újabb kötete, az Ősi forrás sorozata tizenharmadik könyve: *A 613 parancsolat*.

A művel kapcsolatban – a bemutatón – idéztem a Talmud, Mákot 23 – 24 trakátusát. E gondolatsort először néhai professzoromtól, Benoschofsky Imre főrabbitól hallottam. Ő, egyik első könyvében, a *Zsidóságunk tanításai* című, a negyvenes évek elején a Jávne sorozatban megjelent munkájában közölte a tanulmányát.

Egykori, budai mesterünk emlékének ajánlom e tanítást.

A fordítást Molnár Ernő: *A Talmud könyvei*, Bp. 1921-1923 c. munkájából kölcsönöztem. (A kötet facsimile kiadása Babits Antal szerkesztésében jelent meg 1989-ben.)

1.

דרש רבי סמלאי: שש מאות ושלש-עשרה מצוות נאמרו לו למשה:
שלש מאות וששים וחמש לאיין כמניין ימות החמה, ומאתים וארבעים
ושמונה-עשה כנגד אבריו של אדם.

Szimláj rabbi a következő biblia-magyarázó előadást tartotta:

Hatszáz-tizenhárom parancsolatot adott I...ten Mózesnek, még pedig: háromszázhatvanöt **tiltót**, az év napjainak száma szerint. S kétszáz-negyvennyolc **meghagyó** parancsolatot az ember testrészei számának megfelelően.

2.

בא דוד והעמידן על אחת-עשרה, שנאמר: "מזמור לדוד, ה' מי יגור
באהלך... הולך תמים ופועל צדק דובר אמת בלבבו. לא-רגל על-לשונו
לא-עשה לרעהו רעה וחרפה לא-נשא על-קרובו. נבזה בעיניו נמאס ואת-
יראי ה' יכבד נשבע להרע ולא ימיר. כספו לא-נתן בנשך ושוחד על-נקי
לא-לקח עושה אלה לא ימוט לעולם." (תהלים טו. א-ה)

Jött Dávid és **tizenegyre** csökkentette a számukat, amint írva van (Zsolt 15.):
„Zsoltár Dávidtól. Ó, Örökkévaló, ki időzhet a Te sátradbán, és ki lakhatik a Te szent hegyeden. Aki tökéletességben jár, igazságot cselekszik, és igazat beszél szívében. Nem rágalmoz a nyelvével, felebarátjával nem cselekszik rosszat, és nem hoz szégyent társára. Megvetett a szemében az aljas, az istenfélőket tiszteli, esküszik saját kárára és nem változtatja meg. Pénzét nem adja ki kamatra, megvesztegetést az ártatlan ellen nem fogad el. Aki ezeket cselekszi, nem inog meg soha.”

3.

בא ישעיה והעמידן על שש, שנאמר:
"הולך צדקות ודובר מישרים מואס בבצע מעשקות נוער כפיו מתמוך בשוחד אוטם אזנו משמוע דמים ועוצם עיניו מראות ברע." (ישעיה לג. טו)

Jött Jezsajás (próféta), és **hatra** csökkentette a számukat, amint írva van (Jezs. 33.15.):

„Igazságban jár, egyenességet beszél, megveti a zsaroló nyereszkeskedést, meg-
rázza kezét, hogy ne fogjon zsaroló vesztegetést, bedugja füleit, hogy ne hall-
jon bűnt, és becsukja szemeit, hogy ne lássa a rosszakat.”

4.

בא מיכה והעמידן על שלש, שנאמר:
"הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם-עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת אם-אלוקיך." (מיכה ו. ח)

Jött *Micha* (próféta) és **háromra** csökkentette számukat, amint írva van (*Micha* 6.8.):

„Megmondta neked, ó, ember, hogy mi a jó, és mit kíván tőled az Örökkévaló: Jogosságot cselekedj, kedveld a szeretetet. És alázatosan jársz I...teneddél.”

5.

חזר ישעיה והעמידן על שתיים שנאמר:
"כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה..." (ישעיה נו. א)

Később Jezsajás (próféta) **kettőre** csökkentette számukat, amint írva van (Jezs. 56.1.):

„Így szól az Örökkévaló: Őrizzétek meg a jogot és cselekedjétek igazságot.”

6.

בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר:
"...וצדיק באמונתו יחיה" (חבקוק ב. ד)

S jött Habakkuk (próféta) és egyre csökkentette, amint írva van (*Habakkuk* 2. 4.):
„Az igazságos ember a hűségében él.”

2004. 11. 05.

CSALÁDREGÉNY VÁZLATPONTOKBAN*

A tízparancsolat két táblája díszelleg az újonnan renovált zsinagóga oromzatán. Mártíremlékművet alakított, állított a múltját őrző utókor. Politikusok, közéleti személyiségek, lokálpatrióták, helyi notabilitások, s néhány túlélő... Az épületet Wechselmann Ignác tervei szerint építették még a XIX. században. Wechselmann Ignác egyik inspirátora és tanácsadója annak a Ludwig Försternek is, aki a Dohány utcai zsinagógát építette.

A két zsinagóga, a Dohány utcai és a tatai között sok különbség van. Elsősorban méretekben. A Dohány zsinagóga a világ egyik legnagyobb temploma, a tatai, egyike azoknak, melyek, meghitt, szinte családias, bensőséges enteriőrrel rendelkeznek. A kilencvenes évek elején így fogalmaz a helytörténész: „1861-ben került sor a régi zsinagóga átalakítására is. A tervet Wechselmann Ignác készítette, aki a pesti Dohány utcai templom kisebbített formája alapján oldotta meg feladatát, de a tatai zsinagógánál a tornyokat elhagyta. Valószínűleg a hitközségnek nem volt kellő anyagi háttere, de lehet, hogy különösebb elhatározásra sem jutottak a községi tagok.” Különbség tehát az is, hogy a tatai zsinagógának nincsen tornya. No, meg már zsidó hívek, sincsenek a városban. Ez a Soá emlékéve. Mindenütt emlékeznek, méltó módon.

Köszönet érte!

Szomorú, hogy 60 évet kellett várni erre a főhajtásra!

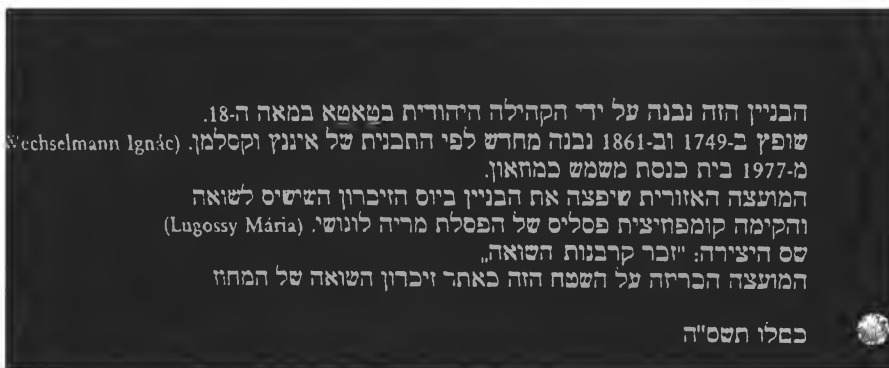
Drámai módon érintett meg a tatai zsinagóga belső térkiképzése és berendezése. A felújított épületben nem láttam mást, mint egy görög-római szobormásolat gyűjteményt. A zsinagógából múzeum lett! Szobormásolat-múzeum, mintegy jelezve a XX. századi magyarországi zsidó traumát.

A tatai zsinagóga

* Elhangzott a Tatai Vár Dísztermében 2004. november

Zsinagóga, vagy múzeum? A kettő elvben egymástól független. Bizony, gondolkodásra, elmélyedésre készítő jelenet, amikor belép az ember I...ten egykori házába, amely ma a művészetek bemutatóterme. Ez is közösségi célt szolgál, de központjában nem a transzcendentális, hanem ismeretek átadásának, magának a megismerésnek más formája. A zsinagóga aulájában márványból készített magyar-héber nyelvű felirat hirdeti: itt e házban, zsidó imahely volt, ahol a hívek fohászát könnyével áztatta a tatai levegő. Memento, 2004.

*„A zsinagógát a Tatán letelepült zsidó közösség a XVIII. század elején emelte.
1977-től múzeumi kiállítóhely.
A Holocaust 60. évfordulóján a megyei önkormányzat felújította”*

Három nemzedékkel a genocídium után az őszi égboltot, tüzes villámaival világítja meg, hasítja darabokra az ég. Az üzenet hozzánk szól de a mobiltelefon kora nem alkalmas erre a „vételre”.

1904-ben, tehát pont 100 esztendővel ezelőtt három testvér, Rudolf, Illés és Simon egy könyvet jelentetett meg édesapjuk tiszteletére. Az apa, Handler Márk, abban az esztendőben töltötte be rabbinikus pályájának 40. évfordulóját.

Handler Márk – családnevéből látszik, hogy keletről érkezett zsidó volt – Pozsonyban a híres Rabbi Ábrahám Smuél Binjámin bár Mose szoférnál tanult. A jiddis és az ékes német nyelvből magyarra fordította Pozsonyban a hivatalos okiratokat. Hatalmas volt benne a tudásszomj. Pozsony után átkeült Paksra, ahol a korszak egyik legnagyobb talmudistájánál, Joél Ungárnál tanult. Később megkapta a rabbi oklevelet.

Ezután Handlert Siófokon választják meg rabbinak, majd Tatára kerül. Az ő instrukciói alapján építik át, a mai napig álló zsinagógát, amelyben, 1867-ben ékes magyar nyelven szólal meg elsőként akkor, ott, Tata városában. Igaz korábban is prédikáltak már magyarul az ország más városaiban. Két neves személyiség, az egyik Lőw Lipót, Lőw Immánuel édesapja. Sőt még korábban

1818-ban Nagykörösön Krakkauer Salamon. Handler Márk magyarul szól a híveihez, gyermekeit és környezetét is ennek szellemében nevei.

Kálmán Ödön, a kőbányai rabbi néhány elegáns mondatot fogalmaz meg Handler Márkról: „...otthonában szinte hétről hétre ünneplik a hívők papjukat, mert nagy tiszteletet szerzett a kis városka zsidó híveinek. Ugyanis a hitközség az egyenjogúsítás örömeire meghívta a világi hatóságokat is. Az 1868. január 19-én tartott magyar hitszónoklat szinte frenetikus hatást gyakorolt a jelenlevőkre. A helyi kaszinó dísztagnak választá Handler Márkot, aki az elsők között volt, ki a kiegyezés után megszólaltatta a zsinagógában a hazai nyelvet. Handlernek több munkája maradt ránk. A *Vajuvinu Bámikra* c. héber elemi nyelvtanát igen sok iskolában használták. *Keszer Malchusz* című munkája nyomtatásban is megjelent.”

Handler Márk családi származásáról, nemcsak gyermekétől, hanem a rabbi-székben utódjától, a mártírhalált halt dr Goldberger Izidortól is olvashatunk.

Három fia közül talán a legtehetségesebbet, Simont a rabbi pályára szánja. A pesti neológ Rabbiképzőbe jár, és fiatalon Lugosra kerül rabbinak. Édesapja tiszteletére lefordítja a legnehezebb könyvek egyikét, Jób Könyvét magyarra, s magyarázattal látja el. Ezt ajánlja a fent már említett ünnepi évkönyvbé édesapjának, 1904-ben.

Handler Simon Hevesire magyarosítja nevét. Nem sokkal később meghívják őt a Pesti Zsidó Hitközségbe próbaszónoklatra. Színre lép egy sztentori hangú ember, akinek neve és egyénisége belevésődik a magyar zsinagóga-, vallásfilozófia- és homiletika történetébe. Minden idők talán legnagyobb magyar rabbi szónoka. *Dalalat AlHairin*, Majmuni útmutatójának ismertetése ma is nélkülözhetetlen mű. Az *Etika a Talmudban* című könyve, amely nyolcvankét évvel ezelőtt látott napvilágot, több magyarországi egyetemen ma is tankönyvként szolgál. Egykori műveinek reprint kiadásai szinte reneszánsz előtt állnak.

Kálmán Ödön gazdag tanulmányt szentel az akkori vezető főrabbi életének. A főtextus alatt, szinte mellékesen odavetve, Hevesi életrajzának rövid kivonata. E pár sor önmagáért beszél:

„Született Aszódon, 1868. március 22-én. Atyja Márk, volt siófoki, aszódi és tatai rabbi, anyja Rosenberg Julia. Az elemi iskolát Hevesen, a négy alsó gimnáziumot magánúton végezte. Fölvételi vizsgát tett Budapesten az Orsz. Rabbiképző Intézetbe. Ahol az alsó és a felső tanfolyamot elvégezte és rabbi oklevelet nyert. A Budapesti Tudományegyetemen filozófiai, műtörténeti, történeti, irodalomtörténeti és sémi nyelvészeti kollégiumokat hallgatott. Bölcsészettudori oklevelet nyert 1892-ben. A kassai jogakadémián hat szemeszteren át jogi tanulmányait végezte. 1898. december 8-án a kassai izr. hitközség (sic), mint rabbit és hitszónokot megválasztotta, állását 1894. elején foglalta el. És ott működött 1897. áprilisáig. 1897-től 1905-ig, mint lugosi főrabbi működött. 1905 szeptembere óta, mint pesti rabbi, később, mint főrabbi, majd, mint vezető főrabbi működött. 1905. március havában még, mint lugosi főrabbi,

szentföldi tanulmányutat tett. Meglátogatta Cairo és Alexandria után Jeruzsálemet, az új zsidó kolóniákat és Palesztina nevezetesebb helyeit. 26 évvel ezelőtt megalapította az Országos Izraelita Közművelődési Egyesületet, később az Izraelita Patronage Egyesületet. Állandó igazgatósági tagja volt a magyar közművelődési egyesületeknek. Kb. 12 éve elnöke az Országos Rabbistületnek. Társszerkesztője volt a *Magyar Zsidó Szemlének* és a *Hacofeh* héber nyelvű tudományos folyóiratnak. Szerkesztette az OMIKE három Almanachját és a Blau Lajos tiszteletére kiadott kétkötetes emlékművet. Az Országos Rabbiképző Intézetben 29 éven át adta elő a homiletikát és dr Venetiáner Lajos halála óta a vallásbölcseletet... Imakönyv fordítása ismételt kiadásokat ért meg, máchzor fordítása most van sajtó alatt." (Azóta nagyünnepi imafordításai is többször napvilágot láttak, Kol nidré fordítása most ismét kiadás alatt van. Jób fordítását, a héber eredetivel együtt a közeljövőben megjelen-tjük. Sch. A.)

Történelmi szerep jutott neki osztályrészüln, hiszen „a kiegyezést követő három évtized áldott humusza kitermelt gazdag értékeket, magyar zsidó értékeket, irodalmi kört, és előkelő nivójú folyóiratot, hetilapot, európai hírnévre emelkedett festőket, szobrászokat, a rabbiképző pedig rátermett igehirdetőket...” A jubileumi kötetben bemutatják őt a katedrán, a templomában, publicistaként, irodalmárként. 1934-ben a már többször említett Emlékkönyvben Hevesi Simon negyvenéves papi pályájának 512 bibliográfiai egységét sorolja fel Scheiber Sándor, ezen kívül 31 önálló kötete jelent meg, s huszonhat publicisztikai közlése – közöttük két héber nyelvű – periodikában láttak napvilágot.

Az ő fia dr. Hevesi Ferenc. Lugoson született 1898-ban és 1952-ben az USA-ban halt meg. 1921-ben doktorált, szakdolgozatát *Philosophiai elemek Száádjá gáon arab bibliafordításaiban és kommentárjaiban* címmel írta meg. 1922-ben az Országos Rabbiképző Intézetben rabbivá avatták, majd első székhelyére, Székesfehérvárra került, ahol 1931-ig működött rabbiként. Szónoki képességeit édesapjától örökölte. Publikációi magyarul és héberül jelentek meg. 1931-től Budapesten rabbiként, majd 1943-tól főrabbiaként működött. Amikor kellett, kemény hangon állt ki a zsidóság érdekében, ugyanakkor az önvizsgálat szükségességét, az önkritika fontosságát hangsúlyozta. 1939-46. között a Rabbiképzőben tanított. Közben megírta *Az ókor zsidó bölcselete* című művét, amely kiváló összefoglalása a zsidóság filozófiai eszmevilágának. 1945-46-ban táborig főrabbiaként, vezérőrnagyi rangban tevékenykedett. Majd 1946-ban, politikai okok (?) miatt elhagyta az országot. Az Egyesült Államokban telepedett le. Tehetsége ott is kiteljesedett. 1946-tól Hawa-i rabbiként működött.

Homiletika retorika témakörben megjelent munkáit ma is feltüntetjük az OR-ZSE szinopszisaiban.

Gyermeke, Alan Hevesi, New York állam gazdasági vezetőinek – New York State Comptroller – egyike. New York Állam számvevőjeként, például kézje-

gyével látta el 2003-ban a magyar kulturális örökség megőrzéséről kötött egyezményt.

Visszatérve Handler Márkra. Tanított, nevelt kitűnő embereket, figyelték szavát, hallgatták tanítását. Hallgatói közül az egyik Mose Fischer, rendkívül tehetséges vállalkozó, és alkotó üzletember volt. A polgárosodás eszméjének szellemében a dinamikus gazdasági fejlődés elősegítője akart lenni, ezért gyárat telepített nem messze Tatától. A gyár beindult, épült, és termékei közül több is a párizsi világkiállításon aranyérmet nyert. 1866-ban magyar nemességet kapott a hazai kerámiai ipar fejlesztése terén szerzett érdemeiért.

*Farkasházy Jenő síremléke,
Farkasházy Mór unokája, a herendi manufaktúra újraalapítója*

Először, 1979-ben jártam Tatán egykori egyetemi oktatómmal. Akkor megtaláltam Fischer Mór sírját. Bár elolvasni már nehezen tudtam, mert tönkretette az idő, lassan mégis betűről-betűre kirajzolódott a nedvességet könnyen magába szívó tatai mészkőbe vésett szöveg:

„Itt nyugszik Mose Fischer von Fakasházy, aki megalapította Magyarország első porcelán gyárat Herend városában...”

Igen, akinek a sírja előtt álltam nem más, mint Farkasházy Fischer Mór, a herendi porcelángyár megalapítója. Egyike a hungaricum előállításának. Világhírű lett. Méltán és kiérdemelten. Királyok, császárok asztalán ott díszelt a herendi gyár terméke, hirdetve az alkotókészség jutalmát.

Most, 2004. őszén újból elmentem sírjához. Ma már a sírkövön lévő betűket szinte kitapintani sem lehet! Igaz, a sír meg van „jelölve”, de a héber név, a gyáralapítás körülményeiről, a nemesi cím kiérdemléséről tájékoztató kalligrafikus héber betűk alig-alig olvashatók. Nagyon nagy kár!

Környékén családtagok, kortársak népes koszorúja alussza örök álmát. Művészek, nyomdászok, rabbik, mesteremberek, kereskedők pihennek ott a csendes anyaföldben, Az őszi napsugár aransugara végigpásztazza a vidéket, majd éles fordulatot vesz, s játszi könnyedséggel eltűnik, megteremtve az alkonyi homályt.

Mártíremlékmű, Tata

A temető bejáratánál egy emléktáblát láttam a következő felirattal:
„Őrizze e tábla Tata város több mint, hatszáz Auschwitzba deportált zsidójának nevét és emlékét.”

Amikor a tatai látogatásra készültem, a Jád Vásém archívumában megnéztem, hány zsidó élte túl a holocaustot Tatán. Harminckettő. Visszatértek oda, és első dolguk volt újból hitközséget alapítani. Majd a hitközség megszűnt, de a zsinagóga áll, és a zsinagóga emlékeztet arra, hogy ott élt Handler Márk, akinek fia nem volt más, mint dr. Hevesi Simon pesti vezető főrabbi. Akinek az unokája nem volt más, mint dr. Hevesi Ferenc, az egyik legmagasabb rangú egykori rabbi-katonatiszt, és dédunokája New York Állam egyik gazdasági vezetője.

Gondolataimban visszatérek a mához. A szépen renovált templomhoz. A vértanúk drámai emlékművéhez. A látványossággá lett, muzeális értékű temetőhöz. Felettünk ékeskedik a díszes múltat hirdető vár, s messziről még látszik a Tata tó felhőbe borult körvonala. Állítólag minden évben egyszer leengedik a vizet, egyszer feltöltik a tavat. A temető pedig csendes magányában hirdeti, hogy ott Európa szívében élt egy közösség, amelynek legalább emlékét őrzi a kegyelet.

JOM KIPUR KÁTÁN, 45 ÉV UTÁN

Az elmúlt hét csütörtökön megtelt zsúfolásig a Nagyuvaros utcai zsinagóga imaterme. Különleges este volt ez. Jom Kipur Kátán vagy ahogy a populáris héberben nevezik Jam Kiper Kot'n. Két nappal később, szombat délelőtt volt az újhirdetés, vagy ahogy a régiek mondták, rajs chajdes bencsolás és vasárnap beköszöntött az új hónap: Kislév. E szombati újhirdetésnek – a hagyomány szerint – eltér a dallama a többitől. A közelgő ciklus utolsó napjaiban az egyik legkedvesebb ünnepünk, a Chanuka köszönt be. Ilyenkor úgy illik, hogy a Máoz Cur (Moauz cur) dallamával recitálja a kántor az újhirdetést...

Jom Kipur Kátán fontos nap a zsinagógai életben. Az 5765. évben, tehát idén, első alkalommal mondtuk az évszázados szövegeket.

A hagyomány szerint nyolcszor hangzik el egy esztendőben ez a megemlékezés. Most volt az első.

A négy szent város egyikében, C'fáton élt kabbalista, Mose Cordovero a XVI. század második felében határozta meg az imák jellegét, és adta a Jom Kipur Kátán, azaz: a KIS JOM KIPUR nevet. A hagyományt C'fát városából Itáliába vitte és onnan terjedt el Európa szerte. Úgy látszik nemcsak a könyveknek, de az imáknak is meg van a sorsuk...

A korabeli kabbalisták véleménye szerint az újhirdetés különleges alkalom, megfelelő időpont, vétkeink megbánására. Ezért alakult ki az a szokás, hogy gondolataiban, érzelmeiben önvizsgálatot tart az ember, teljes szívvel éli át a megtérés, a tsuvá fogalmát. A régiek e napon még böjtöltek is, és utána Tórárt olvastak. Manapság már nagyon kevés helyen tartják e szokást. Érdekes módon, még a Sulchán Áruh se említi meg. Nem minden hónap előtt tartunk Jom Kipur Kátánt. Chesván, Tévet, Ijjár és Tisri hónapot megelőzően nem szokás a Jom Kipur Kátán megünneplése.

ZSINAGÓGAI ASSZOCIÁCIÓK, AVAGY MÉLTATLANUL ELFELEDETT SZEMÉLYISÉGEK

Magyarázom a jelenlevőknek, fiataloknak és időseknek egyaránt a Jom Kipur Kátán kialakulását, szokásának eredetét az imateremben, ahol utoljára 45 évvel ezelőtt voltam Jom Kipur Kátán imán. A váratlanul jött vendégeket ezután a zsinagógaiba kísérik, amelyet a tiszteletükre kivilágítanak. Amikor túl sok, mi több, erős a fény, persze nem a „világosság”, a templomban, nehezebben esik a visszaemlékezés.

Reggelenként azonban, mielőtt a sülbe lépek, behunyom a szemem és magam előtt látom-e sorok íróját 8-10 évesen, amint a Reb Smilovits vezette kórusban próbálja az ütemet és a hangnemet tartani a többiekkel.

Nem sok sikerrel. A karnagy úr következetes zenész volt. Mi, az egykori kórista gyerekek fizetést is kaptunk, havonta három forintot. Nem kis pénz volt akkor, hat gombóc fagylaltot lehetett belőle venni...

Egyvalakit nem kellett irányítani, Gerendai Bandit, a gyönyörű hangú tenoristát, a későbbi karmestert és kántort. Ő mindent szinte kapásból tudott és fényes hangja szállott a magasságok felé. Persze eszembe jut a komor sorsú „hösszerelmes”, az Operából kinézett, briliáns humorú Szűcs Gabi, és a mélységeket súroló basszista, Waldman úr is. Micsoda csapat. Eltérő zsidó családi indíttatásból jutottak el e karizmatikus emberek, akik személyes varázsukkal, művészeti teljesítményükkel, kapcsolatteremtő képességeikkel hozzájárultak a sul egyéni karakterének fejlődéséhez, s a közösségi tudat kialakulásához. Zenével, a zsinagógai eszköztárral ostromolták az Egeket és az emberek szívét.

Méltóságteljes viselkedésével ott állt a legragyogóbb hangú kántor, akit valaha hallottam Pesten. Stern László. Gyönyörű, csillogó magas fekvésű tenorja az egek felé szárnyalt. Nagy hagyományú kántordinasztia egyik legtehetségesebb tagja volt ő. Szinte mindenki chazan, kántor a családjában. Testvére, Moshe (Robi) Stern a leghíresebb élő kántor, unokaöccse Péter, az egyik legszebb hangú magyar operaénekes. Ervin, az egyik legnagyobb pesti körzet főkántora, kiváló pedagógus. Tamás, a körzeti elnök, gyönyörű hangja és fürgeteges humora lenyűgözi környezetét. S akkor a többi családtagról nem is beszélek...

Stern László főkántor

Szóval, amikor Szlicheszkor (Szlichot), a zsidó újévet megelőző vasárnap, Stern Laci imádkozott elő kórus kíséretével, megtelt a Nagyfuvaros utcai zsinagóga. Kora hajnalban érkeztek szerte a városból, s talán még vidékről is a hívek, hogy hallgathassák az imát. Felejthetetlen élmény volt.

A fellegetek is megremegtette a lelkiséget, évezredek fájdalmát, sok évszázad megvalósítatlan álmát magába ötvöző zsoltárvers:

אשרי יושבי ביתך עוד יהלולך סלה

„Boldogok a Te sátrád lakói...” (Zsolt. 84.5)

Megbocsáthatatlan vétek, hogy nem maradt utána lemez, CD felvétel. Már elődeink is „értettek” ahhoz, hogy elszórják a zenei értékeket...

A szószéken Salgó László főrabbi szólt a hívekhez. Szentori szava mindig az utasítás erejével hatott. Tekintetére szinte pattantak a sameszok. Szónoklataiban mindig felvillant a Tóra és a családi neveltetés elsődlegessége. S a Rabbiképző iránti alázat. Amikor átment a Dohányba, hívei értetlenül álltak és elképzelni sem tudták, hogy elmegy. Azóta több tehetséges rabbija volt a közösségnek, nagyszerű szónokok, jó szervezők. Most mégis üres a zsinagóga rabbi széke... Mikor lesz újból valaki, aki ugyanolyan mély alázattal fogja hirdetni a Tóra szavát, mint nagynevű elődje?

Sík Ernő másodkántorként, tóraolvasóként szolgálta a közösséget. Stern Laci halála után, ő lett a főkantor. Hatalmas felkészültséggel rendelkezett. Szinte mindent tudott a háláchából. Igazi őstehetségű tanítónak számított. Szombat délelőtt a Talmud világába vezette be az érdeklődőket. Reformer volt? Ő talán az első, aki magyarra fordította „élőben” a Talmudot. Még azt is „megengedte”, hogy nők is tanuljanak. Nem sokkal később a Rabbiképző Talmud tanára lett. Később Sulchán Áruhot is tanított. Gyermektelen ember lévén a hallgatók voltak az ő „fiai”. Nem csak oktatóként, de emberi tartásával is nevelt. A Nagyfuvaros egy olyan „sziget” volt, ahol egyszerű emberek keresték az utat egymáshoz és az Örökkévalóhoz. Az egykoriak közül, már szinte alig van valaki életben, mégis élettel teli a közösség. Reggel és este minján, tanulás van. A betegeket és szegényeket segítik és felemelik. Talmud Tórán gyermekek és szüleik is tanulhatnak

Gondolati kalandozásaimból lassan felocsúdok, mert a nagy személyiségek, Ráv Sik Ernő, Dr. Salgó főrabbi, Stern Laci, Smilovits, Gerendai, Szűcs Gabi és a többiek szép lassan belesimulnak, majd eltűnnek a zsinagógai homályba, és alakjukat befedi a múltó történelem. Visszatérek az Emberbarát nevet viselő kis imaterembe, és újból megszólal bennem a Jom Kipur Kátán egyik zárómondata, amelyet a középkori költő, Száádjá ben Joszéf Gáon (892-942) fogalmaz meg. Biblikus asszociációja a lélek mélyéről csendül fel:

„A remény folyai vagyunk..!”. S talán a túlélésé!

2004. 11. 19.

SZIMCHÁT BÉT HÁSOÉVÁ – A VÍZMERÍTÉS ÜNNEPE

SZUKÁ TRAKTÁTUSÁNAK TEXUSA ÉS MAGYAR FORDÍTÁSA*

(משנה א דף נא)

מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו במוצאי יום טוב הראשון של חג ירדו לעזרת נשים ומתקנין שם תיקון גדול מנורות של זהב היו שם וארבעה ספלים של זהב בראשיהם וארבעה סולמות לכל אחד ואחד וארבעה ילדים מפירחי כהונה ובידיהם כדים של מאה ועשרים לוג שהן מטילין לכל ספל וספל מבלאי מכנסי כהנים ומהמיניהן מהן היו מפקיעין ובהן היו מדליקין ולא היה חצר בירושלים שאינה מאירה מאור בית השואבה.....

Aki a vízmerítés ünnepének a vigalmát nem látta, sohasem látott igazi vigalmat. Az ünnep első napjának vége felé ugyanis lementek az asszonyok az előudvarba, ahol a nagy előkészület történt. Itt nagy aranygyertyatartók álltak, amelyeknek mindegyikén négy aranycsésze volt, és mindegyik aranycsészéhez négy lajtorja vezetett, és négy ifjú pap hágott fel rajtuk, kezükben olajkorsók voltak, százhusz log olajjal, melyet a csészékbe öntöttek. A papok elviselt öveiből és ruháiból téptek kanócokat és meggyújtották. Nem volt udvar Jeruzsálemben, ahol nem lett volna világosság e vigalom fényétől.

באבוקות של אור שבידיהם ואומרים לפניהם דברי שירות ותושבחות והלויים בכנורות ובנבלים ובמצלות ומעלות מעזרת ישראל לעזרת נשים כנגד חמש עשרה (מעלות) [שיר המעלות] שבתהלים שעליהן לויים עומדין בכלי שיר ואומרים שירה ועמדו שני כהנים בשער העליון שיוֹרד מעזרת ישראל לעזרת נשים ושני חצוצרות בידיהן קרא הגבר תקעו והריעו ותקעו

Jámborok és előkelő emberek táncoltak a nép előtt, égő fáklyákkal kezükben, és dalokat és dicsőítő énekeket zengtek, és a leviták hárfán, lanton, címbalmon, trombitán és számtalan más hangszerezen kísérték, a tizenöt lépcsőn állva, amely az izraeliták előudvarából az asszonyokéba vezetett, – célzással a tizenöt lépcsőénekekre a zsoltárokból – és a leviták hangszereikkel a lépcsőkön álltak és énekeltek. Két pap állt a felső kapunál, melyen az izraeliták udvará-

* A talmudi szöveg fordítását lásd: Dr. Molnár Ernő, A Talmud könyvei, Bp. 1923

ból az asszonyokéba lehetett jutni, és két trombita volt a kezükben. Mihelyt a kakas kukorékolt, belefújtak, majd elnyújtottan kürtöltek, s végül ismét belefújtak.

A Kotel éjjel

הגיעו למעלה עשירית תקעו והריעו ותקעו הגיעו לעזרה תקעו והריעו ותקעו הגיעו לקרקע תקעו והריעו ותקעו היו תוקעין והולכין עד שמגיעין לשער היוצא ממזרח הגיעו לשער היוצא ממזרח הפכו פניהן ממזרח למערב ואמרו אבותינו שהיו במקום הזה אחוריהם אל ההיכל ופניהם קדמה ומשתחיים קדמה לשמש ואנו ליה עינינו ר' יהודה אומר היו שונין ואומרין אנו ליה וליה עינינו:

Mihelyt a tizedik lépcsőfokot elérték, ugyanígy harsonáztak, és mikor az asszonyok előudvarába érkeztek, ugyancsak így harsonáztak, és mindaddig harsonáztak, amíg a keleti kapuhoz nem érkeztek, megfordultak nyugat felé a Templom irányába és szóltak:

- Őseink, akik ezen a helyen voltak, hátat fordítottak I...ten templomának és arcukat kelet felé fordították, mert a napot imádták keleten, mi azonban I...ten felé irányítjuk tekintetünket.
- Rabbi Jehuda mondja:
- Ismételve kiáltották: I...tenéi vagyunk és tekintetünk I...ten felé irányul.

2004. 11. 26.

A CARLEBACH LEGENDA

KÖZELEG A RABBI SZÜLETEÉSÉNEK NYOLCVANADIK ÉVFORDULÓJA

Pár évtizeddel ezelőtt zsúfolásig telt meg az akkori Rabbiképző Intézet Díszterme. Fiatal, erejük teljében lévő zsidó ifjak várakozó tekintettel keresik egymást és az ismeretlen vendéget. Abban a világban, már a jelenlét is kiállás volt a zsidóság mellett. Vállalása a zsidó identitásnak.

E régi falak között lépett a pódiumra egy tüzes tekintetű, aurával rendelkező chászid külsejű rabbi, gitárral a kezében. Látszólag egyszerű dallamokkal imaszövegeket recitált. Fülbemászó dallamok voltak ezek, olyanok, amelyek szívtől szívig szólnak. Mi, akkori fiatalok úgy éreztük, mintha hallottuk volna már ezeket a dallamokat. Ősiség villant elő belőlük, valami tradíció iránti nagy elkötelezettség, ihlet és mélység.

A nevét akkor még nem ismertük, kicsit furcsán csengő név volt, Slomo Carlebach. Háráv Hámerákéd, a „Táncoló Rabbi”.

Slomo Carlebach

legzetes alakja: szakállas, kerekded arca, villogó, csodálattal teli tekintete,

ahogy tapsra inspirálta a jelenlevőket. Százakat és ezreket vonzott, míg végül világhírré tett szert. A 90-es évek legelején, amikor már Jeruzsálemben laktam, negyven ezres tömeg előtt hallottam őt utoljára.

Férfiak és nők gyerekek és idősek. A tér közepén ott állt Carlebach, a technika vívmányait kihasználva. Egy kivetítőn tízszeres nagyításban jelent meg, és énekelte a péntek este dallamait gitárral úgy, mint korábban. És a szombatiakat és az ünnepeket, és Jeruzsálemről és Izrael szeretetéről. Mind-mind ősi szöveg, ismert mondatok, könnyen megjegyezhető dallammal. Fergeteges siker. Jeruzsálem főutcáján a 90-es évek közepén találkoztam vele, kezét fogtunk, felejthetetlen élmény volt. Ez volt az utolsó személyes találkozásunk. 60-as éveiben járt, hirtelen odakapott a szívéhez, amely azonnal megszűnt dobogni. Az egész világ gyászolta őt. Neve fogalom és a zsidósághoz való visszatérés egyik szimbóluma lett. Nagyon sok zsinagóga van a világon, ahol az ő dallamait éneklük péntek este, persze nem gitárral, hiszen a hangszer használata a háláchá szerint tilos szombaton.

Izraelben gyakran „vendége” vagyok a Carlebach istentiszteleteknek. Jó külsejű, hosszú hajú fickók és reprezentatív külsejű lányok, asszonyok ülnek elkülönítve, de együtt éneklük a dallamokat. Jeruzsálemben, Tel Avivban, Kefár Sábán, Kárnéi Somronban és szerte az Országban. Az ima alatt nem a rabbié, kántoré a „főszerep”, hanem a közösségé. Átszellemülten élik át a modernkori kabbalisztikus üzenetet: soha nem felejtünk el Jeruzsálem, Izrael. Benned élünk, veled élünk a jelenben és a későbbiekben egyaránt. Beszéd alig hallik, kedves kézfogás a köszöntő üzenet, a zsoltárok megszentelt mondatai, a szombatköszöntő áhítata, mind-mind Carlebach zenei vénáját dicséri. A dallamokban fogalmazta újra a lélek mélyén szüntelenül izzó szeretetet. A közös imádság, néha már monotoníába hajló, állandóan-folyamatosan dübörgő áhítata, a zsigerek mélyéig hatoló üzenete gondolkodásra inspirál, érzelmeket táplál. Felébreszti a szunnyadó önérzetet. A totális asszimiláció felé hajló kisebbségi érzést szinte játszi könnyedséggel söpri el. Az áhítat légköre lengi körül a mindenséget, az istenhit erősödik, acélosodik, mint a nemes fényű gránit. Az ima megszépít mindent, s átfogja, átöleli az univerzumot.

Csend, zene és áhítat költözik a lelkekbe. Sábbát Sálom! Gut Sábész! Szép szombatot!

2004. 12. 03.

KÖTÁBLÁK A TÖRTÉNELEM POKLÁBAN*

TÍZPARANCSOLAT IGÉK NÉLKÜL

A zsidóság, vagy általában a monoteista vallásúak életében és történetében igen nagy szerepe volt, és a mai napig van az Igéknek. Azoknak a parancsolatoknak, amelyek formálták a monoteista vallások gondolatvilágát, meghatározták világlképét, erkölcsiségét. A Tízparancsolatot két részre bontja a későbbi exegézis: az első öt, illetve a második öt parancsolatra. A zsidóság világlátása szerint a jobb oldalon lévő parancsolatok a „bén ádám lemákom”, magyarul az ember és I...ten közötti, a bal oldali parancsolatok pedig „bén ádám lechávéro”, azaz ember és ember közötti relációkról beszél. Nézzük a vallástörténeti hátteret!

Talán a történelem egyik, legnagyobb adománya – tanítjuk mi hívő emberek – az a jelenet, amikor Mózes fenn áll a Szináj hegyén, és megkapja az Örökkévalótól a Kőtáblát, a Tíz Igét, a Tíz Parancsolatot, ami a későbbiek során a jog, a filozófia, az erkölcs alapjává válik.

Mózes megkapja a kőtáblát a Szináj hegyén, s lent a vezetés nélkül maradt nép, Mózes testvére, Áron irányításával néhány óráig csendben vár, majd később vad táncba kezd, és létrehozza az aranyborjút. Az első, szinte megfogalmazhatatlan és megfoghatatlan ama „misztériumot”, amiről annyi és annyi exegézis és interpretáció születik a későbbi évszázadokban és évezredekben. Az aranyborjút körülhúzza, körülujjongja az alaktalan, formátlan tömeg.

Az 1960-as esztendőben a Nemzeti Színházban bemutatták Madách drámáját, a Mózeset a zseniális Sinkovits Imre főszereplésével. Abban a rendezésben rendkívül érdekesen, a korabeli dramaturg, az írói instrukció alapján, összevonja a két jelenetet. Jelesül: Mózes a két kőtáblával töri össze, az aranyborjút, ezzel akarván megsemmisíteni azt. A lényeg azonban nem változik, a kőtáblák összetörnek. Mózes szembeszegül I...tennel, mondja a zsidó hagyomány, és nem akar többé vezető lenni, nem akar senki lenni, oly mértékben, hogy azt olvassuk Széfer S' motban (32.32):

מחני נא מספרך אשר כתבת

„Uram, törölj ki engem a Te könyvedből!”

hogy még a nyomom se maradjon. Senki, semmi ne maradjon belőlem, ez nem kell nekem! Pontosabban: nem ez kell nekem!

Mózes, mint minden ember, hatalmas változáson megy keresztül. Újból felmegy a hegyre, újból megkapja a kőtáblát, és ezután ez a két kőtábla ott marad

* Előadás Szombathelyen, a Berzsényi Dániel Főiskolán, 2004.

a zsidó közösségnél. Ott marad az ép kőtábla, a másodszor kapott, és ott marad az összetört, az első is.

A régi legenda szerint, a zsidók magukkal viszik az ép és az összetört kőtáblákat is azért, hogy a későbbi korokban ez a két fogalom egymás mellett legyen. Az ép kőtábla, az intakt, amely minden korok emberéhez szól, és az összetört, amely arról beszél, hogy az ember vétkezett, szembehelyezkedett I...tannel, szembehelyezkedett embertársával, szembeszegült önmagával. Ez a kettő, az ép és az összetört kőtábla kíséri a mi népünknek, a zsidóságnak a sok-sok évezredes útját.

E mostani előadásomban szeretném bemutatni, mintegy illusztrálva, hogy az elmúlt évtizedekben hogyan és miképpen alakult ez a kőtábla-kép itt Magyarországon, Kelet-Európának ebben a viharverte, zezugos, viharos, de mégis annyira érdekes, néha gyönyörűségesen szép sarkában, amely annyi sok fájdalmat, a másik oldalon annyi örömet is adott az egykori embernek és a mainak is a XXI. század elején.

Először egy mártír emlékműről szólok, mely Budapesten, a Rákoskeresztúri Zsidó Temetőben található, és története Kiskunhalasra viszi vissza az oda-látogatót.

Halast jól ismerem. Az úgynevezett egykori Alföldi Izraelita Községkerület, amelynek része volt Kiskunhalas, rabbinikus pályám első központjához, Szedgedhez tartozott. Akkor Grósz Lajos volt az elnök, Dr. Kálmán József belgyógyász, a vezető előljáró, Reinhold Sándor a kántori teendőket látta el. Az Alföld egyik legszebb zsinagógája magasodik ott.

Kiskunhalas, Zsinagóga

1944-ben Kiskunhalas ugyanazon a történelmi katasztrófán, megy keresztül, mint az ország többi települése 1944. májusától. A kiskunhalasi állomásra ér-

kezik egy vonat, melyen 249 deportáltat szállítanak. Ekkor a vagonokat bombatalálat éri, és felrobbannak. Mind a 249 hús évén aluli fiatalember meghal.

Kiskunhalasi Mártíremlék, Bp., Kozma u. 6.

Később kiderítik a nevüket, és az utókor megemlékezik róluk egy mártír emlékmű formájában.

Az alsó részen lehet látni a több száz nevet. Felül egy specifikus formájú kőtábla található, amely szinte kiáltóan nyúlik a magasságok felé, és nincsenek rajta héber betűk, csak római számokkal jelzik, hogy valami komoly tragédia történt a tízparancsolattal. Nem az van odaírva héberül: „Lo tircách” „Ne ölj!”, vagy nem az, hogy „Én vagyok az Örökkévaló, aki kihoztalak titeket Egyiptom országából”, vagy nem az, hogy „Kábéd et Avichá...” „Tiszteld apádat és anyádat!” Csak egyszerűen számok, mintegy emlékezve arra, hogy a számoknak megvan a maguk misztériuma.

EMLEKMŰ AZ EGYKORI BUDAPESTI GETTÓ KÖZEPÉN

1990-ben készült el a Dohány utcai zsinagóga mögötti téren az úgynevezett Wallenberg Emlékkertben álló szoborkompozíció, Varga Imre zseniális szobrászművész alkotása. Középen egy fémből készült szomorúfűz. Előtte két kőtábla, illetve a két kőtáblának a sziluettje rajzolódik ki. Látható, hogy a kő-

tábláknak a középső része üres. Nincsenek rajtuk-bennük betűk. Csak egy pesszimiztikus, de mégis igaz szentírási idézet domborodik fölötte, amely üzenetével hozzánk is szól:

אם-יש מכאוב כמכאובי אשר עולל לי

„Vajon van-e olyan fájdalom, mint az én fájdalmam...?”

(Échá, Siralmak könyve, 1.12.)

Varga Imre: Mártíremlékmű

Chániná ben Drádjon, az ókori zsidó szabadságharc egyik szellemi vezetője, majd mártírja volt. Miután szembeszegült a hatalommal, megbüntették, és halálra ítélték. A rómaiak a testére tóratekerceset kötöztek, olajjal leöntötték, majd meggyújtották. Ekkor – a legenda szerint - odamentek hozzá a tanítványai, és a halála előtt néhány pillanattal azt kérdezték tőle:

רבי מה אתה רואה, ואמר להם, גווילין נשרפין ואותיות פורחות
(פירוש תוספתא)

„Mester, most, amikor rád van tekerve a Tóratekerces és ég, mond, mit látsz?”

Chániná ben Trádjon – a zsidó hagyomány szerint – azt az immár klasszikussá váló mondatot fogalmazta meg, amely így hangzik:

„A betűk elszálltak, de a pergamentekercsek megmaradnak.”

Varga Imre, a briliáns tehetségű művész, úgy érzékeltette ennek a kornak a tragédiáját, hogy a kőtáblák középső részét **üresen**, betűk nélkül hagyta. A betűk „elszálltak”, a sziluett megmaradt. Nincs már „ember és ember” közötti kapcsolat, nincs már „ember és I...ten” közötti kötelék?

A Wallenberg téren magasodik egy másik emlékmű is. Amikor tragédiánkról, fájdalmainkról beszélünk, szólnunk kell azon kevesekről, akik életük kockáztatásával bújítottak, s minden ellenszolgáltatás nélkül mentettek zsidó embereket. Úgy hívják őket:

„ánséi chászidéi háolám”, „a világ jámborai”.

Izraelben, a Jád Vásém Intézetben külön kertet szenteltek mindazoknak a világ különböző tájáról származó embereknek, akik a második világháború poklában a saját testi épségüket, a saját családjuk biztonságát is kockára tették zsidó emberek életének megmentéséért.

Amikor a kegyeletről beszélünk, szóljon a köszönet azoknak, akik emberek tudtak maradni az embertelenségben! Jelenleg több mint 700 magyar név szerepel a hősök, márványba vésett emlékművén a jeruzsálemi Jád Vásém Intézetben, hogy emléküket kegyelettel őrizzék.

A LOVASBERÉNYI PÉLDA

A latin közmondás úgy tartja, „hábert sua fata libelli” „a könyveknek megvan a sorsuk”. Úgy tűnik, a köveknek és a sírköveknek is fennáll a maguk története. Lovasberényben csak néhány száz zsidó lélek élt a háború előtt, de mindenkit elvittek. A falu teljes zsidóságát kiirtották. Ámosz prófétának, Szentírásunk géniuszának egy döbbenetes mondatát idézem:

העיר היוצאת אלף תשאר מאה; והיוצאת מאה תשאר עשרה, לבית
ישראל.

*„A városba, ahonnan elvisznek ezer embert, nem jön vissza csak száz,
és a városba, ahonnan deportálnak száz embert, nem jön vissza csak tíz.”*

(Ámosz 5.3.)

A második világháborúnak sikerült „túllicitálni” az ámoszi próféciaát, mert a városba, ahonnan deportáltak ezer embert, nem jött vissza száz, és ahonnan eldeportáltak száz zsidót, oda nem jött vissza senki sem!

Lovasberényben élt egy sváb származású ember, aki – valamikor, még gyermekkoruk idején, a negyvenes évek elején – együtt játszott zsidó társai-
val. Akkor tíz éves volt. Őt, mint németet, a háború után kitelepítették. Elke-
rült Németországba, ahol állatorvos lett. Később visszalátogatott Magyar-
országra, a falujába, Lovasberénybe. Elment arra a helyre, ahol valamikor a
zsidó temető állt. Egyetlenegy sírkövet nem talált! Minden sírkő eltűnt. A
kövek nagyobb részét, a márványból készületeket ellopták, a nem márványból,
a mészkőből készületeket, pedig elnyelte a föld.

Ez a lovasberényi származású állatorvos, ez a nagyszerű ember, lelki köte-
lességének érezte, hogy ezek a kövek újból a helyükön legyenek, hirdessék az
elmúlt századok történelmét. Mindent megmozgatott, a környezetében. A föld
mélyéből több mint 700 elsüllyedt sírkövet ásott elő, és körül kerítette a teme-
tőt. Nagyon nehezen olvashatók a rajtuk lévő héber betűk, de hitelesek,
igazolva az elődök helyi jelenlétét. Megelevenedett a történelem.

Sírkövek, Lovasberény - temető

Önmagáért beszél lovasberényi magányában, egy névtelen sír fölé dombor-
ulva, az emlékezés néma, betűktől megfosztott üzenete. Kecsesen megbújik a
temető oldalán s a mindig megújuló természet, mintegy harmóniát teremt az
élet körforgásában.

Ezen a sírkövön sem olvasható héber betű, de ennek egészen más az oka. Itt
a matéria megmaradt, de az egész – a szó szoros és a szó átvitt értelmében
elnyelte a múlt. A jó szándék azonban kiemelte a föld mélyéről, és az utókor
számára, megörökítve, tudatja, itt valamikor élő közösség volt. Emberek, akik
dolgoztak, tanultak, tanítottak, szerettek...

Már beszéltünk a Soáról, a holocaustról, most szóljunk egy későbbi korszakról, az 50-es, 60-as évekről, amikor – ismert történelmi okoknál fogva – szintén nem volt könnyű hívőnek maradni. Az alább bemutatandó kőtábla, illetve pontosabban tábla, mert ez nem kőből készült, Kaposvárról való, s a maga nemében teljesen unikális.

Kaposvár: Mártíremlékmű

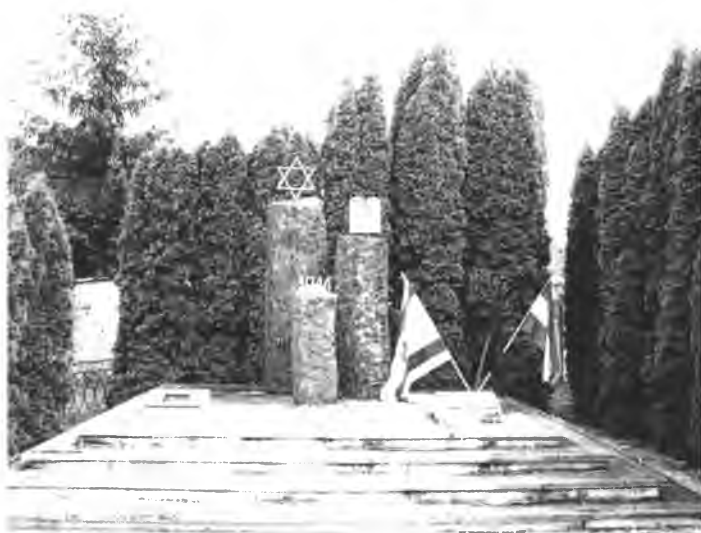
Az 1950-es évek legvégén született egy határozat, amely szerint a kaposvári zsinagógát, hogy miután „rossz” helyen állt a városban, és ezt értsd a szó topográfiai, ideológiai és bármilyen értelmében, meg kell szüntetni, le kell bontani. Végül is arra a „racionális” technikai megoldásra jutottak, hogy nem lebontani kell, hanem felrobbantani a templomot. 1958-ban Kaposváron felrobbantották a zsinagógát, azt a szakrális épületet, amelynek a tetején kb. 12 méter magasságban egy bronz, mintegy két és fél méter magas „kőtábla” állt.

Különleges véletlene a történelemnek, hogy egy akkori fiatal fotóriporter megörökítette a jelenetet, tehát az eset a mai napig dokumentálható. Ki is van állítva a kaposvári kis zsidó közösség imaházának aulájában az a pillanat, amikor összeomlik az épület. Hívó emberként azt mondom, nem véletlen, másképpen meg nem tudom magyarázni, a zsinagóga elpusztul, egyetlen valami marad meg: **a bronzból készült két kőtábla.**

Azonban csak az egyik oldala maradt meg épen, a jobb oldali. A bal oldali szét van törve. A jobb oldali ígék, amelyek I...ten és ember közötti parancsolatokról szólnak, érintetlenül maradtak. A bal oldaliak, amelyek ember és ember közötti kapcsolatokról, azok széttörték.

Most ki van állítva, mindenki megtekintheti a kaposvári zsinagóga helyén, örök mementóként.

PÁPA – MÁRTÍREMLÉKMŰ – TEMETŐI MAGÁNY

Mártíremlékmű, Pápa

Pápán minden idők egyik legrégebbi és legnagyobb hagyománnyal rendelkező nyugat-magyarországi zsidó közössége élt, melyet szinte teljes egészében kiirtottak. Pár évvel ezelőtt azonban létrehoztak egy emlékművet. Ez az emlékmű, ha szabad ilyet mondani, kicsit visszaadja az én reményemet, érzelmeimet és hitemet. Ahogy láthatják, jobb oldalon, egymás mellett, két zászló van. A kettő nagyszerűen megfér egymás mellett. Mögötte két szimbólum: baloldalon a Dávid-csillag, amellyel a 40-es években megbélyegeztek bennünket, amely azonban bekerült nemzeti jelképeink közé. Akik valamilyen zsidó szimbólumot akarnak viselni, büszkén teszik magukra a Dávid-csillagot, mint őseink egyik jelképét, a monoteizmus, a hit, az egyistenhit győzelmét.

Mellette láthatják a pápai emlékművön immáron újból a két kőtáblát, épen és egészen, reményét adva annak, hogy talán a holnap szebb lesz, mint amilyen a tegnap volt. A tolerancia és a szeretet átszötte Tízparancsolat Igéi viharverte sorsunk, történelmünk pislákoló reménye.

Kételyekkel teli lelkünk mégis a babitsi gondolatot ismételve.

*Megmondom a titkát édesem a dalnak:
Önmagát hallgatja, aki dalra hallgat.
Mindenik embernek a lelkében dal van,
és a saját lelkét hallja minden dalban.
És akinek szép a lelkében az ének,
az hallja a mások énekét is szépnek.*

(Babits Mihály: Dal (részlet))

Felhasznált irodalom:

1. Rubinstein Eljákin: *Ászeret hádíbrot beászpákláriját hádorot*, Jerusálájim, 2002.
2. *Pinkász Hákehilot Hungárijá, Hámáárechet*: Theodor Lavi, Jerusálájim, 1976.
3. Mázoz, Nizsim: *Mekor Hábituj „ Ászeret hárugéi Málchut, Jerusálájim”*, „ Michlol”, 1997.
4. Roskó Gábor- TuránTamás: *Képfogyatkozás*, Bp. Akadémia, 2004.
5. Shlomo J. Spitzer - Komoróczy Géza: *Héber kútforrások*, MTA Judaisztikai Kutatócsoport - Osiris kiadó, Budapest, 2003.
6. *In the land of Hagar*, Tel-Aviv, 2002, Bét Hátfucot és az Izraeli Honvédelmi Minisztérium közös kiadása
7. *...Legyen világosság*, szerk.: Szakál Aurél, Kiskunhalas, 2001.
8. Kabdebó Lóránt: *Tízparancsolat*, Tiszatáj, 1966.

A TALMUD MESÉI*

AZ EREDETI HÉBER SZÖVEG ÉS MAGYAR FORDÍTÁSA

A Bár Kochba felkelés (132-135) idején, Hadriánusz császársága alatt életveszélyes volt a Tórával foglalkozni. A róka és a halak meséje (Beráchtot 62/b) önmagáért beszél, s arra hívja fel a figyelmet, hogy a Tan az életet jelenti, nélküle a zsidóság életképtelen! Az itt közölt történet főszereplője a II. századi zsidó szabadságharc szellemi vezetője, majd vértanúja, Rabbi Ákiba. Az ókor egyik legnagyobb hatású vezetője, akinek személyisége – az évszázadok messzeségéből is – lenyűgöző. Tanításai, mondatai beilleszkednek a zsidó szellemiség összességébe. Hűsége, következetes gondolkodásmódja, azonosságtudata és flexibilitása példaértékű az utókornak. Amikor mindennapi imáinkban a S' má Jiszráélt... elmondjuk, és hitvallomásunk utolsó szavát az echád szót, elnyújtottan ejtjük, Rabbi Ákiba életének utolsó szavait említjük. A korabeli ággádá szerint szintén Rabbi Ákibá nevéhez kötődik a Jerusálajim sel Záháv, az Arany Jeruzsálem fogalma is. E költői kép megihlette korszakunk egyik művészt, Náomi Semert, akinek dala a diadalmas Hat napos háború óta, Izrael – szinte – második himnuszává lett.

A Siratófal, Jeruzsálem

* A fordítást Molnár Ernő, *A talmud könyvei* című munkája alapján közlöm.

Íme a talmudi szöveg, a példázat értékű mese:

תנו רבנן פעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה
בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא
שהיה מקהיל קהלות ברבים ועוסק בתורה

A római kormány egyszer parancsba adta, hogy az izraeliták ne foglalkozzanak a Törvény tanításával. Papusz ben Jehuda látta egy ízben, amint rabbi Akiba, a nagy mester nyilvánosan gyűlést tart és a törvényre tanítja a népet.

אמר ליה עקיבא אי אתה מתירא מפני מלכות {הרשעה} אמר לו אמשול
לך משל למה הדבר דומה לשועל שהיה מהלך על גב הנהר וראה דגים
שהיו מתקבצים ממקום למקום אמר להם מפני מה אתם בורחים אמרו לו
מפני רשתות שמביאין עלינו בני אדם אמר להם רצונכם שתעלו ליבשה
ונדור אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם

- Nem rettegsz a kormány hatalmától? – intette a mestert.
- Hadd, feleljek szavaidra egy példázattal, – válaszolt rabbi Akiba..
- Mihez hasonlít ez? A róka esetében, aki a folyóparton sétált és látta, amint a halak összeverődnek.
- Mi elől menekültök? – kérdé tőlük
- A hálók elől, melyeket az emberek utánunk kivetnek.
- Jöjjetek ki, kérlek, a szárazra, ha úgy félték a vízben, – szólt a róka – és lakjunk együtt, én és ti, amint őseink is együtt laktak egykoron.

אמרו לו אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות לא פקח אתה אלא
טפש אתה ומה במקום חיותנו אנו מתיראין במקום מיתתנו על אחת כמה
וכמה אף אנחנו עכשיו שאנו יושבים ועוסקים
ועוסקים בתורה שכתוב בה (דברים ל) כי הוא חייר ואורך ימך כך אם אנו
הולכים ומבטלים ממנה עאכ"ו

- És még te reád mondják, hogy a legokosabb vagy az állatok között? – felelték gúnyosan a halak.
- Nem okos vagy te, hanem bizony bolond vagy te! Mert ha már azon a helyen félünk, ahol életünk feltétele, a víz is megvan, mennyivel inkább kell félünk azon a helyen, ahol biztos a halálunk.
- Mi is így vagyunk, – fejezte be példázatát rabbi Akiba. Most, hogy ülünk és foglalkozunk a Tórával, amelyről pedig írva van, hogy „ez a te életed és napjaid tartóssága,” (Devárim 30.) ily nagy veszélyek lesnek reánk, hát még mennyivel nagyobb veszélyek várnának reánk, ha eltérnénk tőle.

2004. 12. 17.

ÉDESANYÁM EMLÉKÉRE

1945 januárjában, hatvan évvel ezelőtt szabadult fel a pesti gettó. Ott volt anyám is, megviselten, meggyötörve nézett fel az égre. Tudta, érezte, hogy családjának túlnyomó részét nem láthatja többé. Tarpán született az édesanyám. Szégyellem magam, hogy oly keveset tudok e kis közösség életéről. A tudat mélyéről emlékek villannak elő. Tarpa a Rákóczi harcos, Esze Tamás falva.

Tarpán a zsidók valamikor a XIX. század első évtizedeiben telepedtek meg Károlyi gróf családjának védnöksége alatt. Az 1882-es tiszzaeszlári vérvád ott is éreztette hatását. Különben a k'hilá önmagát ortodoxnak minősítette, a hívek nagyobb része szombatartó volt. 1944-ben 252-en éltek Tarpán. Április 16-án a falu minden zsidó lakosát ösztöregyűjtötték a zsinagógában, néhány nappal később a beregszászi gettóba, majd onnan Auschwitzba deportálták őket. 19 lélek tért vissza. Temetőjük feldúlva, házaik kifosztva, templomuk meggyalázva, s szívükben otthonra talált a halálíg kísérő gyász. A Jád Vásém archívuma szerint 1949-ben két zsidó csonkacsalád idézte a pár éve még viruló közösség emlékét.

Édesanyám

„A gettósítás és deportálás időszakából is találunk pozitív példákat. A gettóba költözéskor a tarpai zsidóknak két óra alatt kellett elkészülniük. A nem zsidó lakosság, amellyel a helyi zsidó közösség jó viszonyban volt, megdöbbenve figyelte az eseményeket. Amikor gettóba kerültünk, mindannyian sajnáltak – mondta Eisner Ignác, akit innen családjával együtt a beregszászi gettóba vittek” – olvassuk a DEGOB jelentésben. 1279. jkv.

Elöttem két könyv, mely a magyarországi zsinagógák építőművészetének állít emléket. Amerikában látott napvilágot 1968-ban Heller Imre és Vajda Szimcha munkája három nyelven, héberül, angolul és magyarul. Ez a *Magyarországi Zsinagógák albuma* című forrásmű 467 zsinagóga, imaház fotóanyagát tartalmazza, kiegészítve értékes művészettörténeti analízissel. A tarpai zsinagógának még fényképe sincs benne. A *Magyarországi Zsinagógák* című kötet pedig Budapesten jelent meg 1989-ben Gerő László professzor szerkesztésében. E reprezentatív tartalmú és formájú könyvben a fővárosi és megyék szerinti felsorolásban rekonstruálták a még működő, vagy eladott zsinagógákat.

Hová lettek a zsinagógák? Szabad zsinagógát egyáltalán eladni? Ha igen, miért, milyen feltételek közepette. Kérdések özöne sűrűsödik bennem, s tu-

dom a higgadt tárgyilagossághoz, az objektív megítéléshez történelmi, időbeli rálátás és az összefüggések pontos, s nem hipotetikus ismerete szükséges. Nem is akarok analízist készíteni, hanem a régi-régi emlékemet elevenítem fel. Nem elemzés ez, hanem kortűnet csupán.

Mint az első sorokban utaltam rá, édesanyám súlyos betegen vészelte át a második világháborút. Szüleit, férjét, testvéreit elnyelte a haláltábor. Legkisebb gyermekét 1944. március 19-én vesztette el. Anyám testét megtörték, halála napjáig súlyos beteg volt, csak szelleme, logikája maradt érintetlenül kristálytisza. Életem egyik nagy fájdalma, hogy három héttel rabbiavatásom előtt szólította Őt magához a Mindenható.

Amikor a Rabbiképzőbe jártam, a tanítás után mindig hazasiettem, hiszen úgy, de úgy várt a beteg anyám. Egy kora őszi délután kisírt, rémült tekintettel, elcsukló hangon szinte dadogva artikulálta, meghalt az utolsó tarpai zsidó. Budapestre telepedett földijétől áttételesen hallotta a történetet.

Nem emlékszem az utolsó tarpai zsidó nevére. Nevezzük Holcz bácsinak. Holcz bácsi paraszt zsidó volt, felesége valamikor a harmincas években öt szép gyermekkel ajándékozta meg. Az egész Holcz családot elvitték Auschwitzba, mindenkit megöltek, elgázosítottak, csak Holcz bácsi tért vissza, haza, Tarpára. Reménykedett, hátha valaki egyszer, valamilyen csoda folytán visszatér. Ott volt az elárvult temető s az elnéptelenedett kis zsinagóga. Ahogy lassan elköltöztek a szó szerint és átvitt értelemben „seérit háp'letá” megmaradottjai, egyedül maradt az emlékeivel. Ápolta a temetőt, takarította a romos templomot, majd „önként” beadta földjét a termelészövetkezetbe. Nagyon ritkán beszélt, inkább meredten maga elé nézve hallgatott.

Szép nyári napon levelet kapott Budapestről. Céges papíron hivatalos stílusban megfogalmazott, udvarias hangvételű levél volt. Épp a zsinagógából tért vissza, ahol mindennap t'filinjét rakta fel. Ki írt neki? Van valami hír családjáról? Miért ír neki a pesti hitközség? Többször elolvasta a levelet, nem akarta elhinni a leírtakat, A komplikált jogi köntösbe öltöztetett iratból nagyon nehezen hámozta ki a lényegét. „Tekintettel arra a tényre, hogy a helyi zsidóságot mérhetetlen ember – és ingatlan veszteség érte, a közösség összérdeke azt kívánja, hogy mindazokat az épületeket, amelyek már nem szolgálják a helyi hitéletet, vagy a szórvány vallási célkitűzéseit, eladják.”

Elment Holcz bácsi a katolikus tisztelendőhöz, aki azt javasolta, menjen hozzájuk imádkozni. Holcz bácsinak azonban csak a zsinagóga kellett, a düledező, a tető nélküli. Öntudatosan válaszolt a pesti uraknak, amíg ő él, a templomot nem adhatják el. Hiszen, ha belép a romos zsinagógába, ott látja maga előtt meggyilkolt szeretteit, hallja a s'liáh cibur hangját, a sófár zengését. Látja az eleven életet, a zsidó templomot, a biberkalapos férfiakat, a pajeszos gyerekeket.

Kért, majd könyörgött, ne adják el az épületet, ne ígérjenek „magánimatermet”. Neki a zsinagóga a családja, a zsinagóga a mindene. Amíg a templom áll, addig vegetál ő is.

Levélváltás következik egymás után. A stílus változatlanul udvarias, hivatalos, majd óvatosan fenyegető, később már lekezelő. „X.” hónap „Y.” napján jelenjen meg a zsinagóga kulcsaival, mert a templomot eladták.

A megadott időpontban elegáns autó fordult Holcz bácsi egyszerű falusi házához. Ajtaja zárva. A szomszédok azt a felvilágosítást adták, hogy Holcz bácsi a templomban imádkozik. A belépők elé drámai kép tárult a templomban. Holcz bácsit azonnal kórházba szállították, de már nem lehetett segíteni rajta. A megviselt idegzetű, tragikus sorsú, utolsó tarpai zsidó önkezeléssel vetett véget életének.

Vajon van-e sírja, sírköve Holcz bácsinak?

2005. 01. 14.

VILLANÁSOK B'NÉ B'RÁKRÓL

החצר

Néhány hete az egyik legismertebb izraeli televíziós adón, a 10-es csatornán megkezdtek egy sorozat ismétlését, amelynek a címe: החצר *HaChácér*, Az udvartartás. A nemzetközi divatnak megfelelő tele-novella ez, rendezője Daniel Pauk. Pauk vallásos ember (dáti), a nem ultra-vallásos (chárédi) kategóriába sorolható író, rendező. Jelenleg az Oxford Egyetem irodalom tanszékének tanára. Elismert nemzetközi szakember, kiváló tollú író. A *HaChácér* a vallásos, chászid közösségek kapcsolatait és ellentmondásait, pozitívumokat és negatívumokat, intrikákat, őszinteséget, a formalitásokból való kitöréseket és az áhítattal teli legőszintébb vallásosságot, szeretetet és gyűlöletet, mondjuk úgy, hogy az élet különböző relációit is magába foglaló világot mutatja be. A történet játszódhatna akár B'né B'rákban is...

APROPO'S B'NÉ B'RÁK

למטה בני דן, למשפחותם, יצא, הגורל השביעי. ויהי גבול נחלתם צרעה ואשתאול, ועיר שמש. ושעלבין ואילון, ויתלה. ואילון ותמנתה, ועקרון. ואלתקה וגבתון, ובעלת. ויהוד ובני ברק, וגת רמון. ומי הירקון, והרקון עם הגבול מול יפו (יהושע י"ט, פסוק 40-43)

A Szentírás szerint B'né B'rák már létezett Dán törzsének területén. Józsva könyvében a 19. fejezet 45. versszaka alapján tudjuk identifikálni az egykori bibliai települést. A tanaita korból jól ismert Rabbi Akiva lakhelye volt itt. Az ókori világ, a polgári időszámítás szerinti II. évszázadában B'né B'rák fontos helyet tölt be a zsidó világban. A Bar-Kochba lázadás egyik specifikális fókuszának számított.

במכילתא מופיע הקטע הידוע בהגדה של פסח:
"מעשה ברבי אלעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא ורבי טרפון, שהיו מסובים בבני-ברק כל אותו הלילה והיו מספרים ביציאת מצרים עד שבאו תלמידיהם ואמרו: רבותינו, הגיע זמן קריאת-שמע של שחרית."

„Rabbi Eliezer, Rabbi Jehosua, Rabbi Akiva és Rabbi Tárfon együtt ültek B'né B'rákban és tanulták a Tóra szavát, mindaddig, míg eljöttek a diákok és mondták: Mestereink! Eljött a *S'má Jisráél*... elmondásának, a *sáchárit* imádság elmondásának ideje.”

Az ókori B'né B'rák is dinamikusan fejlődik.

רבי בר יחזקאל נודמן לבני-ברק וראה עזים אוכלות תחת תאנים והיה
דבש נוטף מן התאנים וחלב מטפטף מן העזים והם מתערבבים זה בזה,
אמר: "זו ארץ זבת חלב ודבש". (מסכת כתובות, דף ק"י, עמ' ב')

A Talmudban a *Maszechet K'tuvot* 110. oldalán olvassuk: „Rabbi Bár Jehezkel látta B'né B'rákban azt a mezőgazdasági fejlődést, mely a biblikus állapotokat asszociálják. A talmudi korszakban B'né B'rák városa tejjel-mézzel folyó Kánaán érzetét keltette az ott élő emberek számára”.

A „modern” B'né B'rákot 1937-ben nyilvánították önálló közigazgatási egységgé. A Tel Aviv melletti városok közül az egyik legnagyobb. Ma mintegy 140 ezer lakosa van, Izrael egyik legszínesebb, legsűrűbben lakott városának. B'né B'rák a modern zsidó állam egyik meghatározó topográfiai egysége.

A ma embere, aki végigsétál B'né B'rák főutcáján, azt láthatja, hogy megelevenedik a 2000 éves zsidó történelem. Karizmatikus külsejű és megjelenésű emberek járnak az utcán. Úgy tűnik, az egyik pillanatban az egykori Talmud korabeli mesterek, az amoriták alakja rajzolódik ki. A következő percben a különböző, a XVI-XVII. századi, galíciai, lengyelországi, oroszországi jesivák világával találkozhat az odalátogató. A legmagasabb tisztségű képzettségű rabbik, „admorim” hosszú köntösben mennek végig az utcán, és követik őket hűséges embereik, híveik hosszú sorban. A város jótékonyágáról és szociális érzékenységéről is ismert. A szeretet gyakorlásának fogalma mindennapi valóság, testben, lélekben egyaránt érezhető. A városban igen sok az idősek otthona, s a kórház. Dinamikus elsősegély szolgálat van, és a betegek szervezett meglátogatásának a rendje is mindennapos valóság. A városban több mint ötven ezer bócher hallgatja a Tóra szavát. Ez a szám 3-4 ezer fővel emelkedik évente. A térség egyik legdinamikusabban fejlődő része vallás-oktatási szempontból. B'né B'rák, a jesivák fellegvára. A nap 24 órájában hallgatókkal tele az osztályterem. A XXI. században újjáélesztik a Bialik költeményében leírt, átélt világot, ahogy előre és hátra hajlongva görnyedt háttal, az egyedi dalmvilággal mormolják a szöveget. A hallgatók tanulmányaikat befejezve szétszélednek a világban, és hirdetik a Talmud bölcsességét és tudományát.

A Ponyevici Jesiva
' ישיבת פוניב ז'

Itt található a világ egyik legnagyobb jesivája, a Jesivát Ponyevic, melyben 1000-1500 hallgató tanul. Ide kötődött az elmúlt évszázad egyik legmarkánsabb vallási vezetője, a három évvel ezelőtt elhunyt litvániai mozgalom kiemelkedő személyisége Háráv Sach.

Háráv Sach különleges képességű ember volt (1894-2002), akinek az emlékét a hallgatók lelkületén és a könyveken kívül, utcanév is őrzi. Már életében elismert, autentikus személyiség volt. Neve, valóságos fogalom.

Háráv Sachról elnevezett utcatábla, B'né B'rák-ban

1938-ban alijázott Erecbe. Pályája egyenesen ível a Ponyevici Jesíva vezetői tisztségéig. A hetvenes években bekapcsolódott az izraeli politikába. Két választás párt megalakítása is nevéhez fűződik. A Sász és a Degel Torá alapítója. A jeles izraeli szerző, Ávisáj ben Chájim könyvben mutatja be az elmúlt évben. Címe: שך פי הרב שך *A Háráv Sách képviselte chárédi ideológia.*

A Rabbi Akiva és a Ráv Sách utca sarkán található a város egyik leghíresebb, legérdekesebb, és legegységibb építménye, az úgynevezett „Itzkovits Shul”. Az „Itzkovits” egy fogalom, ahol két szinten a nap 24 órájában megállás nélkül, folyamatosan van istentisztelet. Ez az a hely, ahonnan nem lehet „elkésni”. A földszinten négy-öt gyönyörűen berendezett kis imateremben imádkoznak egy időben! Közülük az egyikben az Áron Hákodes, a frigszekrény körül a fal nincs bevakolva, emlékeztetve arra, hogy épületeink, lakásaink soha nem lehetnek „készen”, amíg a Mesiách, a Megváltó nem jön el. A be nem fejezett fallal is érzékeltetjük hitünket: még várnunk kell Rá!

Szinte tízpercenként hangzik a „minche”, „minche” hívó szava a kora délutáni imára, vagy később ugyanazzal a hanglejtéssel „májrev”, „májrev”. Az imára vágyó fekete ruhába öltözött chászidok bevonulnak az épp üres imaterembe, hogy ott mély áhítattal, beszélgetés nélkül, csendben mondják az imákat, melyeknek központjában mindig a S'má Jiszráél... gondolata áll.

Saaré Cion jesiva, B'né B'érák-ban

Az imádkozás után a B'né B'rák-i kavalkád kellős közepén találjuk magunkat. Az üzletek elképzelhetetlenül gazdag árubősége még késő este is hívogatják a vásárlókat. Itt fekete kaftános, nagy kalapos fiatalok válogatnak maguknak új Talmud fóliánsokat, ott egy ötgyerekes állapotos asszony vesz pizsamát négy nagyobb és egy babakocsiban ülő csemetéjének. Az egyik oldalon középkorú parókás nők turkálnak az utcára kirakott zöldségekben, a másikon, pedig hosszú szoknyás tini lányok csevelyétől hangos a cipőbolt. Szóval zajlik az élet, rohannak az emberek a járdákon és az úttesten egyaránt, az autók, pedig szüntelenül dudálnak. Még azért is szólnak a dudák, hogy ha zöldre vált a lámpa, gyorsabban induljon az első! A dudaszó vijjogása azonban nem hallik be a jesívákba, ahol még éjjel is égnek a lámpák, hirdetvén, a tanulásból soha nem elég.

Péntek délután azonban, elcsendesedik a város. Addigra bezárnak az üzletek, s tulajdonosaik tisztaságot és rendet hagynak maguk után. Az autók a garázsokba kerülnek, s a várost a szombat áldott, nyugodt légköre lengi körül. Autó nem jár, hiszen ide, sábeszkor tilos behajtani. B'né B'rák határánál többnyelvű tábla hívja fel az emberek figyelmét: szombaton és ünnepen e városba nem mehet be jármű! Péntek este, az ablakokból pislákoló gyertyalángok látszanak, az utcákon, pedig elegáns feketébe öltözött férfiak sietnek az imaházakba, hogy időben ott legyenek a t'filánál. Majd otthon, a sokgyerekes családokban köszöntik a szombatot. Az asztalok gazdagon megrakva, többfogatós vacsorát kínálnak, majd zmirot, azaz közös éneklés, végül az asz-

tali áldás, a bencsolás következik. Elcsendesül a zajos város. Az áhítat ihletét sugallja a szél.

Sétány, B'né B'erák-ban

Gut Sábesz, szép szombatot B'né B'rák! Vigyázzatok továbbra is a hagyományra! Évezredek őrzői, Sábbát Sálom!

2005. 01. 21. és 28.

A KATAKOMBÁK FÉNYEI

בית שערים – BÉT SEÁRIM

A Hászoneusok korától a Misna és a Talmud koráig, a polgári időszámítás III. és IV. századáig, már jól ismert zsidó város Bét Seárim, amelyet a tragikumokkal változatos történelem az érdeklődés középpontjába helyezett. Abban az időben a korszak egyik szellemi centrumának számított. Bét Seárim, ma Haifától 20 km-re található. Emek Israel része, közel Kiryat Ribonhoz. A Bét Seárim elnevezés talmudi gyökerekre vezethető vissza, sőt egyes tudósok egy Jeruzsálemből elmenekülő, hasonló nevű család hatásáról szólnak, akiknek neve beépült volna a település ősi és mai elnevezésébe. Amikor Júdeából a Gálilba telepedett át a zsidóság vallási elitje, mivel elpusztult Jeruzsálem, a város a Szánhedrinnek is otthont adott. Annak a grémiumnak, mely abban a korban is, az ókori zsidóság legfelsőbb irányító testülete volt. Itt találta meg helyét Rabbi Juda HáNászi, a tanaita kor ötödik nemzedékének vezető személyisége. Itt tanította Tórára hallgatóit, a követő generáció mestereit. Ezen a helyen kezdett a Szóbeli Tan, a „Tóra se bealpé” egyik legértékesebb egységének a Misnának kodifikálásához.

Bét Seárim már a korai időktől fogva temetkezési központtá vált. Sőt, amikor elpusztult a II. Szentély és Jeruzsálem „tiltott” város lett, a tanítás illetve a temetkezés központjának számított. A történelem viharainak következtében 352-ben szinte megpecsételődött a sorsa, habár a bizánci időben a város némi fejlődésnek indult.

Halotti maszk, Bét Seárim

Újjá csak a XIX. században születhetett. Tizenöt évszázaddal később, a mai Bét Seárim néhány kilométerre található az egykori spirituális központtól.

Az ásatásokat 1871-ben kezdték el, azonban a valódi feltárás 1936-ban történt. Majd 1953-1957 között folytatódott, de a mai napig nem fejeződött be a kutatások sorozata. Az archeológusok szeme előtt egy kultikus barlang rendszer rajzolódott ki, melyben újabb és újabb meglepetések érték őket. Nyomaiiban, sokszínűségében kirajzolódik az ókori történelem. Szarkofágok sokasága került elő és különböző feliratok ékesítik az egymást követő korszakokat. A feliratok jelentős része héberül, görögül és arameusul fogalmazza meg a tények és információk sokaságát. Falfestmény töredékeket is felfedezhetünk Bét Seárimban. E kísérletinek tekinthető próbálkozásokat a primitív illusztráció kategóriába sorolják. Az egyes attribútumok között szentírási motívumok és zsidó vallási szimbólumok egyaránt megtalálhatók. Ismerős formák rajzolódnak ki. A kék piros sárga színek különböző árnyalatai, és az eltérő plasztikus reliefek nyűgözik le az odalátogatót.

Bét Seárim városát napkropoliszként, temetővárosként tartották nyilván. A sírokat a mai napig magába rejtí a föld. Az itt talált ábrázolások sokaságából hadd emeljem ki az olyan vallási kegytárgyakat, mint például a hétágú menóra, az áron hákodes, a sófár, vagy az etrog motívumát.

Egyes helyeken olyan jelentős, mindennapi díszítőelemek, mint hajók, állatok, sőt ember ábrázolások nyomai is felfedezhetők. Geometriai formák virágok és gyümölcsök alakjai kerültek elő. A helyi szarkofágkert legnagyobb belső tere Bét Seárim temető rendszerének közepében van.

Menora, Bét Seárim

Itt több mint 130 szarkofág őrzi az egykori hittestvérek földi maradványát. A szarkofágok túlnyomó többsége motívum nélküliek. Bét Seárimban olyan

zsidókat is eltemettek, akik Tibériásból, vagy más, távolabbi településekről, avagy föníciai tengerparti városokból, adott esetben Szíriából származtak.

מעשה ברבי ורבי אלזר, שהיו מהלכין בפליי שמחוץ לטבריה. ראו ארון של מת שבא מחוץ להיקבר בארץ ישראל. אני קורא עליו ונחלתי שמתם לתועבה. בחייכם לא עליתם ותבואו ותטמאו את ארצי. (בראשית רבה צו, ה)

Még a korabeli Mezopotámiából, és még távolabbi tájakról is jöttek ide temetkezni az emberek. Több mint 300 felirat tanúskodik az egykori kultikus centrumról. Feltüntették az elhunyt származási helyét, egykori foglalkozását, tisztségét. Példaképpen megemlítem, hogy két, klasszikus görögsséggel megfogalmazott epigramma is előkerült a múlt homályából. Az egyiknek mauzóleumszerű építészeti konstrukció adott helyet. Itt nyert említést a Josephus Flavius műveiből is ismeretes Bét Seárim görög neve: Bisar. S íme a több százéves sírfelirat magyar fordítása:

„Itt pihen Leontus San Sapo Justus, aki tehetséggel és bölcsességgel lett megáldva. Szülei és testvérei siratják.”

Bét Seárim zsinagógájának maradványa

Nem messze az egykori katakomba rendszertől egy ókori zsinagógának a körvonalai látszódnak, melyet – a korabeli építészeti egységekhez hasonlóan – bazilika típusú zsinagógának tartanak. Az épület egyszerre volt közösségi ház illetve lakhely és természetesen az imádság otthona. 1959-ben a térséget nem-

zeti parkká nyilvánították. Az ott talált építészeti emlékek alapján megállapítható, hogy az egykori bazilikális belső tér mintegy 40 m hosszú lehetett és benne a faragott kőoszlopok, oszlopfejek nyomai a mai napig értékes leletek.

Feltételezhető, hogy az oszlopok szabdalta zsinagógai belső tér, az egymás mellett lévő „hajók” több száz embernek is helyet adhattak. Jeles, s tekintélyes gondolkodók szerint ez volt a korabeli *Bét Din* ítélkezési helye is. A zsinagóga a II. század körül épülhetett, és mintegy kétszáz évig teljesítette hivatását.

Valószínűleg a IV. században pusztították el. Maga a szakrális tér keletelve volt, azaz Jeruzsálem felé nézett, mint ahogyan az összes Galileában lévő zsinagóga. Talán itt is imádkozott hosszú éveken keresztül rabbi Jehuda HáNászi, aki utolsó 17 évét nem Bet Seárimban, hanem Ciporiban töltötte. Ott fejezte be a Misna kodifikálását. Kívánsága volt, hogy Bét Seárimban temessék el. Sírja ma egyértelműen nem azonosítható.

A környező településekről mintegy 1200-1500 érme is előkerült, melyek i.sz. 350 körül készülhettek. Újabb leletek, amelyek más szemszögből mutatják be Bét Seárim múltját.

Apró sugarak ezek is, amelyek fényt vetnek a Sírok és Szarkofágok Városára. A nyári hőségben, ha megtekinted a nagy ősök sírját, a hűvös falak között megérint az ókori történelem. A hagyomány láncolata...

2005. 02. 11.

A GOLDMARK KÓRUS HARMINCÖT ÉVE

ÁDÁM EMIL KARNAGY EMLÉKÉRE*

1967-et írtunk. A Rabbiképző zsúfolásig teli zsinagógájában a „mizrách” ülések első sorában a korszak egyik legnagyobb zsidó egyénisége, Scheiber Sándor ült. Szemüvegét homlokára-fejére húzva odaadással merült az előtte lévő könyvre. A szidurból I...ten felé szárnyalt fohásza, az előtte lévő naprakész zsidó irodalomból az istentiszteletet követő kidusra készült. Akkor már rekedtes hangján, ha megszólalt, áhítattal telítődött körülötte az ódon levegő.

Mellette az intézet igazgatóhelyettese, a XX. századi magyarországi polgári filozófiatörténet egyik legnagyobb alakja, az akkori idők meg nem értett tudósa, a legendás hírű tudományos értékeket magába foglaló IMIT évkönyv egyik legtekintélyesebb főszerkesztője, Szemere Samu ült. Derűs tekintete mindig a frigszekrény irányába szegeződött, és szinte alig látszott rajta, hogy a Soá éveiben a legdrágábbat, egyetlen fiát is elveszítette.

Richtmann Mózes ült a harmadik helyen, a Dohány utcai zsinagóga egykori másod rabbija, a meg nem értett lángész, a „mephistói” mosolyba burkolódzó, szentéletű ember. A neológ zsidóság különböző színárnyalataiba hajló marjrait az Akácfa utca 22. szám alatti ortodox zsinagóga ódon falai között, a pislákoló félhomályban, az akkor már öregedő ortodox zsidók társaságában a lelke mélyéről mindig feltörő kávéne-val, áhítattal oldotta fel.

Dr. Csillag a híres szemész ült mellette, aki nem csak orvosként, hanem a magyar orvostudományban betöltött szerepével is kivívta helyét a legnagyobbak között. Fontosnak érezte, hogy kutatómunkájának egyik témája a Magyarországon egykoron élt zsidó szemészek életrajzának megírása legyen. Hadd ne mondjam tovább, kik ültek még mellettük, mögöttük.

Mégis megemlítenék valakit, Feleki Rezső! Szárnyaló bariton hangja, a klasszikus- és a kántor zeneművészetben való jártassága, szálfá termete, fiatalokat megszegyénítő huncut mosolya, briliáns humora s a hallgatókat jó szóval simogató kedvessége mindannyiunk Rezső bácsijává avatta őt.

A „mizrách” ülés másik oldalán a rabbijelöltek foglaltak helyet, akik, később a zsidó hitélet domináns egyéniségei lettek.

Az első helyen S. T. ült. Ő Kassáról érkezett a Szemináriumba. Amikor '68-ban „a testvéri országok csapatai” megszállták Prágát, úgy érezte nincs többé ott helye. Illegális úton Angliába szökött, és ott folytatta tanulmányait, Londonban avatták rabbivá, később ügyvédi diplomát is szerzett. Most ismét Budapesten tanul ugyanabban az épületben, mint '68 előtt, az OR-ZSE Doktoriskoláján, hogy P.hD-t szerezzen zsidó vallástudományból.

*Elhangzott a Zeneakadémia Nagyteremében 2005. 02. 13.

Mellette G. T. ült, akit mi egymás között csak Mechelének szólítottunk, pozsonyi, vallásos szülők gyermeke. '68-ban neki is elege lett mindemből. Ő is megszökött, Izraelbe, hazaérkezett. Nem sokkal később bevonult katonának, pár évvel ezelőtt ezredesként szerelt le. Jelenleg kordedvezményes nyugdíjas, másodállásban Ramat-Gan-i mérnök. Büszke rabbi szemináriumi éveire.

M. D. ült mellette. Ő Prágából érkezett hozzánk. Csendes halk szavú jó modorú, különlegesen érzékeny egyéniség. Itt tanult meg magyarul. Egyébként több nyelven is beszélt. Jelenleg Erecben középiskolásokat tanít, igaz „nem középiskolás fokon”, hanem annál sokkal magasabban.

A tragikus sorsú Berlinből érkezett W. F. ült mellette. Kelet-Németország rabbija akart lenni. A sors a történelem és talán a politika különleges fintora, hogy önkezével vetett véget életének. Ma is őrzöm drága emlékét.

Ba. I. ült mellette. Lipótvárosi fiú. Kitűnően érettségizett, az édesanyja mélyen vallásos személyiség, aki kezdetektől fogva rabbi pályára szánta. Kitűnt különös tehetségével, szónoki készségével, a zsidó tudomány iránti alázatával. A '70-es években alijázott, majd néhány hónapi izraeli tartózkodás után visszaérkezett Budapestre, itt fejezte be rabbi tanulmányait, szerezte meg bölcsészdoktori címét, majd Kanadába vándorolt. Az egyik kisebb, majd később nagyobb konzervatív közösség vallási vezetője lett. Magasságokba szárnyaló tehetségének egy tragikus kór vetett véget. Két felnőtt fia gyászolja.

S. I. ült mellette. Hozzáfogható tehetséges ember kevés tanult a szemináriumban. Amíg a többieknek hatalmas áldozatot jelentett a tanulás, számára mindig szinte játszi könnyedséggel ment. Tóra, Talmud, filozófia, történelem, mind-mind szinte a kisujjában volt. Azóta sem hallottam senkit úgy Tórát olvasni, mint őt. Már nem avathatták rabbivá, alig volt harminc esztendő, amikor visszaadta lelkét Teremtőjének.

Mellette Z. I. ült, a szekszárdi fiú. Hatalmas szorgalom, mély hivatástudat, és szinte megmagyarázhatatlan megszállottság vezette. Éjt nappalá téve tanult. Szegeden ő volt az utódom. Amikor idősebb fiának „kvaterja” (a circumcisio szertartásánál a csecsemőt tartja) lehettem, beszédemben arról szóltam milyen nagy jövő áll előtte. Pár esztendővel később őt is eltiporta a gyilkos kór.

L. Gy. ült mellettük. Pesti fiú, szinte csecsemőként élte át a Soát. Testvérével együtt árvaházi gyerekek. Őt is Scheiber vette védőszárnyai alá. Közvetlen, konvenciómentes, mindig vidám természetével hívta fel magára a figyelmet. Nevéhez fűződik a Magyar Zsidó Levéltár megszervezése. Gyűjtő munkával, lelkesedéssel és érdeklődéssel alapozta meg a magyarországi zsidó kutatás egyik későbbi fellegvárát.

Be. I. Zseniális humorú, harsány, életvidám, mindig jókedvű fiatalember, aki gondolatait meggyőződését, világlátását soha nem rejtette véka alá. Izrael egyik védelmi háborújában a szószékről azt „merte mondani” hogy Izrael önvédelmi harcot folytat. Nem sokkal később letartóztatták, hosszú-hosszú hónapokat szenvedett érdemtelenül és méltatlanul a börtönben. A több évti-

zeddel később jött rehabilitáció legfeljebb némi gyógyír az egykori fájdalmakra. Jelenleg az OR-ZSE egyik legmegbecsültebb tanára.

S még egy szót valakiről. Ő B. I. Gy., akit csak Csulóként ismertek. Nyelv-
zseni, pedagógus vénával megáldott kitűnő nyelvész volt. Szellemessége, mű-
veltsége, bravúros szójátékai valóságos spirituális lebegés volt. Pécsi rabbi-
ként is imádták hívei.

Eddig a „mizrách” ülés egykori diákjairól szóltam, de nem arról, aki az első
sor első helyén ült. Ádám Emil. Ő volt mindannyiunk egyik közös példaképe.
Emberi kvalitásai, pedagógiai érzéke, a zene irodalmában mutatott jártassága,
világi műveltsége, kedvessége, a cházánut, a kántorművészet iránti mérhetet-
len alázata, végtelen türelme, kórusszervező, teremtő és vezető személyisége
tette méltóvá arra, hogy a legnagyobbak, a csillagok között foglaljon helyet.
Talán most is onnan a magasságokból néz le ránk. Szinte nincs Magyarorszá-
gon olyan ma tevékenykedő kántor, aki ne lett volna az ő tanítványa. Türe-
lemmel, felelősségtudattal, odaadással okította őket. Formálta kántori képes-
ségüket és segítette emberi fejlődésüket. Az igazi nagy „szerelem” azonban
mindig a kórus volt. A zsinagógakórus, vagy ha úgy tetszik a zsidó kórus. A
háború előtti Debrecenben alapította meg tekintélyét, tette ismertté, elismertté
nevét a Hajdú megyei városban. Amikor a Rabbiképzőbe hívta Scheiber, kö-
zös elhatározás volt egy kórus megalapítása. A Goldmark Kórus, vagy ahogy
mindenki ismeri Ádám Kórus, azóta méltán lett európai hírű.

Goldmark-kórus a Hegedűs Gyula utcai zsinagógában

Talán negyvenen lehettünk a kórus alapításánál. Jómagam is ott fészkelőd-
tem, gyengécske kis hallásommal, s elég színtelen hangommal. De mégis biz-
tatott. S azt mondta: gyere fiam, énekelj velünk! A közös ének a közös ima
sokszor segít. Ilyenkor együtt vagyunk valamennyien szívben, lélekben, érze-

lemben, dallamban. Mert zenével azt is kifejezheted, amihez gyenge, amihez kevés az emberi szó.

Azóta harmincöt esztendő telt el! Néhány évig kizárólag az ő neve, később leányának egyénisége fémjelezte a kórust. Megszámlálhatatlan hangverseny és megszámlálható lemez, CD-k sora bizonyítja a kórus értékét és helyét a magyarországi zsidóság zenekultúrájában. Oda is elvitte-elviszi a zsidó kultúra jó hírét, ahol évtizedek óta már nem csendült fel héber szó. Oda is elvitte, elviszi a zsidó zene üzenetét, ahol a zsidóságról csak kakofemisztikus formában hallottak. Oda is elvitte, elviszi a magyar zsidó kultúra, s a magyar zenei kultúra jó hírét, ahol a legkevesebbek is örülni tudnak.

A kórus intézménnyé, fogalommá vált. A mindig megújulni kész, a mindig megújulni képes magyarországi zsidóság egyik szimbóluma lett.

A harmincötödik esztendőben, e különleges évfordulón köszöntjük a kórus egykori és jelenlegi tagjait annak a hitnek a reményében, hogy – az elkövetkezendő évtizedekben is – követői lesznek a magyarországi zsidó kultúrának. Folytatói a régi hagyománynak és megújítói a szívből jövő, a lélek mélyéről táplálkozó ősi forrásnak, az imádságnak.

ÉGSZÍNKÉK תכלת T'CHÉLET

ועשית לולאות תכלת, על שפת היריעה האחת מקצה בחוברת.
וכן תעשה בשפת היריעה הקיצונה, במחברת השנית.

„És készíts kékbíbor hurkokat az egyik szőnyeg szélére...”

(Smot 26. 4.)

Az elmúlt heti törái olvasmányban, a hetiszakaszbán (szidra) szerepel először a hajlék, azaz a pusztai sátor szőnyegeknek leírásánál Szentírásunk egyik legérdekesebb kifejezése: **תכלת**, t'chélet, kékbíbor. A modern héberben, az ivritben e szó jelentése égszínkék. A kommentár irodalom számos alkalommal magyarázza a hagyományos, de nem mindig egyértelmű fogalmat, a t'chéletet. Idézzünk két gondolkodót, Rásit és Ibn Ezrát.

A pusztai Szentély építését így kommentálja minden idők legnagyobb magyarázója Rási. Rási, azaz Rabbi Slomo Jicháki, 1040-1105, Troyes-ban (Franciaország) élő kommentátor, nyelvész a Szentírás és a Talmud legjelentősebb személyisége:

רשי: צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק (יבמות ד מנחות מד)

„Színes gyapjúsövet, a hilázon nevű tengeri moszat véreből nyerték. Zöld színű”

S most, valamivel később élt kortársának citátuma következik. Rabbi Ábrahám Ibn Ezra, – Saragossa-ban született 1094-ben, és 1164-ben halt meg. Szentírásunk legtöbb könyvéhez írt kommentárt, azonban csak a Tórához, az Öt Megillához, Jesája Könyvéhez, a 12 kisprófétához, Jób és Dániel könyvéhez írt magyarázatai maradtak fenn.

(Mindkét kommentátorról, lásd: Jechiél Zvi Moskovits:

A Biblia hagyományos kommentárjai, Budapest, é.n.)

אבן עזרה: אמר יפת שהוא כדמות שחרות. כי הוא תכלת כל הצבעים.
הכל ישובו אליו והוא לא ישוב במעשה אדם לעולם. ואנו נסמוך על
רז"ל שהוא ירוק והוא צמר

„Ibn Ezra a nagy rabbik véleményét osztja, azaz a t'chélet nem más,
mint gyapjúanyag, zöld színárnyalattal”.

A szemlélőrojt, a cicit parancsolatánál Ábrahám Ibn Ezra véleményét közöljük:

אבן עזרה: וטעם תכלת. בעבור שהיוא כעין השמים

„Ibn Ezra itt az ég színéhez – égszínkék – hasonlítja a tchélet-et...”

E szín identifikációja tehát nem egyértelmű. (Mai jelentése az égbolt színét idézi.)

Most azonban a תכלת (t'chélet) két eltérő formáját is bemutatjuk. Kicsit érzékeltetve, hogyan kelnek életre, s alakítanak sajátos fejlődési pályát egyes szentírási fogalmak. Más formában, más konnotációval:

ÁRUC T'CHÉLET – T'CHÉLET TV CSATORNA

Izraelben, mint mindenütt a világon a televízió az egyik legnagyobb „hatalom”. Több, mint 500 csatorna fogható, szinte minden nyelven, nemcsak világnyelveken, hanem kisebbségekben is. Modern héber nyelven nézheted a műsort vagy beletekinthetsz a szaúd-arábiai, kuvaiti, jordániai, katarai vagy egyiptomi adásokba is. Úgy gondolom, és ebben talán nincsen ironia, hogy ez nem a kölcsönösség elve alapján működik. Magyarul is nézheted a kettést, illetve a Duna TV-t. A helybeliek gondolkodása alapvetően nagyon más. Minden eredeti nyelven adnak és annak olvasható kultúrált és könnyen érthető héber fordítását. Néha még a héber szöveget is az elmondottak alapján feliratozzák héberül, hogy az írott és a hallott szó szinkronja beéjjen az ember lelkébe, szívébe és gondolataiba. Érdekes világ. Racionális gondolkodás, a praktikumot is szolgáló nyelvgyakorlat.

Egy ország, melynek kb. 80%-a világi, kb. 20%-a vallásos. A vallásos társadalomnak eddig nem volt saját csatornája. Egy hónappal ezelőtt indították el, a neve: Áruc T'chélet. Olyan programot sugároz, amelyben Tórát tanítanak az autentikus oktatók, például Israel Méir Lau, volt izraeli országos askenázi főrabbi. Bemutatják a világ legnagyobb és legérdekesebb zsidó közösségeit, vallásunk örök értékű tanításait, aktuális filmsorozatokot. Érdekességként megemlítem, hogy a programot az interneten is meg lehet tekinteni. Igen értékes időtöltést ígér. A kommersz tévéadók világában valódi oázisnak tekinthető. Előnybe részesíti az igazi, komoly kultúrát.

תכלת: כתב-עת למחשבה ישראלית

T'CHÉLET– AZ IZRAELI GONDOLKODÁSMÓD EGYIK FOLYÓIRATA. AZ ANGOL VÁLTOZAT CÍME: AZURE

A T'chélet című izraeli periodika a zsidó ország és a tágabb értelemben vett zsidó „világ” filozófiai, esztétikai, kultúrtörténeti periodikája. Héber és angol nyelven lát napvilágot. Legfontosabb számukra az intellektuál-érdeklődést kielégíteni, de távolabbi céljaik között a legszélesebb rétegek figyelemének a felkeltése is felmerült. Helyt adnak a vallási kérdések tudományos elemzé-

sének, a közel-keleti politikai kérdések objektív analízisének, a XX. század vége és a XXI. század eleje pedagógiai kérdéseinek, és a sokszínű Erec Jiszráél-i gondolkodás gyakran konfrontálódó világlátásának. A T'chélet folyóirat egy időben jelenik meg Jeruzsálemben és New Yorkban. Eddig 18 szám látott napvilágot, az első 1996. nyarán, a legutolsó pár nappal ezelőtt.

A folyóirat címlapja

A legutolsó szám tartalmából hadd idézzek néhány gondolatot:

Yishai Haetzni tanulmányt közöl Naomi Shemerről, aki a hatvanhetes háború idején komponálta a Jeruzsálajim sel Záháv, azaz az Arany Jeruzsálem című dalt, amely a Hátikvá mellett szinte Izrael második „hymuszának” számít.

Claire Berlinski a franciaországi több milliós iszlám közösség helyi és globális gondolkodását, tevékenységét helyezi górcső alá. Külön érdeklődésre tarthat számot az antijudaista és antiizraeli propagandára való figyelemfelhívás. Európa is új kihívás előtt áll!

Meir Soloveichik a zsidó és keresztény gondolkodás felfogását mutatja be, analizálандó a szeretet kérdését. Hat fejezeten keresztül a különböző szent iratok idézetével fogalmazza meg a szerző a különbözőségeket és a közös pontokat.

Külön érdeklődésre tarthat számot a T'chélet folyóirat levelezési melléklete. A legutolsó szám a bibliai archeológia legutolsó kutatási eredményeiből ad ízelítőt.

2005. 02. 18.

KÁLLÓI REBBE זצ"ל

A ZSIDÓ HAGYOMÁNY SZERINT ÁDÁR 7-ÉN SZÜLETETT, ÉS 120 ÉVVEL KÉSŐBB ÁDÁR 7-ÉN HALT MEG MÓSE RÁBÉNU, LEGNAGYOBB MESTERÜNK. AMIKOR RÁ EMLÉKEZÜNK, ASSZOCIÁCIÓRA KÉSZTET A MAGYAR ZSIDÓ TÖRTÉNELEM...

משה מת מי לא ימות

Zájin Ádárkor van Taub Eizik Izsák, a Kállói Rebbe Jahrzeitje.

Martin Buber, a múlt század nagy vallásbölcse, magyarul is megjelent könyvében a *Száz chászid történetben* így ír:

„Az első magyarországi cádik, Taub Eizik Izsák, a nikolsburgi Schkmelke és a lizenszki Elimelech tanítványa. Leb Szarahs fedezi fel az apátlan árvát, aki-ben felismeri a Cádik lelkét. Tanulmányai befejezése után hazakerül és szülő-faluja, valamint Szabolcs megye rabbijává választják. Negyven évig teljesíti itt hivatását. Sokakat I...tenhez térített és számos lelket kiváltott, amely elmerült a reménytelenség mélységében.”

A Rebbe életének krónikása, Dr. Szilágyi-Windt László, még a Soá előtt össze-állította monográfiáját. A történelem közbeszólt, s a könyv csak 1959-ben jelent meg Jeruzsálemben, amely tartalmazza a mártírhalt szenvedett, Dr. Bern-stein Béla, nyíregyházi főrabbi 1942-ben írt előszavát.

*Taub Eizik Izsák, a Kállói Rebbe
1751- 1821*

„A róla szóló legendák bekerültek a chaszidizmus legendakörébe. A magyar Alföld levegője veszi körül alakját, magyar népdalokat formál át, azt mondja: ezeket énekelték Izrael gyermekei Babel vizei mellett, s bennük népe fájdal-

mait, megváltásvágyát és Sechiná bolyongásait hallja. Ezek az énekek magyar-zsidó népdalokká lettek, melyeket ma is szélteben énekelnek. Halála napján, Zájin Ádár-kor, ez Mózes Tanítómesterünk Jahrzeitje is, valóságos kegyeleti karaván közelíti meg Nagykállót, hogy hívek ezrei imádkozzanak sírjánál.”

Deutsch Gábor, főiskolai adjunktus a *Gyökér, szár, virág...* című kötetében költői szavakkal emlékezik meg a Rebbéről a *Sírnak, rínak a bárányok* című dolgozatában. E kis tanulmányban is központi szerepet kap a leghíresebb szerzemény, a Kállói Rebbe „nótája” a *Szól a kakas már...* Nem más e pár sor, mint a megváltásba vetett hit apoteózisa, a magyar és a zsidó néplélek egymásra találásának lírai pillanata. Történelmi találkozás ez. A Chátám Szofér, dominanciáját hirdető világban, a XIX. század elején egy kis Szabolcs Szatmár megyei faluban a zsidók a hit dimenziójának, a chászidizmusnak lesznek részesei. A pásztorfiútól hallott szövegben, dallamban, melyet átítat és megszépít a Szentírás nyelvezetének csodája, újra felcsillan a megváltásba vetett remény himnusza: újból felépül a Jeruzsálemi Szentély...

Idézzük a gazdag szövegvariációk egyikét, majd részlet a héber fordításból is!

*Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Zöld erdőben, sík mezőben,
Sétál egy madár.*

*De micsoda madár, de micsoda madár,
Kék a lába, gyöngy a szárnya engem
odavár.*

*Várj madár, várj!
Te csak mindig várj!*

*Ha az Isten nekem rendelt,
Tiéd leszek már.*

*De miért nincs az már, de miért nincs
az már*

*Mipné chátoénu gálinu méárcénu,
Azért nincs az már.*

*De mikor lesz az már, de mikor lesz az
már?*

*Jibáne Hámikdás Ir Cijon temalé
Akkor lesz az már*

קורא התרנגול,
הנה הבוקר אור,
ביער ירוק, בשדה לבן,
מטיילת לה ציפור

קורא התרנגול,
הנה הבוקר אור
יבנה המקדש עיר ציון תמלא

A dal önálló életet él, nem véletlen, hiszen mondanivalójának örök aktualitása van. Éneklik Izraelben, Amerikában, Ausztráliában, Kanadában, Magyarországon, minden olyan kilében, ahol magyar ajkú közösségek, avagy a Kállói Rebbe hívei élnek. Himnikus hangulata ma is hat.

A nyolcvanas évek közepén, még Dohány utcai rabbiként kiváló barátunk Haim Wiener, segítségével a világ legnagyobb kántorai jártak Kelet-Európa országaiban, így Magyarországon is. Művészetük, revellálólag hatott akkor Bukarest, Moszkva, Belgrád zsidóságára. Valami szellemi forrongást érelt a levegő, amikor Budapesten köszönhettem Árieh Braunt, a CÁHÁL akkori főkántorát, Jáákob Mozent, aki akkor Észak-Amerika egyik legnagyobb kántor-sztárja volt, New York legnagyobb zsidó közösségének küldöttét, a briliáns hangú Benzion Millert, és a „carusoi” magaslatokig emelkedő tenoristát, Pinchás Rabbinovitzot.

Mindenek előtt Moshe Sternt, Jeruzsálem főkántorát, aki a Dohány utcai zsinagóga „Kol Nidré szószékéről” énekelte el: a *Szól a kakas már-t*.

Ott, és akkor, az volt maga a zenei misztérium. Könnyek a szemekben, s az együtténeklés káprázata sugallta:

„Jibone Hámikdos ir Cijon temálé...”

A szöveg és a dallam hallatán ma is megérint bennünket a Végtelen...!

2005. 03. 18.

MOSHE STERN FŐKÁNTOR KÖSZÖNTÉSE

Mindig vonzódtam a zsidó liturgiához. Az ima I...ten szeretetéhez visz közelebb, s a sok évszázados szövegre komponált, a zsidó lelkeséget tükröző dal-lamvilág, az áhítat misztériumának másik komponense.

Gyerekkoromban, a budapesti Kazinczy utcai ortodox főtemplomban, a tragikus sorsú Fisch főkántort hallgattam. Középkiskolásként a Nagyfuvaros utcai zsinagóga zenevirtuózának, Stern Lászlónak imádkozásában gyönyörködtem, aki méltatlanul elfelejtett alakja az elmúlt öt évtized egyetemes zsidó zenekultúrájának. Szomorú tény, hogy az egykor körülrajongott, zseniális kántor hangját egyetlen lemez őrizte meg. Vajon miért? Most testvére az egykori orsós felvételt digitális módon tette az utókor részévé. Köszönet érte!

Moshe Stern a Nagyfuvaros utcai zsinagógában – 2005.

Az elmúlt száz esztendőben a magyarországi kántorok méltán szereztek világhírnevet. Átérezték, hogy a kántor nem más, mint „sliách cibur”, azaz a „közösség küldötte”, alázatot követelő szolgálat. Josele Rosenblatt, Quartin vagy Lineczki, Bornstein vagy Ábrahámsohn Manó, Kovács Sándor vagy Feleki Rezső, Tordai Zsigmond vagy Sirota Sándor, az előimádkozó tisztét a művészet rangjára emelte.

Napjaink legnagyobbjai közül hadd említsem meg, az előadásban és kultúráltságban is sugárzó Náftáli Herstiket, a Miskolc környéki hagyományokat még jól ismerő, briliáns-előadó Jákov Motzent, vagy az operairodalomban is maradandót alkotó csoda tehetségű Sándor Gyurit.

Előadasmódjukat, zenei szöveg-interpretációjukat, a tradicionális dallam tisztelete és a magasan kvalifikált zenei képzettség szimbiózisa jellemezte. Szerzte a világon a mai napig érzékelhető hatásuk mind a nívós istentiszteletek hangulatán, mind a pódiumra komponált, nagyzenekari kísérettel előadott, úgynevezett „bravúrszámokon”. A cházánut, a kántorművészet ma a zenei műveltség integráns része, a világ zenei kultúrájának egyik megbecsült eleme.

E nemes hagyomány méltó örököse, világszerte elismert művésze Moshe Stern, a Jeruzsálemben élő főkantor, a bevezetőben említett Stern László öccse. Nagy múltú kántorcsalád sarja. Csodagyerekként tűnt fel. Édesapja, aki majd öt évtizeden keresztül volt elismert cházán Budapesten, irányította első lépteit. Már akkor nyilvánvalóvá vált rendkívüli zenei tehetsége, a cházánut iránti fogékonysága, művészi előadó képessége. Gyermekként élte át a Soát. A felszabadulás után családjával együtt alijázott Izraelbe. A jeruzsálemi jesíva évek után zene-konzervatóriumot végzett, ahol művészete kiteljesedett, és a bibliai atmoszféra világában csillaga egyre magasabbra emelkedett. Húszévesen a rehovoti Központi Zsinagógába invitálják, majd az újonnan avatott Jeruzsálemi Nagytemplom főkántora lett. Öt esztendővel később Johannesburgot hódítja meg. A következő állomás az Egyesült Államok egyik legtekintélyesebb és legnagyobb közössége: a Borough Parkban lévő Bét El Zsinagóga. Itt mintegy tíz esztendőn keresztül imádkozik elő. Moshe Koussewitzky, minden idők egyik legnagyobb kántorának pulpitusát örökli. Nincs a fejlett világnak olyan országa, ahol zsinagógában vagy koncertteremben nem mutatta volna be egyedülálló művészetét. Csodálatos tenorja, hangjának fénye, az előadott mű pontos zenei értelmezése, koronáris hangjainak fensége, mindig lenyűgözte, lenyűgözi hallgatóit.

Tizenhat esztendővel ezelőtt a Haim Wiener vezette The American Society For Advancement of Cantorial Arts küldöttsége Budapesten vendégszerepelt. A kántordelegáció tagja volt az az óta már elhunyt Gigli-növendék Louis Danto, a népszerű amerikai rádió- és televízió sztár, a briliáns hangú Los Angeles-i cházán, Pinchász Rábinovitz. Eljött a magyar fővárosba az „aranyhangú” montreali David Bagley, és a Cáhál bársonybariton hangú főkántora, Ari Braun és... És Moshe Stern. A magyarországi koncertsorozatok egyikére meghívtam az akkori államelnököt, a parlament elnökét, a miniszterelnököt, a kormány tagjait, parlamenti képviselőket, a diplomáciai testületek reprezentánsait, az egyházak püspökeit, a Tudományos Akadémia elnökét, a szellemi élet kiválóságait. A díszvendégeken kívül mintegy ötezen hallgattuk a kántorművészet nagyjait, akik a zene, a cházánut erejével eltérő gondolkodású emberekkel ismertették és szerettették meg a zsidó lelkiületet. Amikor Moshe énekelt, megremegtek a falak, s a lelkek. Amikor a Kol Nidré közismert dallamát adta elő, szem nem maradt szárazon. Felejthetetlen, életre szóló emlék volt.

Néhány nappal ezelőtt a Nagyfuvárosban adott emlékkoncertjét a Magyar Televízió is rögzítette, sőt már láthattuk az „Utódok Reménysége” című műsorban.

Emlékkoncert közreműködői:

Tóth E., Neumark Z., Mose Stern, Weisz F., Zucker I., Klein E.

Az idén hetvenedik születésnapját ünneplő énekest a legtekintélyesebb zenetörténésznek, Akiva Zimmermannak szavaival, s méltatásával köszöntjük: „Moshe Stern a világ zeneszerető közvéleményének népszerű személyisége. Megérdemelten, mert ő minden idők egyik legnagyobb kántora.”

2005. 04. 01.

IN MEMORIAM SCHEIBER SÁNDOR

HÚSZ ÉVE HUNYT EL AZ ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ INTÉZET IGAZGATÓJA

1913-1985

Zsidó gimnazista voltam, amikor egy alkalommal nem jött meg a vallásánárunk, a zseniális Geyer Artur, akiért mi ugyanúgy rajongtunk, mint a fölötünk lévő osztály Scheiberért. Azt mondta az osztályfőnökünk, hogy menjünk be Scheiber professzor órájára, a szomszédos tanterembe. Valóságos revelációként hatott valamennyiünkre az előadása, mert nem olyan szinten tanított, mint egy középiskolai tanár. A kutatásaival kapcsolatos élményeiről beszélt. Például elmondta, hogy kint volt az akkori Leningrádban, s megtalálta a genizában Maimonidész kézírását.

Amikor Geyer Artúr órája véletlenül megint elmaradt, és mi éppen a tokiói olimpia lázában égtünk, Scheiber arról beszélt, hogy a hagyományos zsidó irodalomban hol és miképpen fordul elő az olimpia. Hogyan kapcsolódik az ókori hellenizmus gondolata az olimpiáshoz, és hogyan vettek részt zsidó emberek az ókori olimpiai játékokon. Scheiber, akinek semmi affinitása nem volt a sporthoz, mégis tudta, hogy Hajós Alfréd az athéni olimpián, 1896-ban az Égei-tengeren megtartott úszóversenyen a 100 és az 1200 méteres gyorsúszásban győzött, s ő volt az első zsidó magyar olimpiai bajnok.

A magyarországi oktatásban akkor ezt a fajta komplexitást nem nagyon lehetett máshol tetten érni. Bevett gyakorlat szerint tanítottak történelmet, ma-

tematikát, nyelvet, stb. A vallástan ilyen megközelítése egészen új volt. Könnyed, tele viccel, történetekkel, napra készen beszélt eseményekről. A megjelenésében volt valami arisztokratikus. Ügyelt arra, hogy öltöny, ing, nyakkendő pontosan illeszkedjék egymáshoz. Ő volt egyébként az egyetlen rabbi, akin – abban az időben – világos öltönyt láttam. A korabeli rabbik feketeben, vagy sötétszürkében jártak.

Prof. Scheiber Sándor, Dr. Dér István főrabbi, Weisz Dávid főrabbi

Harmadikosok voltunk, amikor a zsidó gimnázium Anna Frank nevét felvette. Attól kezdve a szombat délelőtti istentiszteletre mindenkinek a Rabbiképző zsinagógájába kellett járni. Először találkoztam a neológ rabbi, a rabbijelölt fogalmával, és ismertem meg a neológ liturgiát. A kis, József körúti templomban fent jobb oldalon az első sor szélén ült Scheiber, mellette Szemere Samu és Szirmai, alias Schnürmacher főkántor, operaénekes. Minden szombat délelőtt egy rabbijelölt prédikált. A rabbijelöltek fekete reverendát, sapkát, bilétumot viseltek. Scheiber figyelte, hogy mennek fel a szószékre, hogyan tartják meg rövid prédikációjukat, és hogy lekötik-e a hallgatóságot.

Később, amikor homiletikát tanított nekünk a szemináriumban, azt hangoztatta, hogy a rabbinak nem *egyfajta* beszéd stílussal kell rendelkeznie. Nem mindegy, hogy gimnazisták előtt tart előadást a hetiszakasról, vagy egyetemisták előtt vallásfilozófiai kérdésekről. Scheiber nagy hatással volt rám. A rabbi pályára azonban szüleim irányítottak. Apám nagyon vallásos volt, a hite a Soá után sem rendült meg. Úgy érezte, ha neki fiúgyermek lesz, a rabbi pályára kell adnia. Ő tudatosan erre nevelt engem. Imponált neki, hogy

van egy olyan hely, ahol folytatni tudom a zsidó tanulmányaimat. A rabbi fogalma valóságos piederstált jelentett számára.

Minden reggel fel kellett kelnem hat órakor, és apám fél nyolcig tanult velem tóraolvasást. Így amikor bekerültem a szemináriumba, már pontosztanul olvastam Mózes öt könyvét, ha nem is hibátlanul.

Az egykori Rabbiképző fönmaradásának és létének alapvető feltétele volt, hogy a háttérében működött a zsidó gimnázium. Érettségi után néhányan továbbtanultak a Rabbiképzőben, és nemcsak azért döntöttek így, hogy megúszhassák a katonaságot, hanem, mert ez volt az egyedüli felsőoktatási intézmény, ahol zsidóságot lehetett tanulni. A mai rabbik, és az elmúlt évtizedek rabbi karának tagjai, néhány kivételtől eltekintve, a zsidó gimnázium végzettjei. Közrejátszott ebben az is, hogy akkor a két alma mater két egymásba átjárható épületben működött.

Scheiber sokszor felidézte, hogy Dunaföldváron, ahol háború előtt maga is rabbiskodott, az ország legkisebb közösségében, ugyanolyan odaadóan kellett végezni a munkát, mint a legnagyobb közösségben: összefogni, irányítani a híveket, minjánt szervezni reggel és este, elképzelhetetlen lett volna, hogy a rabbi onnan hiányozzék. Mindig tudta, hogyan lehet a racionalitást az emocionális érvekkel keverve, meggyőzni a hallgatót.

Vártuk az óráit. Ő volt a mester, az ideál. Napra kész volt mindenben, ami zsidó irodalommal, zsidó műveltséggel, zsidó művészettel, Bibliával kapcsolatos, és elképesztő mennyiségű publikációja jelent meg. Sorban álltunk a különlenyomataiért, mindenkinek személy szerint dedikálta. Nagy különlenyomat-és könyvgyűjtő volt. Szállóigévé vált az a mondata: „ritka könyv, nekem megvan!” Mindenben törekedett a tökéletességre. Emlékszem, amikor az IMIT évkönyvet újra indította. Az évkönyv 1895-ben jelent meg először, az utolsó 1948-ban, azt Szemere Samu szerkesztette. 1970-ben vált lehetővé, hogy MIOK (Magyar Izraeliták Országos Képviselete) Évkönyv néven folytatódjék ez a hagyomány. Az első vékony kötet fedőlapja elképesztően szomorú sárga színűre sikeredett, és ez Scheibert, úgy is, mint szerkesztőt, nagyon zavarta. Elment egy könyvkötőhöz, és az otthoni példányát beköttette olyan színbe, mint az eredeti IMIT évkönyv volt. A misztikusan szép bordó színű borító gerincére ugyanolyan arany betűkkel gravírozhatta rá az évfolyamot. Utána még megjelentek évkönyvek, ha nem is évenként. Mi is adtunk már ki, mármint az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, OR-ZSE Évkönyv címen. Őrizze e kötet is Scheiber Sándor emlékét!

Scheiber sokat adott arra, hogy a tanítványai ne legyenek „szakbarbárok”. Nem egyszer megkérdezte, mikor voltak utoljára színházban, mit láttak, s elmeséltette. Szemere Samuval, a korszak legnagyobb polgári filozófusával megbeszélte, hogy választható tárgyként tartson egy Hamlet-semináriumot. Így Szemere fél éven keresztül a Shakespeare drámát elemezte a zsúfolásig megtelt díszteremben, ahol minden alkalommal Scheiber is ott ült a hallgatóság soraiban.

A rabbinak, mondotta, nem könnyű az élete sehol. Állandóan fókuszban él. Ezért kell, hogy valamihez mindig visszatérhessen, amivel leköti magát. Többünket segített abban, hogy egyetemi diplomát szerezzünk. Scheiber megtanított arra, hogyan kell megírni egy tudományos dolgozatot; hogyan lehet megközelíteni egy témát, amiből előadás, vagy publikáció lesz. Részletesen elmesélte, hogyan született meg a Magyar Zsidó Oklevéltár sorozata, ki volt Moess Alfréd, akivel az első köteteket szerkesztette, Dán Róbert, akivel később dolgozott együtt, s hogy miért fontos az Oklevéltár a kutató számára. Ámulva hallgattuk, hogyan jött létre a hitközségi monográfiák sorozata, Győrtől Szentestig. Olyan embereket sikerült megnyernie az ügynek, akik megszállottjai a történetkutatásnak.

A Rabbiképzőben a záróvizsgáim 1973. őszén voltak. A vizsgabizottság elnöke Schwarz Mór, a Dózsa György úti templom főrabbija volt. 1974. január 13-án avattak rabbivá a szeminárium zsinagógájában. Scheiber sokat adott a külsőségekre. Amikor belépett a templomba, megszólalt az orgona, mögötte jött Feleki Rezső, s utána én. A frigyszekrény előtt körbe vett öt rabbi, először Dér István főrabbi beszélt, utána zsoltórok hangzottak el, majd Scheiber Sándor lépett mellém, és kezét fejemre téve áldott meg a *jövorehehó*-val. Drága fiamnak nevezett gyönyörű beszédében. Az avatási szertartást egy drámai idézettel fejezte be „... van, ahol temetnek és van, ahol énekelnek!” Utalt arra, hogy édesanyját a rabbi avatásom előtt három héttel veszítettem el.

Scheiber Sándor, 1974. január. Rabbiaavatás.

Ez már abban az időszakban volt, amikor Scheiber a strúmaműtje miatt elvesztette a hangját. Hosszú ideig, péntek este és az ünnepeken mikrofonba beszélt. A beszédeit mindig leírta, minden szónak megvolt a maga helye. Az előadásain képes volt másfél órán át zsebre dugott kézzel lezserül beszélni, de

a prédikációi, a nagyünnepi beszédei, a temetési emlékbeszédei mind-mind rövidkeek voltak. Ilyen szempontból a magyarországi zsidó homiletika történetében is újat hozott: szép magyarsággal röviden, érthetően beszélt. Tudom, – mondta – hogy nem lehet mindig veretes magyarsággal beszélni, de arra kell törekedni, hogy a beszéd úgy hasson, mintha nyomdakész lenne. Ez egy olyan műfaj, ami gyorsan elillan. Most valamit elmondasz, és nem tudod már kijavítani. Amikor a szószéken beszélsz, közvetlenül a hívőkhöz beszélsz, és ne hagyd kételyeket a szavaid után. Olyan legyen a beszéded, mint egy kinyilatkoztatás. Ez tanítás, így kell elfogadni.

Szegedi rabbiként a 70-es években megismerkedtem a Tisza-parti város szellemi életének reprezentánsaival, többek között Bálint Sándorral, a korszak egyik legkiválóbb folkloristájával. Így tudtam meg, hogy milyen mély barátság fűzi Scheiberhez. Egy alkalommal Scheiber meglátogatta barátját Szegeden, s a hívő katolikus Bálint Sándor meghívott engem is magához, hogy fiatal rabbiként jelen lehessenek, amikor a mesteremmel beszélgetnek. Elmondhatatlan megtiszteltetés volt ez számomra. A népi folklór olyan magaslataira vittek magukkal, amit elképzelni sem tudtam.

Amikor Löw Immánuel lánya, Eszter meghalt, Scheibert kérték fel, hogy ő temesse el. Van egy íratlan szabály, hogy az egyik rabbi a másik rabbi közösségében, annak beleegyezése nélkül semmilyen funkciót nem vállal. És akkor Scheiber felhívott telefonon, hogy hozzájárulok-e, hogy ő temesse Löw Esztert. Kvázi kikérte a szegedi rabbi hozzájárulását, aki nem régen még a tanítványa volt.

Scheiber lojalitását hasonlóképp jól példázta kapcsolata Prof. Richtmann Mózes-szel. Köztudott, hogy Richtmann egyfajta „kitaszítottságban” élte meg a zsidóságát, miután a neológoknak ortodox, az ortodoxoknak pedig neológ volt. Mindenkinek a szemébe mondta vélt vagy valós igazságát, s ezenközben kérlelhetetlenül őszinte tudott lenni. Scheiber maga mellé vette a rigorózus öregurat, s őt kérte meg minden szombat délelőtt, hogy tartson tóramagyarázatot. Richtmann élt a lehetőséggel, mondta, mondta a magáét, és nem tudta abbahagyni. Scheiber különböző módon kacintgatott felé, hogy fejezze már be, de addig fel nem állt az asztaltól, amíg Richtmann beszélt. Azt mondta, ha Richtmann beszél, végig kell hallgatni!

Majse Weisz főrabbi az 50-es, 60-as, 70-es évek domináns vallási vezetője volt a magyarországi ortodoxiában. Scheiber nagyon tisztelte benne a talmudistát, valósággal felnézett rá, „szent ember”, mindig így beszélt róla. Majse Weisz viszonylag hirtelen halt meg, hetvenegynéhány éves lehetett, és Scheiber bejelentette, hogy kimegyünk a temetésére. Vele mentünk valamennyien, rabbijelöltek. Ő, aki irtózott a haláltól, és félt minden betegségtől, azt mondta, bemegy Majse Weisz táhárájához, a mosdatásához. „Aki akar, jöjjön velem.” És ott voltunk mind, amikor Majse Weiszt az utolsó útra felkészítették, segítettünk az öltöztetésénél. Scheiber ragaszkodott hozzá, hogy az egyik zoknit ő húzza fel a lábára, mert ez a legnagyobb micvá. Ezzel „elő-

segítjük” a túlvilágra jutását, hogy fizikailag és lelkileg megtisztulva kerülhessen az Örökkévaló színe elé. Scheibernek, aki abszolút liberális, modern rabbi volt, élt a lelkében valami rendkívüli tisztelet a vallásosság és a mélyen hívő emberek iránt.

Scheiber Sándor neve megkerülhetetlen a magyarországi zsidóság életében. A XX. századi zsidó tudomány Magyarországon nélküle érthetetlen. Mindenki, aki kutat, vagy ír, előbb-utóbb Scheiberbe „botlik”. Az oktatásban változatlanul fontos az ő szemlélete, ami a mai életre is adaptálható. A tudomány iránti alázat, a rabbi hivatás örök értékei. A szentírásoktatást, vagy a bibliakutatást, a judaika összes stúdiumát ugyanolyan fontosnak tartom, mint Scheiber, csak alapvetően a pedagógiai eszközök, a demonstráció más, mint az ő idejében volt. De modern pedagógiai világgépe most is előttünk lebeg. Hiszen ebben is iskolateremtő volt. A lényeg azonban az Egyetem, ami Scheiber nagy álma volt, s amit – más politikai, történelmi és szociológiai körülmények között – ő is tető alá hozott volna. Elképzelem, amint „föntről” mosolyog az egyetemünket látva. Minden törekvésünk arra irányul, hogy az a szellemi örökség, amit ő ránk hagyott, ne vesszen feledésbe.

Scheiber Sándor *Folklór és tárgytörténet* c. 1984-ben megjelent könyvének 585. oldalán a szerző így vall önmagáról:

„Hogy mi marad meg munkásságomból, az utókor dönti el. Azt azonban már most is tudom, a hebraicát és a judaicát bevitettem a magyar tudomány disciplinái közé, munkatársakat neveltem, érdeklődést ébresztettem a felnőttek és az ifjúság körében, megőriztem főiskolánk hírnevét, tanítványaim katedrákon viszik tovább. Magyarországot és Budapestet megtartottam a zsidó szellemi élet centrumai között. Ez az én munkám és nem is kevés.”

Prof. Scheiber Sándor beiktatja Szegeden az új rabbit, 1974

„József Attila azt írja Curriculum vitae-jében, hogy ő nem volt zseni, csak árvagyerek. Hadd variáljam szavait: – írja Scheiber –, „Én nem vagyok nagy tudós, csak egyedül maradtam. Akik nálam különbek voltak, nem jöttek vissza, vagy elhagytak. Így egy tragikus korszakban magamnak kellett újjáépíteni a rabbiképző intézetet, tanítványokat oktatni, tudományt szervezni, szerkeszteni, korrigálni, levelezni. Mindez erőim legjavát vonta el a munkától. Sokszori és csillogó csábítással szemben itthon maradtam. Marasztalt a magyar nyelv és irodalom szeretete. Marasztalt a hivatástudat. Hogy e helyben található anyag feldolgozása az egyetemes zsidó tudomány érdeke. Ebből nőttek ki könyveim.”

Édesapja, Dr. Scheiber Lajos egykori templomának, a Nagyfuváros utcai zsinagógának, félszázados jubileumán fia e szavakkal zárta beszédét, amellyel most mi tisztelgünk Mesterünk előtt:

„Asylum meum aeternitas.
Az örökkévalóság őrizze neved!”

2005. 04. 08. és 15

PESZÁCH

5765 – 2005

ליל שמורים

Néhány nap múlva beköszönt Peszách, a szabadság ünnepe. Régi hagyományainknak megfelelően családi körben, vagy a közösség rendezésében üljük körül a széder esti asztalt, s liturgiai olvasmányainkból kirajzolódik az ókori történelem. Középpontjában a fizikai és a lelki szabadság megteremtőjével, Mózással. Tudatos volt az isteni szó, mely Őt hivatásának teljesítésére indította. Hittel és bizalommal kezdett népe formálásához, hogy tengernyi akadályon, szembeszegülésen, lázadáson, harcon, kételyen keresztül a szent cél felé vezesse az akkor még alakatlan tömeget.

Szarajevói Hággáda, Barcelona, XIV. század

A nádas tengerből megmenekültek – a szabadság percében – himnuszt énekeltek. Ez a „Sirát Hájám”. Évezredek generációinak tisztelete megőrizte a hagyományt, s ezért őseink csodálatos megmenekülésének emlékére mindennap felcsendül zsinagóáinkban a mózesi hálaének.

אשירה לה' כי גאה גאה

„Hadd énekeljek az Örökkévalónak, mert dicsőséggel és fenséggel övezett Ő.” (S'mot 15.1)

Ünnepi tanításunk szerint Mózes küldetése nem volt más, mint útbaigazító vezérlés. Ösvény, mely az erkölcsi zűrzavarból a szellem magaslataira emelte övét.

והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל

„És történt, midőn Mózes felemelte karját, akkor erősödött Izrael...” (S'mot 17. 12.)

Történelmünk esemény teli periódusaiban oly sokat jelentett tanítómesterünk magasba emelt két keze. Amelyek, ha kellett, erősen tartották, görcsösen átfogták a féltve őrzött kincset, a Törvénytáblákat. Ezek I...tenről, erkölcsről, emberségről tanítottak.

וידו משה כבדים

„Mózes karjai nehezek voltak.” (S'mot 17. 12.)

Elfáradtak. Emberekre, emberi segítőkésziségre volt szükség, hogy a bizonytalanság óráján magasban maradhassanak. A mózesi kéz a Tan formálója. A Tant nem lehet egyedül, nem lehet különállóan értelmezni. Embereket, s emberi segítőkésziséget igényel. Csak közösen, együttesen lehet megvalósítani tartalmát.

A mózesi törvény, a mózesi életpálya hozzánk is szól. A ma emberére is hat érzelmileg és értelmileg egyaránt. A köz erejére, az egyénekből, az egyéniségekből összetevődő közösségi erőre, közös alkotókésziségre hívja fel a figyelmet. S mindenekelőtt az átörökítés szükségességére.

Sok-sok évvel ezelőtt az egykori Bükkszentmihályon jártam. Egy olyan emléktáblát avattunk, amelyet a háborúban elpusztult zsinagóga helyén épült kultúrház falán helyeztek el. Így állítva emléket annak az ötszázhatvanegy zsidó férfinak, asszonynak és gyermeknek, akik mártíriumot szenvedtek. A felavatást megelőző napokban a kultúrház előtti térség útrendezése közben a markológép az egykori zsinagóga tetején álló Dávid csillagot ásta elő. Ezt restauráltuk és elhelyeztük Talmud Tóránk falán. A továbbélés, a folytatólagosság, a mózesi eszmék szellemében. Az egykoron nagyon sokat szenvedett, vallásához kötődő magyar zsidóság szimbólumaként.

Törekszünk, hogy a mózesi eszmeiség új forrásra találjon. Célkitűzéseinket a realitás és a mértéktartás határozza meg. Ebből táplálkozik hitünk az ünnepek sorában, s a dolgos hétköznapok szorgalmas munkájában egyaránt. Tanítással, szorgalommal és becsületes helytállással szolgáljuk a közösség ügyét. Erre köte-

lez bennünket a mózesi örökség, amely egyben ígérete is a holnapnak, közös jövőnknek.

Ennek szellemében énekeljük az évezredes Hággádá mindig időszerű sorait és kívánok minden hittestvérünknek „kóser peszácht”

לשנה הבאה בירושלים

2005. 04. 22.

REJTŐ JENŐ

1943–1905

SZEGMENSEK A SZÁZ ÉVVEL EZELŐTT SZÜLETETT NAGY ÍRÓ ÉLETÉBŐL

Összeállítás

Magyar Életrajzi Lexikon:

Tömör, pár szavas korkép. Kórkép!

„Rejtő Jenő (Bp., 1905. márc. 29. – Jevdokovo, 1943. jan. 1.): író. Színiiskolát végzett 1934-ben. Utána bejárta egész Európát. Hazatérve színdarabokat írt; ezek közül nagy sikert aratott az *Aki mer, az nyer* (1934.) c. operettje. Később külföldi utazásai során szerzett élményeire támaszkodva kalandregényeket kezdett írni, amelyeket egyéni, bizarr humora emelt az átlag fölé. Legnagyobb sikereit P. Howard álnéven írott idegenlégiós regényparódiáival aratta. Számos kabarétréfát írt. Az *Egyedül Vagyunk* állandóan uszított ellene. 1942-ben nyilas feljelentés alapján súlyos betegen hurcolták el a nagykátai kórházból egy büntetőszázadba. Munkatáborban pusztult el. Művei 1956. óta új kiadásban jelentek meg. – F. m. *Jó üzlet a halál* (Bp., 1937); *Csontbrigád* (Bp., 1938); *Az elvesztett cirkáló* (Bp., 1938); *A szőke ciklon* (Bp., 1939); *A láthatatlan légió* (Bp., 1939); *Vesztegzár a Grand Hotelben* (Bp., 1939, filmváltozata: *A meztelen diplomata*, 1963); *Piszkos Fred a kapitány* (Bp., 1940). – Irod. Bus Ilona: R. J. (Szivárvány, 1946. 27. sz.); A. G.: *Nem kifogásoljuk* (Magyarország, 1957. 26. sz.)”

Rejtő Jenő

Részlet az Index 2001. október 19. pénteki számából:

Új név a pesti térképen: Rejtő utca. A legendás író szülőháza is az utcában van.

Pénteken a Rejtő Jenő utcában révbe ért az első magyar „netes” népi kezdeményezés: közterület viseli immár Pizskos Fred és a többiek alkotójának nevét. Az Index fórumain megjelent felhívás eredményeképp több mint egy éves szervezőmunkát követően kapott új névtáblát a Hevesi Sándor tér egy része, illetve a Szövetség utca egy rövid darabkája, ahol Rejtő egykori szülőháza is található. Az új táblák leleplezését rövid ideig akadályozta, hogy eltűnt a legfontosabb kellék, a lepel.

ינו רייטו

קפטן פרד המלוכלך

והרפתקאותיו המפתיעות של ג'ימי עד האזון

Rejtő Jenő: Pizskos Fred, a kapitány

ינו רייטו: קפטן פרד המלוכלך

Jiszráél Elát, a Magyarországon született fordító héberre ültette át *A Pizskos Fred a kapitány* című remekművet. Csodálatos módon a poénok a biblia nyel-

vén is élnek. Aki olvassa mindig nevet, megismerve egy álomvilágot, amelynek végén ott tátongott, maga a pokol.

Ismerős mondatok az Albatrosz Kiadó 1966-os kiadásából:

- Uram! A késemért jöttem!
- Hol hagyta?
- Valami matrózban.
- Milyen kés volt?
- Acél. Keskeny penge, kissé hajlott. Nem látta?
- Várjunk... Csak lassan kérem...Milyen volt a nyele?
- Kagyló.
- Hány részből?
- Egy darabból készült.
- Akkor nincs baj. Megvan a kés!
- Hol?
- A hátamban.

Kiragadott sorok a héber fordításból:

אדוני! באתי בשביל הסכין שלי!
איפה השארתי?
בתוך איזשהו מלח.
איזה סכין היה?
פלדה. להב צר, קצת מעוקם. לא ראית?
חכה... לאט, לאט בבקשה... איזו דית הייתה לו?
קונכית.
מכמה חלקים?
עשויה מחתיכה אתה.
אם כך, אין בעיות. הסכין נמצא!
איפה?
בגב שלי.

László Zoltán egy évvel ezelőtt így ír Rejtő Jenőről az interneten:

„Alighanem a P. Howard írói álnéven közismert Rejtő Jenő az egyetlen magyar író, akinek olvasottsága vetekedik Jókaiéval, talán még felül is múlja – de még a neve sem fordul elő sem Rejtő, sem Howard formában legbősegebb irodalomtörténetünkben sem. (Csak a *Magyar Irodalmi Lexikon*ban szerepel.) Az irodalomtörténet nemcsak azt nem vette tudomásul, hogy tehetséges író volt, hanem még azt is alig, hogy egyáltalában élt. Még arra sem becsülték, hogy legalább lebecsüljék. Pedig ez a Rejtő-Howard vagy öt évtizede nevelteti már a legszélesebb magyar olvasóközönség egymást követő nemzedékeit. Annak a groteszk, nemegyszer abszurd humornak, ami nálunk Sipulusszal

kezdődött, Heltai *Jaguárjával* folytatódott, véleményem szerint ő volt a leg-szélsőségesebb változata, akinek népszerűsége a múltó évtizedekkel egyre nő, és egyaránt népszerű az alig olvasók tágas és az irodalmi ínyencek szűkös köreiben.

Ezt a P. Howard nevet nem szabad kényeskedő angolsággal kimondani, hanem jó magyaros hanglejtéssel Hovardnak, sőt Péhovardnak ejtendő: így mondta ő is, így emlegetik olvasói is. Még a nevét sem szabad komolyan venni, mint ahogy egyetlen mondatát sem szabad komolyan venni, miközben tudnunk kell, hogy ez a mulatságos életmű valójában szembenevetés azzal a szörnyeteggel, amely végül őt is elnyelte.

Rejtő Jenő egyébként olyan figura volt, és úgy élt, mintha maga P. Howard írta volna. Hosszú, valószínűtlenül sovány, fiatalon kopaszodó férfi volt, aki nyaranként hosszú órákon át ült az Andrássy úti Japán kávéház teraszán, előtte papírköteg és tintásüveg, kezében hosszú szárú, bemártós tollhoz való tollszár, és apró betűkkel szorgalmasan írta a regényeit. Körülbelül szemközt volt a főleg ponyvaregényekkel üzletelő Nova Könyvkiadó, ahol a szerzőknek csak elkészült kéziratokra fizettek igen alacsony honoráriumot; azaz éppen Rejtő Jenőnek nagy honoráriumot fizettek, amikor már országszerte várták az új Howard könyvek megjelenését. Ő is csak kéziratra kapott pénzt, de úgy, hogy soronként fizették. Nos, ha Rejtő a kávéházban ivott egy feketét, akkor az elkészült szövegből letépett három-négy sort, ebben már benne volt a borraivaló is. A főpincér pedig átment a Novához, és beváltotta; a kiadó, pedig a teleírt papír fecnit hozzáragasztotta az eddig küldött anyaghoz. Ha pedig az író ruhát csináltatott, akkor a szabónak három-négy elkészült oldalal fizetett, és akkor a szabó ment el a Novához, ahol megkapta munkadíját.

Esténként azután Rejtő villamosra ült, és kiutazott a Lipótmezőre, a híres tébolydába, mert súlyos idegbetegség címén és okából ott lakott, csak napközben kiengedték, mert nem volt ön- és közveszélyes. Egy este későn érkezett, már zárva volt a kapu; rugdosni kezdte. A portás megkérdezte, mit keres.

– A hálószobámat – válaszolta.

– Megőrült?! – kiáltott rá a kapus.

– Igen, azért van itt a hálószobám!

Hát ez így, változtatás nélkül előfordulhatna bármelyik Howard regényben. S az az életút, amely idáig vezetett, nem kevésbé howardos. A budapesti kispolgári család fia, szülei nem kis ijedelmére, érettségi után színiiskolára ment, állítólag még tehetséges is volt, de mire elvégezte, már elment a kedve a színészségtől, inkább nekiindult a világnak. Becsavarogta – részben gyalog – Nyugat-Európát, főleg Franciaországot, a határokat általában vízum nélkül lépte át, amiért több ízben és több országban töltött hosszabb-rövidebb időt börtönökben, ahol összebarátkozott a vagányokkal. Olykor alkalmi munkákkal keresett annyit, hogy tovább csavarogjon. Egy ízben fellopódzott egy Afrikába tartó hajóra, de útközben észrevették, s akkor, mint fűtő dolgozott útközben, míg partot nem értek. Az akkor francia gyarmatsorban élő Észak-

Afrikában különböző kocsmákban megismerkedett az idegenlégió gyanús alakjaival. Állítólag – bár ez nem bizonyos – maga is felcsapott légionistának, de hamarosan megszökött. Huszonnyolc éves volt, amikor hazavetődött. Akkor írt egy igen mulatságos operettszövegkönyvet, *Aki mer, az nyer* címen. Azonnal elfogadták, megzenésítették – és siker lett belőle, hosszú ideig játszották. Azután kalandos regényeket kezdett írni, illetve azt állította, hogy ezeket egy Laverg nevű francia szerző írta, ő csak fordította. De ha kellett, fordított is, főleg franciából, bármit, amit a kezébe adtak. Mikor a Laverg könyvek jó üzletnek bizonyultak, bevallotta, hogy ő a szerzőjük. Erre a kiadó, a Nova, amelynek főleg a bűnügyi és az akkor divatos légiós regények voltak a fő kiadványai, felszólította, hogy inkább angol nevet válasszon magának, mert az olvasók inkább angol íróktól kívánnak könnyű olvasmányokat olvasni. Erre találta ki magának ezt a P. Howard nevet, amely hamarosan országos népszerűségű lett.

Ez időre, a harmincas évek végére már tisztában volt saját humora lényegével. Légiós regényei valójában a divatos ponyva paródiái voltak. Aki egyszer elolvasta és végignevette *A láthatatlan légió* áradó képtelenségeit, sziporkázó szójátékait vagy Pizskos Fred és Fülíg Jimmy abszurd kalandjait, soha többé nem tudta komolyan venni az igazi légiós regényeket. De ugyanígy parodizálta ki a bűnügyi regényeket a *Vesztetzár a Grand Hotelban* cselekménybukfenceivel.

Rejtő sokat tanult Sipulusztól is, Heltaitól is, Karinthytól is (Heltai és Karinthy nagyra is tartotta egészen sajátos humorát), de nem idegen Eric Knight *Sam Small*jának költőien nonszensz komikumától sem. És közben jellegzetes korjelenség volt: mindaz a szörnyűség, amit nevetségessé tett, a maga igaz veszélyében ott kínálkozott a világot elnyelni készülő fasizmusban. Egy rettegő világ kellős közepén nevettegetett a borzalmakon. De ez nem „fekete humor”, nem morbid komikum – ez a lélek felülemelkedése saját rettegésén. Ma már csak nevetteget, de igazi lényegét csak azok élhetik át, akik maguk is tanúsíthatják, hogy a tűzvonalban, a koncentrációs táborokban, a kínzó valóság közepette, a halál szüntelen szomszédságában is fel-felhangzott a nevetés, sőt a hisztérikus tömegnevetés is.

Ne feledjük el, hogy ezt az író-túl kalandos múltja és a világhelyzetből következő rettegése szorongásos idegbeteggé, sőt elmeegógyintézeti ápolttá kínozták... És közben írta, tömegeket nevettegető, regényeit. És a megfeszített munka sem tett jót az idegeknek. De a művészi színvonalnak sem. Rejtő igen egyetlen író. Kevés az olyan regénye, amelyet ne zavarnának pongyolaságok, sőt laposságok. De úgy vélem, legelsietettebb műveiben is vannak olyan oldalak, amelyek a humor remekei közé tartoznak. Nyelvezete néha csak úgy szikrázik a játékos szóbravúroktól, máskor oldalakon keresztül színtelen, nemritkán csapnivalóan rossz mondatokat ír. Önkritikája kezdetben alig, később már egyáltalán nem volt. De azért nem véletlen, hogy ez a nagy tömegeket mulattató irodalom kezdettől mindmáig nagyon kedvelt a magas

irodalmi igényű értelmiségi körökben is. Sose volt keveréke ez a ponyvának és a ponyva megsemmisítő szatírjának, a kalandéhség kielégítésének és az intellektuális paradoxonoknak: teméntelen selejt közt nemegyszer a művészi remekmű határán.

Azután jött a szörnyeteg, amellyel mindig szembenézett, jött és lenyelte. A súlyosan idegbeteg író elvitték munkaszolgálatba, egyenest ki a tűzvonalba, a Voronyezs környéki télbe, ahol ezekben a napokban az ötven fokot is megközelítette a hideg. A visszavonulás poklát – amely január 12-én kezdődött – már nem érte meg. Legyengült szervezetének éppen elegendő volt a hideg, az embertelen bánásmód, a szakadatlan életveszély. 1943. újév napján halt meg.

1967-ben jelentek meg válogatott novellái, *Az utolsó szó jogán* címmel, Hege-dűs Géza bevezető tanulmányával. A könyvben megtalálható „Sír (a) felirat” című költeményének groteszken is szomorú üzenete:

*Ki itt nyugtalanodik csendesen,
Író volt és elköltözött az élők sorába.
Halt 36 évig, élt néhány napot,
S ha gondolkozott, csak álmodott
Néhány napot. S mikor kinevették:
Azt hitte, hogy kacagtatott.
Most itt fekszik e nehéz
Temetői hant alatt,
Zöld koponyáján kiüt a csíra
És azt álmodja, hogy él.
Szegény. Béke hantjaira!
Ámen.*

A felszabadulás után vagy egy évtizedig egyszerűen ponyvának vélte a hivatalos irodalom, és nem adták ki. Ennek az lett a következménye, hogy könyveit a zugpiacokon elképesztően magas áron adták-vették. Amikor végre 1956. nyarán újra megjelent olcsó áron *A láthatatlan légión* – a zugárosok névtelen levélben megfenyegették a kiadó vezetőjét, hogy lelövik, ha még egy Howardot ki mer adni, mert tönkreteszi az üzletüket. Ez is olyan, mintha Rejtő Jenő találta volna ki. De a kiadót mégsem lőtték le, a Howard regények azóta sorozatosan és óriási példányszámban újra megjelennek, népszerűségük vetekszik Jókaiéval is. Az irodalomtörténetben, pedig még mindig nincs benn a neve sem. Ez is olyan, mintha Rejtő Jenő „találta volna ki.”

2005. 05. 01.

„...MERT TE VAGY NEKEM...”*

AZ ÉLET MENETE, 2005.

Reb Jajlis a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Csenger nagyközségben így szólhatott volna érdeklődő tekintetű unokájához: hallgasd kis unokám Szentírásunk ősi üzenetét, hallgasd az Írás szavát! Erre tanítottak apáink, elődeink s most én neked, kicsi unokám, megtanítom e gyönyörű mondatot, a Zsoltárok könyvének lebilincselő gondolatát.

גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי

„Még, ha a halál árnyékában is járok, nem félek én,
mert velem van az Örökkévaló, a Világ Alkotója”. (Zsolt. 23.)

S az egykori unoka, ma már nagypapaként, őszülő hajjal, viharos történelemmel a háta mögött, megviselten, de meg nem törten, így válaszolna nagyapjának a polgári időszámítás szerinti 2005. őszi hitünk naptárszámítása szerint az 5765. évben:

Nagypapa, itt vagyok Auschwitzban, ahova elhoztak Téged, s a nagymamát, s testvéreimet, 39 családtagunkat.

Látom a cinikus feliratot: *Arbeit macht frei*.

Látom az utat, amelyen járhattál, a síneket, amelyen ideszállítottak a szörnyű lepecsételt marhavagonokban.

Látom a barakkokat, amelyeket múzeummá alakított át a múltat mindig meg nem értő történelem.

Látom az emeletnyi szemüveget, amelyeket testvéreink hordtak.

Látom az emberi hajból emelt halmokat, dombokat.

Látom a precízen felcímkézett bőröndöket, bőröndök áradatát.

Látom a gázkamrát, érzem a falak lüktető üzenetét, s látom a krematórium szörnyű száját, benne egy égő gyertyát, mely talán Te érted is ég.

Látom a kéményt, amelyen ezrek, talán milliók füstje szállt vádlón a magasságok felé.

Látom Auschwitztól nem messze azt a kis tavat, melynek felszínén még mindig, hat évtized távlatából is ott vannak az emberi por soha el nem tűnő maradványai.

S látom Birkenaut, a halálgyárat. Milliók utolsó fohászának színhelyét.

* Elhangzott: 2005. május 3-án, Birkenauban, a tábor felszabadulásának 60. évfordulóján

Most itt gyászoló lélekkel fájdalommal telve állok e barakkban, ahol Te is fe-
küdhattél, és azt mondom: drága nagyapám:

גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי

Itt járok a halál árnyékában. Veled ellentétben, engem rettenettel tölt el a lát-
vány, hatol belém az elborzasztó érzés.

De tudom, hogy az Örökkévaló velem van, s azt is tudom, hogy a magas-
ságokból Te most letekintsz reánk, az emlékező utódokra.

נצ"ל נאגאפאם

Reb Jajlis, a csengeri zsidó 82 éves korában hagyta el először szülőhelyét. Ta-
lán még a szomszéd községbe se jutott el. Csak egyszer, egyszer vitték ide-
genbe. Ide, Auschwitz-Birkenaubába.

Reb Jajlis vallásos, szakállas, mély érzésű, csendes, bölcs ember volt. Hitte az
írás szavát, „s a folyók vonalát”, s Ő akkor sem félt, amikor a halál érintette
meg.

Reb Jajlis nem volt más, mint az én áldott emlékű nagyapám, akinek héber
nevét viselem. Állítólag mozdulataimban is Őt idézem, s e drámai helyen, e
félelmetes helyen, az Ő emlékét örökítem meg. Üzenem a magasságok felé:

Reb Jajlis, hatvan évvel később, itt a pokol tornácán, Auschwitz-Birkenau-
ban, ugyanúgy vettem fel a t'filint, mint Te hatvan évvel ezelőtt, mielőtt meg-
gyilkoltak.

Itt Auschwitz-Birkenauban ugyanúgy öltöttem magamra a táliszt, mint Te
hatvan évvel ezelőtt, mielőtt a halálba indultál. Ugyanazokat az imákat
mondtam el, mint Te, ugyanazzal a hittel, mint Te, ugyanazzal az alázattal,
mint Te.

Ám most itt lengenek körülöttem Izrael Államának zászlai!

Itt vannak az életmenet ezrei. Hirdetik az életet a halál völgyében. És amikor elhagyom az Auschwitz-Birkenau haláltáborát, az első dolgom lesz, hogy hétéves unokámat hívom fel Izraelben, s hálát adok, az Örökkévalónak, hogy hallhatom a hangját, itt is idézem a Biblia szavát

גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי

Annak ellenére, hogy a halál árnyékában jártam, már nem félek.

Mert Te vagy nekem, kis unokám!

E drámai pillanatban, ahogy illik, ahogy méltó, a milliókért, a százezrekért, a meggyilkoltakért, asszonyokért, férfiakért, kisdedekért, idősekért szálljon a mélységből a Magasságok felé imádságunk, a Kádis!

„Jiszgádál, vejiszkádás...”

KÉRDÉSEK A MÚLTBÓL

Életismeret, élettapasztalat jellemezte a talmudi kor zsidó tudósait, akik az elődeiktől örökölt hagyományt koruk szellemével ötvözték. Sikerral! Vallás-irodalmi alkotásaikat *Atyák tanításai* (héberül: Pirkéi Ávot) címen ismeri a zsidó liturgia. Bölcsesség, élettapasztalat, tudás lengi át tanítómestereink világlátását. Ezek közül most egy régen élt rabbi, Ben Zomá, a híres tanító négy kérdését elevenítjük fel. Elemezzük a régi szavakat!

Ki nevezhető bölcsnek, hősnek, gazdagnak, tekintélyesnek?

איזהו חכם

Ki a bölcs, – kit nevezhetünk ma századunk utolsó harmadában bölcsnek? Évtizedekkel ezelőtt tálmid cháchám-nak hívták azt, aki a jesivák különleges, egyedi légkörében nagy tudást szívott magába. De ma, mikor köreinkben átalakult az élet formája, az egykori jesivákat elsodorta a pusztító történelem, s az egyetemek fakultásai nem helyettesíthetik az egykori vallási-oktatási központokat, egyre kevesebb a tálmid cháchám. Elfelejtjük elődeink vallási életét, a zsidó kultúrához való ragaszkodását? Vajon egyértelműen helyesen cselekszik az, aki származását feledi, s kizárólag mindennapi munkájának él?

יפה תלמיד תורה עם דרך ארץ

Világi foglalkozás a hagyomány igaz szavával maradandó egységet adhat. Valljuk, hogy korunkban is bölcs ember, jámbor az, aki e szinkront, összhangzatot keresi és megtalálja.

איזהו גבור

Ki a hős? – hangzott a második kérdés.

A zsidóság sajátos helyet töltött be a történelemben. Ekképpen alakult, formálódott gondolköre, világszemlélete. Eltérően az ókori népektől nem a verseny, a vetélkedés volt időtöltése, szenvedélye. Az ókori szétszórattástól a varsoói gettó lázadásáig a zsidó hősiesség és bátorság elsősorban toleranciából fakadt, mártíromságból eredt.

Évszázadok múltak és a hősiesség fogalma gyökeresen megváltozott, alkalmazkodott a mához, a rohanó fejlődő élethez. Korunk ideálja más típusú. Egyik példaképünk az a tudós, aki avatott ismerője és oktatója a judaika és a hebraika stúdiumainak. A másik az a tudós, aki szikéjével szívet ültet át, a tudós, aki elmerül az emberi szervezet rejtett világában. A tudós, aki gyermekbetegségeket megelőz, a tudós ki először lépett más bolygóra, s kinek első szava az idegen égitesten bibliai idézet volt. A köznap zsidó hőse helytáll a

tanulásban, a tudományban, a munkában, a csatában. Talán átlagember, de helytállása már nem csak toleranciából, türelemből ered. Emberként kutat, dolgozik, tanul, nevel, családot és közösséget épít. Teljesíti feladatát.

איזה עשיר

Ki nevezhető gazdagnak?

A technika századát éljük a szédületes ipari gazdasági fejlődés ma még nehezen érzékelhető perspektívát valószínűsít. Ma, mikor az új technológia lassan beköltözik otthonunkba, joggal vethetjük fel azt a kérdést, vajon a világ változásával, az életszínvonal emelkedésével érzelmi világunk is gazdagodott? Megszületik-e bennünk az empátia? Átérezzük a testvér fájalmát, osztozunk bánatában? Ott állunk mindig az elesett, a rászoruló mellett? Vajon becsüljük-e kellően egymást? Merünk-e őszintén egymás szemébe nézni? Fejlődött, sokat fejlődött az emberiség, de még nagy út előtt áll, hogy emberi érzésekben gazdag, tökéletes legyen. Hogy teljesítsük küldetésünket a Földön, s legyünk „Kohénok, papok országa”?

איזה מכובד

A tanna negyedik kérdése is érdekes volt. Ki nevezhető tekintélyesnek?

Oly kevés emberre jellemző ez a fogalom. Mert a tehetség, mely idővel tekintélyességhez vezethet, esetenként hatalomvágygá fajul. Így minden, mit megszerez, néma érték, semmiség. Az ókori hódítóról, Nagy Sándorról meséli az aggáda: „Birodalmakat hódított meg, népek kerültek hatalma alá. Mindent elért, mi kézzel fogható. S ekkor – így szól a mese – a Paradicsomhoz érkezett. Bebecsátást követelt. Hang dörgött ekkor feléje:

זה השער לה" צדיקים יבאו בו

„Az Örökkévaló kapuja előtt állsz, s csak az igazak léphetnek be rajta.”

(Zsoltárok 118.20.)

A nagy hódító ekkor kérő hangon egy ajándékért esedezett, hogy bizonyíthassa a világ előtt, itt járt az Éden kapujában. Éles süvítéssel egy koponya hullott eléje, mely nagyon nehéz volt. S mikor ez felkerült egy mérlegre drágaköveit, gyémántjait, kincseit, egész vagyonát hiába tette a másik oldalra. A mérleg nyelve nem mozdult ki nyugvó pontjáról. Nagy Sándor ekkor a tudósokhoz fordult, akik eltávolították a drágaságokat. Helyükbe pár marék hamut, homokot hintettek. Megmozdult a mutató, majd így szóltak: „Ez a koponya egy telhetetlen emberé volt, kinek halála után nincs maradandóság.”

Az aggádá hirdeti, igaz emberré csak az válhat, aki tehetségével él, ki becsüli az értéket és a jó szándékot, mindenkit jó oldaláról ismer meg, mert ez bölcsességet jelent, mert ez a bátor kiállással egyenlő, s erre az emberre a jóindulat a jellemző.

Ugyanazok a fogalmak, melyekre a tanítómester évszázadokkal ezelőtt figyelmünket irányította. Állítsuk ezeket útjelzőül, a széleskörű ismeret megszerzését, helytállást a hétköznapiok küzdelmeiben, jó érzést, és mindenki megbecsülését. Hogy megbízható támaszai legyünk a zsidóságnak, ősi gyülekezetünknek.

Szombatunk köszöntésénél a Rámbámnak tulajdonított ima szavaival fohászom száll az Egek Urához: „Irgalmadban ajándékozz meg azzal, hogy ne legyek nagyravágyó, ne engedj bennem olyan gondolatot ébreszteni, hogy már tudok eleget. Hanem adjál nekem erőt, időt és kedvet, hogy szüntelenül kiigazítsam ismereteimet, és szert tegyek újabbakra. A hivatás nagy, de az ember értelme sem ismer határokat. Állandóan igyekszik előbbre haladni, a tegnapi tudásomban ma igen sok hibát fedez fel lelkem, és mai tudásomról úgy találja, hogy sok benne a tévedés. Jó és irgalmas I...ten! Erősíts meg nagy feladatomban, mert a Te segítséged nélkül a legcsekélyebb dolog sem jár sikerrel.”

2005. 05. 06.

KÉPESLAP AZ EGYKORI KRAKKÓI GETTÓBÓL

בית הכנסת ע"ש הרמ"א

Krakkó belvárosában található Európa zsidó történetének egyik épen maradt, lenyűgözően érdekes, a letűnt évszázadok nyomát híven tükröző épület-együttese, a krakkói gettó. Az egymás melletti jellegzetes épületek harmóniáját egy magányosnak tűnő szerény épület szakítja meg. Kétségkívül a krakkói zsidónegyed egyik legnagyobb látványossága, ha úgy tetszik idegenforgalmi attrakciója. A modernkori zsidó halacha szempontjából meghatározó épület, a REMÁ zsinagóga. Más néven Rabbi Mose ben Izrael, (Isserles) aki a XVI. századi krakkói zsidóság domináns személyisége. A *Mápa* című hálachikus mű szerkesztője, ami a Sulchán Áruach kiegészítőjeként az ásenáz zsidóság vallási törvénykönyvének fundamentumát képezi. A róla elnevezett zsinagógában imádkozott és tanított. Az utóbbi évtizedekben megjelent művei közül hadd emeljünk ki két korpust:

Moshe ISSERLES: *Sepher Torat Hadaa*, Bnei Brak, 1985. (angolul)

Moshe ISSERLES: *She'elot uTeshuvot*, New York, 1954. (héberül)

REMÁ zsinagógája, Krakkó, 1558

A zsinagógát 1558-ban építették és a reneszánsz jellegzetes jegyeit, hordozza magán. Frigyszekrénye az Áron HáKodes, a korábbi évszázadok architektónikus stílusjegyeit viseli magán. A zsinagógai belső tér különleges építészeti egysége az előimádkozói pulpitus, amely mintegy 30-40 cm mélyen helyezkedik el. Innen imádkozott a slich cibur, küldte fohászáat az Egek Urához, szimbolizálva a zsoltár mondatát:

ממעמקים קראתִיךָ ה'

„A mélységből kiáltok Hozzád, Örökkévaló...!” (Zsolt. 130.)

A centrális tér közepén emelkedik a tóraolvasó asztal, melyet díszekkel átszőtt, hálós vasrács ölel, mintegy sugallva az üzenetet, hogy a hívek érezzék át a Tóra parancsolatait.

*Frigyszekrény, REMÁ zsinagóga
(Archív felv. 1926-ból)*

A báál koré hangja akadályok nélkül a fénysebesség sokszorosával ostromolja a magasságokat.

A nyugati fal három freskót foglal magában. Jobb oldalon a Siratófal jelenik meg, emlékezés a múltra és a jövőbe vetett hit reménye. Nem más ez, mint könnyeink hordozója.

A második képen héber felirat: התבה A bárka.

A szövetség egyik szimbóluma, a vízözön, a mindenkori vízözön utáni újra-kezdés rendszeresen visszatérő, örök értékű szimbóluma, jelképe.

A baloldalon: Ráhel sírja. Szinte involválja a szentírási textus üzenetét:

קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם
על בניה כי איננו

„Hang hallatszik Rámában, jajszó, keserves sírás. Ráhel sír a gyermekei miatt, vonakodik megvigasztalódni gyermekei felől, mert nincsenek...” (Jer. 31. 14)

A jeremiási szöveg továbbárad, és a pesszimiztikus hangot a jövő ígérete váltja fel:

מנעי קולך מבכי ועניך מדימעה כי יש שכר לפעלתך

*„Vond meg szemeidtől a könnyet, a szemeidtől a sírást,
mert igenis van jövője a tetteidnek.” (Jer. 31. 16)*

A zsinagógát elhagyva a középkori sírkertek egyik legrégebbi helyére, a krakkói temetőbe lépünk be. Zarándokok sokasága rója le kegyeletét. Az utad egyenesen REMÁ sírjához vezet, ami valóságos zarándokhely itt. Az emberek üzenő cédulákat, kvitliket helyeznek a kövek réseibe, illetve a mácévá előtti ládába.

Látogatók ezrei sétálnak az évszázados köveken. Múzeumi negyeddé lett az egykor virágzó városrész. Mintegy hét zsinagóga maradt meg a környéken. A különböző vallási irányzatok itt éltek egymás mellett. Persze érveltek, vallás-elméleti vitákat folytattak. Chászidok, cionisták, neológok stb. Sorsukat mégis átszötte a történelem, s elsodorta, megsemmisítette őket a fasiszta őrület.

A lenyűgöző krakkói zsidónegyed felejthetetlen ékessége a zsinagóga és a középkori zsidó temető. Mind-mind emlékeztet arra, hogy itt élt a világ zsidóságának egyik legszínesebb, legértékesebb része.

Krakkóban ma, szinte nem él zsidó. Európai történetük egy része ott lezárt és csak épületek emlékeztetnek a valamikori múltra. A turisták megrendülve hagyják el REMÁ házát és zsinagógáját és éhesen átmennek a tér másik oldalán lévő régi vendéglőbe.

Gyönyörű város Krakkó, a magyar történelemnek is rengeteg itt az emléke. A lengyelországi zsidók közül több millió, a krakkóiak közül több tízezer mártír lett. Nyelvük, kultúrájuk, megtizedelve, de tovább él. Hogy hol? Izraelben!

2005. 05. 27.

„...A BETŰ, A TUDÁS OLYAN ÉDES, MINT A MÉZ”*

A mindig visszatérő ember izgalmával tekintetek kutatásával és az öröm szavaival köszöntöm testvéreimet itt Debrecenben, az ünnep esti szombati istentiszteleten. Egy esztendő telt el, a tavalyi tudományos konferencia és az azt követő istentiszteletek óta. Mindannyiokat felé szól az ősi köszöntés:

ברוכים הבאים בשם ה'

Legyetek áldottak, kik beléptetek imával megszentelt zsinagógánkba!

Drága testvéreim!

Heti szidránk *Bechukotái*, melyet holnap délelőtt olvasunk fel zsinagógánkban mindenütt a világon. Az ehhez kapcsolódó háftará Jeremiás 17. fejezetében található:

עקוב הלב מכול, וענש הוא מי דענו. אני ה' חוקר לב, בוחן כליות.
ולתת לאיש כדרכו, כפרי מעלליו.

„Csalárdabb a szív mindennél, és gyarló nagyon, ki ismerheti azt eléggé?

Én, az Örökkévaló vizsgálom a szíveket, fürkészem a veséket,

hogy megadjam minden embernek, ami megilleti útjai szerint

és cselekedetei gyümölcse szerint” (Jeremiás 17. 9-10)

Jeremiás felhívja a figyelmet, hogy az Örökkévaló belelát a szívekbe. Nemcsak a külsőségeket, a felszínt, a valós cselekedeteket látja, hanem pontosan tudja az emberi szív minden rezdülését.

Jeremiás szavai után, hadd adjam meg az ünnepi tanítást, mintegy kapcsolódóan a nagy próféta gondolatvilágához, melynek egyik központi eleme a cselekedet, a micvá teljesítése. Az idézet Sábát traktátusának 127. oldalán található. Reggeli imát elmondó embernek ez különösen ismert lesz, hiszen imakönyvünk elején is megjelenik az ősi textus.

אלו דברים שאדם עושה אותם ואוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קימת
לו לעולם הבא,

ואלו הן;

כיבוד אב ואם,

וגמילות חסדים,

והבאת שלום שבין אדם לחברו.

ותלמוד תורה כנגד כולם.

* Elhangzott 2005. május 27-én, péntek este a debreceni zsinagógában

„Ezek azok a fogalmak, melyek jutalmát, eredményét már élvezheted itt e földi létben és ugyanazok az örök életben, az „olám hába”-ban is a javadra szolgálnak.”

כיבוד אב ואם

A szülőtisztelet

Mózes II. könyvében megfogalmazott Tíz Ige ötödik parancsolata ez. „Tiszteld apádat és anyádat!”. A vallási parancsolat mellett a zsidó ember lelkületéből is adódik a szülei iránti feltétlen ragaszkodás. Igaz ezen állítás akkor is, amikor még I...ten kegyelméből ők velünk vannak, és igaz akkor is, amikor már véglegesen elszólította őket az isteni akarát. Velünk vannak, kísérik lép-teinket.

Vajon a XX. századi, illetve a XXI. sz. elejének embere ugyanúgy gondolkodik, mint elődei?

A szülő iránti tiszteletnek, végtelen szeretetnek a mértéke akkora, hogy szinte az eget ostromolja. De vajon a formalitásoknak is mindig eleget teszünk? Vajon hogyan fordulhat elő, hogy mázkir napján a három zarándok ünnep jeles eseményeinél oly kevesen jelennek meg zsinagógáinkban? Vajon minek tulajdonítható, hogy egyre kevesebb ember van, aki el tudná mondani a *Kádis ima* szavait?

Érdektelenség, avagy tudatlanság az ok? Történészek, szociológusok keresik a választ. Tudományos publikációkban hipotéziseket olvashatunk, de megnyugtató feleletet a mai napig nem kaptunk. Nem ritka, hogy gyászévben eljön hozzánk a gyászoló fiú és a héber betűket nem ismervén, magyar fonetikus átírással olvassa fel a Jiszgádál vejszvádás-t. Hirdetjük, vállaljuk, és ha kell, kiáltjuk is, újból ismerje meg mindenki ősei nyelvét, az imák nyelvét a l'son hákodeset, a héber nyelvet. Az imádság nagy adomány, mellyel élni lehet az öröm óráján, vagy a fájdalom percén. Gazdagabbak, értékesebbek lehetünk általa lelkületben és szellemiségben egyaránt.

גמילות חסדים

A szeretet gyakorlása

Korunk a változások időszaka, a „forradalmaké”. A legutolsót éppen úgy nevezzük, hogy a telekommunikáció forradalma. Régente egy esemény híre több napos, vagy hetes késéssel érkezett el, ma szinte a világon mindenütt azonos időben, azonosan informáltak lehetnek az emberek. A thaiföldi szökőár híre szinte az egész világon előtérbe került. A gmlut chaszadim-ra, a szeretet gyakorlására inspirálva az embereket.

A szeretet gyakorlásának legutolsó közösségi formája pár hete történt Újpesten. Soa túlélők második, egyszer-ször harmadik generációjához tarto-

zó fogyatékosai számára gyógyító, ápoló gondozó centrum létesült. Ez is gmlut chaszadim. Óvni a kiszolgáltatottat, a rászorultat, azokat, akikre a történelem még a XXI. sz. elején is sújt. A modern tudomány legújabb eszköztárát példaképpen emelném ki. A zeneterapeuta, az OR-ZSE nemrég végzett kiváló szakembere, a harmóniát sugárzó zene segítségével oldja meg azoknak lelkét, szívét és nyelvét, akikhez már az emberi szó sem jut el. A gmlut haszadimnak nincs határa, ebből sohasem elég.

הבאת שלום שבין אדם לחברו

A béke megteremtése ember és ember között

Több mint 5600 éves történelmünk legnagyobb kihívása ez. Változatlanul forrong világunk. Az elmúlt évszázad utolsó évtizedeinek a megújulást remélő, vizionáló új korszaka kezdődött el. Megingathatatlanak tűnő birodalmak szinte percek alatt omlottak össze. Nemzeteket életető ideológiák önmagukkal hasonlottak meg, kerültek a történelmi eszmevilág partikuláris holdudvarába. Háborús helyzetek szűntek meg és háborús helyzetek jöttek létre. A legnagyobb vágy és álom mindenki reménye a sálom, az igazi békesség ember és ember között. Legtöbbször már nem csatamezőkön, hanem városokban, metropoliszokban, utcákon folyik a nemzetközi terror által involvált félelem. Eléggé átvizsgálták a repülőket? A gépek a ruhák alá látnak.

De ki lát a szívbe?

Ki ismeri a lélek legőszintébb rezdülését?

A békesség ember és ember között nagyon messzire került. Imáinkban azonban tovább él. Köszöntőformánkban is, amit mi mindig szívből kívánunk, hogy legyen osztályrészünk a sálom, a béke.

תלמוד תורה כנגד כולם

A Tóra tanulása mindezekkel felér, mindezeket magába foglalja.

A tanulás a tudás vágya. A Talmud Tóra a szó szakrális és világi értelmében egyaránt fontos. Az ember szellemileg is többre vágyik, tudását gyarapítja. Formális és informális oktatásban részesül. Egyre többet ismer meg az egzakt tudományokból, egyre közelebb kerül a természet megértéséhez. Nagy lehetőség, élni kell vele, élni érdemes vele. A zsidó hagyományok tanulása illetve tanítása mindezek felett áll. Ismerni a jahadutot és a tudás által még közelebb kerülni a megismeréshez, I...tenhez, a hithez. Hit nélkül, tradíció nélkül keveset ér a létünk. Az ősök tanította írás létünk nélkülözhetetlen alapja.

A marokkói zsidók- így tartja a hagyomány - a következőképpen tanították gyermekeiket: a héber ABC betűit fából készült formába mélyítették, a betűk mélyére mézet csepegtettek, és amikor a gyerek a mézet a szájához vette, megtanulta a betűt. Tudta, megérezte, hogy a betű, a tudás olyan édes, mint a méz. A tóranulás mindennel felér.

Jeremiás szavaival fejezném be közös gondolkodásunkat:

ברוך הגבר, אשר יבטח בה" והיה ה" מבטחו.
והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו, ולא ירא (יראה) כי יבוא
חום, והיה עלהו רענן, ונשנת בצורות לא ידאג, ולא ימיש מעשות פרי.

*„De áldott a férfi, aki bízik az Örökkévalóban, mert I...ten az ő biztos menedéke.
Olyan lesz, mint a víz mellé plántált fa, mely folyó felé bocsátja gyökereit, nem érzi,
ha jó a hőség, és levele dús zöld marad. Nem aggódik az aszály évében, és nem szűnik
meg gyümölcsöt hozni.” (Jeremiás 17. 7-8)*

Korunk egyik legnagyobb problematikája, hogy a gyönyörűen felújított zsinagógákban már igen kevés a hívő, aki a Mennyek Urához imádkozhat. Vajha jönnének azok, akik lélekben visszatérnek gyökereikhez, akik elvesztették Mózes tanítását. Vajha mindenütt imádsággal szállna a fohász az Egek Urához az örök mondattal, melyen idő, tér sem változtathat, mely hitünk alapja és reményeink forrása. Legszentebb mondatunk:

„Halld Izrael, az Örökkévaló a mi I...tenünk egyetlen!”

EMLÉKEZÉS SÁVUOT, MÁZKIR NAPJÁN

5765. A NAGYFUVAROS UTCAI KÖRZET HÍVEIHEZ

אל תשליחני לעת זקנה...

*„Ne dobj el engem, hogyha megöregszem, midőn fogytán van erőm,
ne hagyj el engem.” (Zsoltárok 71.9.)*

Drámai mondat. Hogy kerül a zsidó liturgiába pont ez a nagyon mély indítatású, örök időszerűséget tartalmazó mondat? Mindannyian ismeritek azt a magyar mondást, amely úgy hangzik, hogy „egy szülő föl tud könnyen nevelni négy-öt gyermeket...”. De a négy-öt-hat gyermek nem mindig gondoskodik, hogyha eljön az idő, beteg és segítséget igénylő szüleiért.

Hálát kell adni I...tennek, hogy a mi köreinkben, a zsidó valláshoz tartozóknál, nagyon-nagyon nagy jelentősége van a szülő iránti tiszteletnek és kegyeletnek! Nem véletlen, hogy a micvá, a parancsolat erejével olvassuk a Tízparancsolatban:

כבד את אבירך ואת אמך...

*„Tiszteld apádat és anyádat”. Még „jutalom” is jár érte:
„mert hosszú életű leszel a Földön!” (M.I. 20.12.)*

A Szentség törvényeiben, „fordított” sorrendben fogalmaz az Írás:

איש אמו ואביו תיראו...

„Mindenki az anyját és az apját félje...!” (M.III. 19.3.)

Azaz, a mi közösségeinkben apa és anya között nincs különbség, a szeretet egyforma a szülők iránt.

E korszak egyik legnagyobb kérdése és gondja az, amelyet úgy hívnak: apák és fiúk problematikája, azaz a generációs kérdés. Másképpen élnek a gyerekeink, az esetek nagyobb részében, mint mi. Másképpen látják a világot, másképpen gondolkodnak a világról, s mi szülők nagyszülők, természetesen, megmondjuk nekik, hogy – szerintünk – mi a helyes, mindig hangsúlyozva és hangoztatva, mi csak a te javadat akarjuk.

Gondolom ismerősek a mondatok. És akkor a gyermek, mert általában ezek jól nevelt, intelligens, művelt gyermekek, beleegyező, néha kicsit talán lenéző mosollyal, de elfogadják a mi feddő szavunkat, és hébe-hóba visszakérdenek: „Mondd apu, annak idején neked nem ugyanezt mondták a szüleid?”

Valóban ugyanezt hallottuk mi is, s ez így megy generációk óta, van benne valami folytatolagosság. Nem más ez, mint a szülők iránt érzett tisztelet és szeretet.

Szabadjon egy személyes élményt megosztanom Veletek.

Környezetemben, Izraelben él egy iraki származású, nagyszerű zsidó család. A dédnagymama több mint 90 éves. A legidősebb „gyerek” 70 éves. És egyszer, ezzel a 70 éves „gyerekkel” összetalálkoztam, amikor az édesanyját ment ápolni, beszélgetni vele egy kicsit, együtt akart lenni azzal, kitől az életét és emberségét kapta. A mi környezetünkben ez szinte elképzelhetetlen, felfoghatatlan. Hogy egy 70 éves nőnek élhet az édesanyja. Lehet-e nagyobb kegyelem az életben, mintha valakinek az I...tentől ez a kiváltság megadatik? A három vagy négy együtt élő generáció lehetőségét tönkretette, megakadályozta a XX. századi történelem pusztításáradatot hozó eseménysora.

A mi közép-kelet-európai milióinkben nagyon ritka, hiszen közbeszólt a történelem. Közbeszólt a Soá, a holocaust, midőn hat millió zsidót, s ezen belül hatszázezer magyar zsidót megöltek.

Habár ebben az országban ma ezt, időnként, egyesek „szeretik” tagadni. Azt mondják, nincs bizonyíték. Legutoljára azt hallottam: nem volt elég hamu a koncentrációs táborokban!?

Magyarországon szerte városokban, falvakban emlékművek állnak, s rajtuk nevek. A külvilágnak talán történelem. Nekünk azonban élő valóság. Mind-egyik név – egy ember. Egy ember, akit megöltek, meggyilkoltak és esetleg nem maradt utána senki!

Ebben az esztendőben is egyetemünk majd 100 hallgatója kegyeleti úton vett részt Auschwitzban. Soha nem láttak még koncentrációs tábort, csak tanulmányaikból, illetve családjuktól hallottak róla, de amikor ott álltak Auschwitz krematóriumánál és hozzáérttek falához, egyik diákom azt mondta:

„Rektor úr, életemben először láttam sírni a falat. Ez a fal könnyeket hullajtott. Akkor éreztem meg, hogy itt pusztultak el az én felmenőim. És láttam a kemencéket, amelyeket úgy mutatnak be, mint múzeumi tárgyakat. Nekünk ez más! Nekünk ez egészen más!”

Kialakult egy megrendítően szép szokás az elmúlt évtizedekben. A világ minden részéről zsidó középiskolásokat elvisznek Auschwitzba, s onnan gyalog átmennek Birkenaubá, azon az úton, amelyet végigjártak a mi mártírjaink, majd elhangzik az imádság a halottakért. Ezután nem hazamennek, hanem Jeruzsálemba a Kotelhez, a Siratófalhoz, majd az Izrael függetlenségét ünneplő szórakozóhelyekre, hogy lássák az egyik a múlt, a másik a jelen és a jövő. A mi hallgatóink is részesei ennek az élménynek, melyhez gyenge az emberi szó. Lengyelország koncentrációs táborában a több millió zsidó pusztulásának látják a nyomait, Ereben azonban szemtanúi az újjászületésnek is.

Ünnep napján, amikor elmondjuk majd az imádságunkat:

אל תשליחני לעת זקנה...

„Ne hagyj el bennünket öreg korunkban”, meggyilkolt hozzátartozóinkra is emlékezünk, mert itt vannak ők a mi lelkünkben. Ők, akikről öreg korukban nem gondoskodhatunk.

A kommentár irodalom azt kérdezi, mit tegyen az az ember, akinek már nem él az anyja, apja, nincs hozzátartozója. A zsidó hagyomány mond egy gyönyörű gondolatot. Az eredeti forrás így hangzik:

טוב לנשק די אמו בליל שבת

„Érdemes megcsókolni az édesanya kezét ünnep köszöntésén”.

(Idézi Kohlbach Bertalan az IMIT Évkönyvében)

Fizikailag vagy lélekben?

Kinek mi adatik meg. Mert „eltávolodhatnak”, „elmehetnek” ők tőlünk, de a szívünkben ott élnek. A lelkünkben ott élnek tovább. Ők, akiktől kaptuk az életet. Ők, akik társaink voltak, s ők, akiket elrabolt a XX. század traumája: a holocaust.

EMLÉKEZZÜNK!

יזכור

2005. 06. 10.

„...LÁTOTT EGY ZÖLDELLŐ, HATALMAS OÁZIST”*

JOM HÁÁCMÁUT, IZRAEL FÜGGETLENSÉGI NAPJA, 5765.

„Legyen áldott az Örökkévaló, a Világ Alkotója, aki életben tartott bennünket, aki megtartott bennünket és engedte számunkra, hogy megérjük a mai napot!”

Drága testvéreim! Ezen ünnepi órán az első szavunk tehát a köszöneté a Világ Alkotójához.

Engedjétek meg, hogy rövid néhány gondolatot megosszak veletek, vajon mit jelent számunkra Medinat Israel, Izrael Állama. A régi mondás úgy tartja, a „cseppben benne van a tenger”. Szabadjon e gondolatot kiegészíteni oly módon, hogy a „mozaiktöredékben is benne van maga a kép”, így tehát kis mozaikokat szeretnék feleleveníteni, figyelmetekbe ajánlani. Ezekből a mozaikokból kirajzolódik a polgári időszámítás szerint 2005-ben, a zsidó naptár számítása szerint 5765-ben az a kép, ahogy látjuk, látom Izrael Államát.

Nem olyan régen, egy viszonylag fiatal, tragikus sorsú ember az úrbe szállt. Ő volt Izrael első asztronautája. És felülről az úrből, amikor lenézett a nagy sűrűségbe, látott egy zöldellő, hatalmas oázist, ahol minden virágzott. És mikor megkérdezte társaitól, akik járatosak voltak a galaktika kutatásban, hogy mi az a világitóan, melegítően, áldóan a mélységig hatoló zöld szín, azt válaszolták, amit ott lent a sűrűben látsz, az a sziget – Izrael.

Mozaiktöredék csupán?

Ha azt mondod szirénahang és egy perc néma felállás, emlékezés a holocaustra, emlékezés az elmúlt évtizedek tragikus hőseire, hősi halottaira, akkor ez Izrael.

Ha örömtüzeket, tűzijátékot látsz, az is Izrael.

Hogyha elmész a Jád Vásém múzeumba, ahol szörnyűségek sokaságát eleveníti fel a modern tudomány, s elhagyva a borzalmak és emlékek e szörnyű világát, abból kilépve kitarulkozik eléd a csodálatos színben pompázó Jeruzsálem, igen, ez Izrael.

Ha a legújabb statisztikai adatokat idézed, hatmillió kilencszáz ezer lakosa van Izraelnek. Zsidók és arabok. Igen, ez Izrael.

Mozaiktöredékek csupán?

Tóra tanulás B'né B'ráktól Jeruzsálemig, világi tudományok Jeruzsálemtől Haifáig, a negevi Ben Gurion Egyetemtől a Bár Ilán Egyetemig, a Techniontól a Nobel díjig, igen, ez Izrael.

* Elhangzott az OR-ZSE zsinagógájában, 5765. Jom Háácmáutján. Az istentiszteletet közvetítette a Magyar Televízió

Ha a héber nyelvet hallod a maga zeneiségében, harsány mivoltában, jókedvében, igen, ez Izrael.

Ha kibucba mész és látod ezeket a szent lelkületű embereket átszöve a modernkor szellemével és mindenütt sok-sok gyermeket, igen, ez Izrael.

Mozaiktöredékek csupán?

Ha megérted, megérinted a Siratófalat és érzel valamit a Végtelenből, ha megérinted a Kotelt, és úgy érzed, hogy közel van hozzád az Örökkévaló, igen, akkor ez Izrael.

Amikor repülőgéppel szállsz oda, és a tengeri út után meglátsz egy virágzó szigetet, és hogy autófolyamok áramlanak az autópályákon mindenütt mélyen alattad, igen, ez Izrael.

Ha önvédelmi háborúkról hallasz és beszélsz rokonnal, barátal, testvérrel, aki nemcsak a holocaust éveit élte át, hanem az elmúlt háborúkat is, azt mondd igen, ez Izrael.

Mozaiktöredékek csupán?

Te, aki ebbe a templomba jársz évtizedek óta, és együtt imádkozol velünk itt e helyen, és kiejtetted a szót, ami alig két évtizede ebben az országban még tilos volt, és beszéltél arról, amiről nem volt szabad, s kimondtad azt, amit mindannyian éreztünk, akkor tudtuk, hogy a gondolat közepén ott áll az a fogalom: Izrael. Akkor csak suttogva szóltunk róla, csak lelkünk mélyén pezsgett a szó, amikor még gondolkodni is tilos volt, igen, az volt Izrael.

„Salamon oszlopai” Timnában

Amikor imádkozunk, és imádságunk nyelvében visszanyúlunk a múltba, azt mondjuk, igen, ez Izrael.

Amikor látjuk a fejlődést és a feszültséget, a terrorcselekményeket s a másik oldalon az örömet a szombati áhítat lélek-andalító magányában, amikor látjuk izraeli testvéreinket, a mieinket, ahogy küzdenek a jelenért, a holnapért, mindannyiunkért, azt mondjuk, igen, ez Izrael.

Mozaiktöredékek csupán?

Amikor látod a mosolygós tekintetet és a fáradt redőzött homlokot, amikor látod az örömet és látod a mindennapok gondját, azt mondd, igen, ez Izrael.

Amikor azt mondd, hogy Közel-Kelet és demokrácia, mondhatnók a Közel-Kelet egyetlen demokráciája, akkor ez Izrael.

Alig egy emberöltővel ezelőtt még titokban hallgattad az izraeli rádió, a Kol Jisráél magyar nyelvű adását. Manapság nézed az interneten az Izraeli Televíziót, s lassan nem is csodálkozol, hogy immáron harmadszor e rövid néhány év vagy évtized alatt a Maccabi Tel-Aviv kosárlabda csapata „végig veri” Európát, és szinte hihetetlen módon Moszkvában – 6000 szurkoló előtt – kivívja a Bajnokcsapatok Európa Kupája győzelmet, igen, ez is Izrael.

Amikor elesett embert látsz, és látod a megértő tekintetet, amikor nem ismered azt a szót, hogy kiközösítés, hanem azt vallod, befogadás, amikor azt látod, hogy szeretet és azt hallod, hogy tolerancia és elfogadod a másságot, igen, ez Izrael.

Oázis, Eilat mellett

Mozaiktöredékek csupán?

Amikor azt látod, hogy kinyitják a kapukat, és azt mondják, hogy „jöjjetek csak nyitva lesz a ház” akkor igen, ez Izrael. Amikor hívnak, és amikor jössz, amikor látogatásra mérsz, amikor imával foháskodsz, igen, ez Izrael.

Mozaiktöredékek csupán?

Amikor imáinkban ott jártunk, és amikor először letettük oda a lábunkat, s lelkünk az ősök szellemét idézte, valami olyasmit éreztünk, ami egyedi és megismételhetetlen, igen, ez Izrael.

Hogy Magyarországon, szülőföldeden élsz, a te jogod és lehetőséged. Becsületesen élni, dolgozni itt e honban. Imáidban, vagy tetteidben azonban ott van Izrael. A lehetőség, amely mindannyiunk számára adott. A visszatérés, a hazatérés.

Mozaiktöredékek csupán?

Jom Háácmáut napján, a függetlenség 57. évfordulóján, itt e közösségben is imádkozunk úgy illik, hogy szálljon fohászunk és zárjuk e gondolatsort. A mozaikok csillogó, néha megkopott, színekben villódzó, de néha töredezett összhatása a jelen valóságát és a jövőt körvonalazó összképét sejteti. Igen, ez is Izrael!

„Mennyei Atyánk Világ Alkotója, add, hogy meghallgatásra találjon fohászunk, add, hogy meghallgatásra találjon lelkünk minden egyes rezdülése, és legyen Izraelnek, az egész világnak osztályrésze a békesség, a nyugalom, a megértés és a szeretetet!”

Úgy legyen! Ámen.

KÉPESLAP ERECBŐL

ZSIDÓ OLIMPIA, AVAGY A 17. MACCABI JÁTÉKOK IZRAELBEN

Ebben az évben öt kontinens 55 országából mintegy 6000 résztvevő érkezik Izraelbe, a Maccabiádára, azaz a zsidó sportolók olimpiájára, hogy 33 sportágban mérjék össze erejüket. A négyévenként megrendezésre kerülő sportesemény ünnepélyes megnyitóját 2005. július 11-én tartják a Ramat Gan-i stadionban. A több ezres sportolói karneválnak nagyon sok magyarországi résztvevője is lesz. Magyarország képviselői 1989. óta részesei e világjátéknak, amely a nemzetközi versenyek között is kiemelkedő helyet tölt be.

A Maccabiada gondolata, az 1912-es stockholmi olimpia hatására, egy 15 éves zsidó fiatalember, Joszéf Jekutiéli agyából pattant ki, aki Oroszországban született és 12 éves korában alijázott Erecbe.

Az első Makkabiáda megnyitója, 1932

Szinte megszállottan kezdett hozzá a szervezéshez, és húsztendő fáradhatatlan munkája eredményeképpen 1932-ben Erec Jiszráélben megnyílt az első zsidó olimpia. A megnyitó éve pont a Bár Kochba szabadságharc 1800. évfordulójára esett. Ekkor 18 országból 390 sportoló versenyzett, közöttük Szíria és Egyiptom zsidó sportolói is. Azóta minden négy évben, mindig a nagy olimpiát követő évben, Izraelben is megtartják a játékokat. Az új izraeli

repülőtéren szinte óránként landolnak a sportolókat szállító gépek. Az átlagosnál is nagyobbak a biztonsági intézkedések. Maga a légikikötő méreteiben és technikai felszereltségében lenyűgöző, vetekszik a világ bármely repülőté-
rével. E hatalmas terület szinte minden szegletében reklámok hívják fel a fi-
gyelmet a zsidó olimpia közeledtére.

Áriél Sharon Izrael miniszterelnöke nyílt levélben fordult pár nappal ezelőtt a verseny potenciális résztvevőihöz és a világ zsidóságához. Felhívta figyelmüket, hogy a zsidó olimpiai játékok egyike azon tényezőknek, melyek összekötik Izrael és a szét-
szóratás, a gálut zsidóságát. Az ősök földje iránti szeretet és a szabadság iránti elkötelezettség is megnyilvánul e sporteseményen. Megerősíti abbéli hitünket, hogy biztonságban és békében élhessenek testvéreink Izraelben és a világ minden részén.

Makkabi Játékok, 2005. Logo.

Az esemény iránti érdeklődők angol, spanyol és héber nyelven percre kész információkat kaphatnak a www.maccabiah17.com honlapon.

2005. 07. 08.

AZ ŐSZI NAGYÜNNEPEK GOLDOLATVILÁGÁBÓL*

2005-5766

Közeledik a Ros Hásáná, a zsinagógai újév. Áldottak legyenek azok, akik zsinagógáinkba nagyünnepeinken is eljönnek. Ilyenkor hívekkel telik meg I...ten háza, ismerős dallamok, gyermekkori élmények nosztalgiája, de mindenek előtt a Mindenható iránti szeretet, múltunk iránt érzett felelősség, és a sorsközösség gyűjti össze a rég nem látott zsidó embereket. Imádkozunk, elmélyülünk, reménykedünk. A zsinagógai esztendő legszentebb, legfenségebb napjain a tanítás szívtől, szívhez szól.

Ki szereti az Örökkévalót?

שיהא שם שמים מתאהב על דרך שיהא קורא ושונה ומשמשת"ח
ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות

„Aki úgy él, hogy általa megkedvelik I...ten nevét, aki tudománnyal foglalkozik, aki segíti az alkotó tudóst, aki jellemesen viselkedik az emberi kapcsolatokban.” (Jomá 86/a)

Ha a XXI. század első éveiben, e történelmi szakaszban megkérdeznék társainkat, barátainkat, melyik az a szó, amelyet ma mindenki használ, de talán korábban alig-alig ismertek, s amely beköltözött már az otthonokba is, a komputer. Az a gép, amely a munkát segíti. Az ember helyett ugyan nem gondolkodik, de elősegíti az emberi ráció fejlődését. A komputer szórakoztat, hogy a fárasztó munka után családi légkörben, a családi fészek melegében, szülők és nagyszülők legnagyobb meglepetésére gyermekeik és az unokák bravúros módon játszanak a század csodájával.

A komputer segít, hogy kilométerek ezreit tegye meg a repülőgép. Akkor is, amikor sötét van, amikor vihar tombol a magasságokban. Bizton megadva az irányt, segít, hogy közelebb kerüljünk egymáshoz. Nyelveket tanít, és meta-kommunikációs rendszereket hoz létre. Szinkronban hozza házadba a glóbusz történéseit. Millió embertársaddal egyszerre látod a világ eseményeit, élvezheted a kiemelkedő zenei produkciókat, a világ sportolójának kimagasló teljesítményeit. De láthatod a vasmadarak kiszolgáltatottságát, a tájfun, a tornádó, s a hurrikán pusztítását. Városok vesztét, a fényűző civilizáció egy darabja pillatok alatt válik semmivé. S ideig-óráig a káosz és a tehetetlenség lesz az úr.

És láthatod a véres terrort Izraelben, s ma már szerte a világon. Nincsen több titok, eltűnnek a tabuk.

* Elhangzott 2005. 10. 04. érev Ros Hásánákor az OR-ZSE zsinagógájában

A komputer „társunkká” válik, amit századunk egyik kiemelkedő zsidó gondolkodója modern Gólemnek nevez. A ma embere az internet nélkül „életképtelen”.

A komputer mindenre képes. Egy kivétellel. Hiányzik belőle az érzélem, a szeretet. Behálózza az egész világot, miközben talán ezzel egy időben kivész földünkről, vagy egyre redukálódik a szeretet. Az az érzés, amiért - többek között - az ember a földre rendeltetett. Hogy érezzen, legyen szíve, lelke.

רחמנא לבא בעי

„A Világ Alkotója szívét kíván.” (Szánhedrin 106/b)

Mindenekelőtt és mindenekfelett.

A héber nyelv egyik legszebb kifejezése az **áhává**, a szeretet. Modern körünk produktumait elfogadva, és azt a mi életünkhöz appercipiálva, a zsidó élet alapja továbbra is a ránk mindig jellemző, a zsidóságot döntő módon meghatározó fogalom, **áhává**, a szívünk mélyéről jövő, a szívekhez eljutó és megértő szeretet legyen.

„Tanítványok kérdezték mesterüket:

שאלו תלמידיו את רבי זירא ואמרי לה לרב אדא בר אהבה במה הארכת
ימים אמר להם מימי לא הקפדתי בתוך ביתי ולא צעדתי בפני מי שגדול
ממני ולא הרהרתי במבואות המטונפות

„Mi a hosszú élet feltétele? Mire így válaszolt: sohasem tartottam rettegésben házam népét, tisztelve tiszteltem a tudóst, tisztátalan helyen tudománnyal nem foglalkoztam, nem örvendtem felebarátom szerencsétlenségén” (Táanit 20/b)

A második gondolat, amelyről szólok ezen ünnepi órán, az emberi élet célkitűzésével kapcsolatos. Magasra emelni a mércét. Ha megkérdeznének titeket, hogy vajon a mi erkölcsi rendünkben, melyik az a mozgatórugó, amely átsegített bennünket a történelem viharain, amely I...ten áldásaként az embert igazabbá teheti, a mai napig azt válaszolhatjuk:

Életünknek is alapja, kezdete és vége, az a szó, amelynek kettős jelentése van a héber nyelvben: **ávodá**. Jelenti a munkát, és jelenti az isteni szolgálatot. Aki önzetlenül, hivatástudattal dolgozik, munkája által a Mindenhatót is szolgálja. A munkája által, amelyből embertársainak öröme lesz, I...tennek is örömet szerez. A héber nyelv különleges gondolati rendszerének e kettősség adja meg az áhítatát.

Hadd érzékeltessem e kettős fogalomnak, az **ávodának**, a hagyományos irodalomban betöltött szerepét és helyét.

Munka és isteni szolgálat.

A régi legenda a következőképpen fogalmaz:

„Alexandrosz HáMákedón – azaz Nagy Sándor – világhódításai útján távoli helyre érkezett. Útjába került egy idős földműves, aki fiatal csemeték ültetésével foglalkozott.

– Hallod-e öreg – szolt hozzá kellő üdvözlés után Alexandrosz – nem okos dolgot mívelsz, amikor fákat ültetsz, hiszen öreg vagy már, gyümölcséből aligha juthat neked.

– Uram - felelte az öreg –, ha nem jut nekem, majd jut az unokáimnak. Ha nem jut nekik, majd jut a követő generációnak.

Évek múltak el, s hódításaiból már rég hazatért az uralkodó. Akkor megjelent nála egy hajlott hátú, igen-igen öregember, s kezében egy ládika volt, s a ládikában gyümölcsök. Amikor megkapta az engedélyt, hogy az uralkodó elé lépjen, kérdéssel fordult hozzá:

– Uram, megismeresz engem?

– Nem – hangzott a válasz.

– Én vagyok az az ember, akivel hosszú-hosszú évekkel ezelőtt találkoztál távoli messzeségben, aki a fákat ültette. S most annak a fának az ágából e ládát készítettem és a fának a gyümölcsét beletettem e ládikába, és odaadom neked. Neked, akit a legjobban megillet.

És szolt az uralkodó, így regél a hagyomány, hogy vonják be arany és ezüst pánttal a ládát, adják vissza az öregnek. Így jutalmazva őt, és bizonyítva, hogy a komoly munkának mindig van értéke. Az öreg hazavitte a ládát, ahol a szomszédja meghallotta a történetet. Annak a felesége az ötletet elsajátította. Csináltatott egy fából készült kis ládát, vásárolt gyümölcsöt beletette, s elvitte – társához hasonló módon – a királyhoz, várva az ajándékot. És szolt az uralkodó:

– Mondd, ember, te ültetted a fát? Az általad ültetett fának a gyümölcsét tetted az ajándékdobozba? Mert csak az elvégzett munkának van gyümölcse, csak a megszenvedett munkának van jutalma.”

Eddig a régi legenda, amely egy kicsit a mi életünknek is összefoglalása, egyben kifejező szimbóluma. Az **ávodának**, a munkának és egyben I...ten szolgálatának a lényegét fogalmazhatjuk meg. A Mindenhatótól a jutalmat akkor kapjuk meg, ha mi is „elültetjük” a saját fánkat. Ha I...tent és embert szolgáljuk, tiszteljük.

Drága Testvérem!

Kételyekkel, de reményekkel is teli korunkban Hozzád szólok:

Töröld le szemedről a könnyeket, tudom, sokat szenvedtél. Tudom, te is átélted a történelem viharait, megpróbáltatásokat, lemondásokat, szenvedéseket, te is átszenvedted családod széttűzését, a magyar zsidóság kétharmadának elpusztítását. S a megmaradtak tanácstalanságát. Az újrakezdés reményét... Ennek ellenére, mindezek dacára mi „ültettünk és ültetünk”...

Modern világ, érzelem, I...ten szolgálaton alapuló munka a mai magyar zsidóság nagy kihívása.

Tudunk- e élni az új lehetőségekkel?

A jelenben a jövőért is élhetünk.

Az emlékek, az emlékezés, s az ítélet napján e földi létből a magasságok felé szól a halandó ember imája, majd áldáskérése.

Imádkozzunk azért, hogy az Örökkévaló hallgassa meg fohászunkat. Fohászunkat nyugalomért, békeségért, családért, fejlődésért. E közösség minden egyes tagjának, asszonyainak és férfiainak, idősebbjeinek és fiataljainak adjon egészséget, a földi lét talán legnagyobb értékét, és adja, hogy köszönthessük embertársainkat, az Ő teremtményeit.

Kívánok valamennyiőtöknek, testvéreinknek itt a szülőföldön, és Izrael Államában, valamint az egész emberlakta földön, viharverte világunk minden részén békében, egészségben, nyugalomban eltöltendő új zsinagógai esztendőt!

כתיבה וחתימה טובה

ZSINAGÓGA ÓBUDÁN

Okmányok szerint már a XIV. század elején éltek e helyen zsidók, és a XV. században gyülekezetet alkottak. Az újkori zsidó hitközségek a földesurak fennhatósága és védelme alatt születtek és fejlődtek. Így történt ez Óbudán is. A Budai Építő Bizottság szakértőket küldött ki 1817-ben, hogy eldöntse, kell-e új templomot építeni, a régi rossz állapotban lévő zsinagóga helyére.

Az óbudai zsinagóga

A szakértői vélemény eredményeképpen megbízták Landherr Andrást a tervezéssel. Szinte hihetetlen, de mégis igaz: az alapkőletételtől a felavatásig mindössze alig másfél esztendő telt el! 1821. július 20-án ünnepélyes körülmények közepette felszentelték az épületet, amely az európai zsinagógaművészet egyik remeke. Építésének idején már kiábrándultak a XVIII. század barokk stílusából, és az empire korszak feltámasztotta a klasszikus iskolát.

A zsinagógára jellemző formajegyek: nemes arányok, letisztult formák, monumentalitás, harmónia.

A homloktér középpontjában talapzaton álló hat, korinthosi oszloppal tagolt előcsarnok fogadja a látogatót. Háromszög oromzat, az úgynevezett tympanon, uralja a zsinagóga homlokzati terét. Alatta héber nyelvű idézet:

כל תפלה כל תחנה אשר תהיה לכל האדם ..
ופרש כפיו אל הבית הזה

„Ha bárki imával, könyörgéssel jön Izráel népedből... és kitérje kezét e templomban.”

(I. Királyok VIII. 38.)

Landherr András, akit a magyar újklasszikus építészet egyik reprezentánsának tartanak, formanyelvét kiváló kortársainak, elsősorban Pollack Mihály-nak korai alkotásaiból tanulta. A zsinagóga előképének Pollack fiatalkori mű-

ve, a Deák téri evangélikus templom tekinthető. 2006-ban lesz 185 esztendő Magyarország egyik legszebb zsinagógája. Néhány napja reppent fel a hír a Rumbach zsinagóga hitközséghez való visszakerüléséről. Vajha az egyre erősödő, újra magához térő, vagy odatelepülő óbudai zsidósághoz is visszakerülhetne a világ egyik legszebb zsidó temploma! Az épület ma az MTV tulajdona.

A hatvanas évek elején és közepén jómagam még leinoltam, Tórát olvastam majd – rabbijelötként – még prédikáltam e csodálatos falak között. Kérdések vetődnek fel bennem. Vajon mi lett az óbudai zsinagóga világhírű veretes tóraolvasó-asztalával, messzi földön híres Frigyszekrényével?

Büszkén néz a Duna felől e remek épület, amelynek oldalán, fiatal éveimben, még láttam azt a kis táblát, amely a nagy dunai árvíz vízmagasságát jelezte. Az öreg óbudai zsidók akkor azt regélték, hogy nagyapáik ladikkal eveztek be a templomba, mert a víz befolyt, ám csak a Frigyszekrényig ért. A Tórákat megmentették! E tórákat is láttam még budai rabbi koromban. Hol vannak most e tekercsek?

Az óbudai zsidóság egykori nagyságából alig maradt valami. Mára csak egy megkopott, szürke, alig látható tábla, szinte olvashatatlan betűkkel tájékoztat a múlttól:

MŰEMLÉK
ÉPÜLT 1820-21-BEN
LANDHERR ALDRÁS
TERVEI SZERINT AZ
ITT ÁLLOTT XVIII. SZ-I
ZSINAGÓGA HELYÉN

A zsinagóga első, máig legtökéletesebb építészeti leírását Csemegi József (1909-1963) építészettörténész készítette el: *Az óbudai zsidó templom*, in.: Budapest 3. (1947) pp. 108-111
E pár oldalas füzet megérdemelné a reprint kiadást.

2005. 11. 25.

SÁMUEL RABBI, A GRAFIKUS*

Birnfeld Sámuel, az Országos Rabbiképző Intézet végzettje, 1906-ban született és 1944-ben már felavatott rabbiként Felixdorfban zsidóságáért mártíriumot szenvedett, éhen halt. Életét és munkásságát az *Elfelejtett álmok* című munkában összefoglaltam, azonban egy témáról nem szóltam, s ez az, amiről most szeretnék beszélni.

A második világháború előtti magyarországi zsidóság legmagasabb szintű neológ szellemi intézménye az akkori nevén a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet volt. Az itt végzett rabbik kiemelkedő személyiségei voltak a közép-kelet európai neológ világlátásnak. Annak idején is arra tanították az itt tanító professzorok a gondjaikra bízottakat, hogy életük hivatása a rabbiság legyen, ugyanakkor fontosnak tartották, legyen olyan civil foglalkozásuk is, melyben lelki megpróbáltatásaik, gondjaik óráján nyugalmat lelnek. Azaz két vallási kérdés megoldása között, mintegy levezetésképpen, s nem utolsó sorban tudományos okok miatt is biztonságérzetet adjon a rabbinak. Birnfeld a Rabbiképző mellett a Pázmány Péter Tudományegyetemen tanul és szerzi meg bölcsészdoktori címét.

Az 1970-es évek elején kerültem Szegedre rabbiként, és ismerkedtem meg Birnfeld özvegyével, aki elővette férje addig elrejtett nagybecsű művészi produktumait, melyek egy amatőr alkotó gondolatvilágát, világlátását tükrözik különböző interdiszciplináris formákban. Klasszikus bibliai héberséggel fordítja le Petőfi *János vitézét* *Johanán HáGibor* címen. Birnfeld pasztorizációs, írói és fordítói munkássága mellett rendkívül sokat foglalkozik a rajzolással. Például a már említett János vitéz fordításhoz színes illusztrációkat is készít. A zseniális kezű és jó külsejű Birnfeld önmagát rajzolja meg ex librisében.

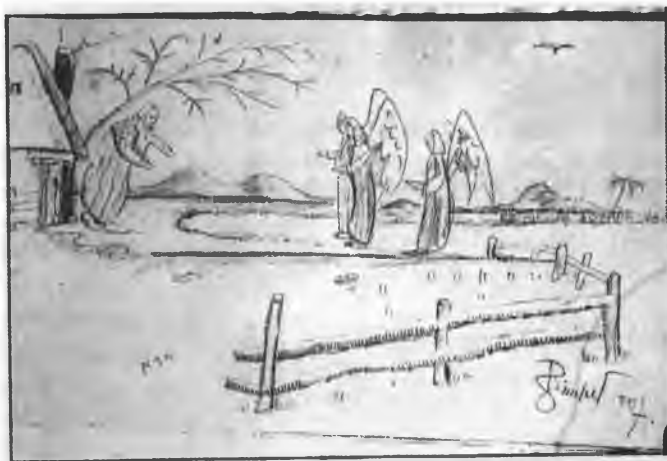
Szólt az Örökkévaló
Ábrahámhoz...

* Elhangzott a Magyar Tudomány Ünnepe 2005. november 29-én a Méltatlanul elfeledve című konferencián az OR-ZSE-n.

A most analizálandó, vallási ihletettséggű grafikus munkáit két csoportba osztottam.

Birnfeld és a Biblia címet azon grafikáinak adtam, melyek átvitt, vagy konkrét értelemben kapcsolódnak a T'nách-hoz, illetve a zsidósághoz. Állandó rabbi állása nem lévén a Kiskunságot járta, s ahol szükség volt rá, prédikált, tanított, írásmagyarázatot tartott, és közben írt, fordított, zenét szerzett, s ezen túlmenően – Heller Ödönnél tanult Szegeden rajzolni – grafikákat készített.

Ezeket a rajzokat – özvegye, Fein Margit szerint – azért készítette, hogy a Talmud Tórán a gyerekeknek illusztrációul szolgáljanak. A grafikán, meglehetősen gyengén megfogalmazva, az akkor még Ávrám (később: Ábrahám) látható, amint egy kicsit esetlenül megrajzolt tevét húz maga mellett. Itt tehát Ábrahám életét ábrázolja, ahogy Úr Kászdimból elindul és az Ígéret Földje felé tart. Tekinthejtük ezt egy gyerekeknek szóló könyv illusztrációjaként, mely bemutatta a sivatagi állapotokat, s ezzel azt, milyen körülmények között teszi meg Ábrahám az utat. A jelzés értékű kopár hegyvonulat, a magányosan hajló, pálmaformát idéző fák, a kompozíció bal felső sarkában az eget szelő magányos madár, az ábrahामी mozdulat kétségei, egy magányos ember rejtelmét sejteti. Alul az ismert szentírási idézet, amellyel a kezdetlegesnek értékelhető grafika tartalma identifikálható.

Ábrahám találkozása a három angyallal

A következő kép megint bibliai témájú, amikor Ábrahám sátra előtt – brit milája, circumcisioja után – állva, köszönti a vendégeket, a három angyalt, akik meglátogatják őt. A kerítéssel övezett parasztkunyhó előtt a „műtétet” követően, kissé megtört testtartásban fogadja a váratlan jövevényeket. A kidolgozottságot alig hordozó alakok mozdulata önmagáért beszél.

A harmadik kép már egy egészen más kor, az 1940-es évek eleje. Ekkor Magyarországon már igen erőteljesen jobbra tolódik a politika, és az 1940-es évek a magyarországi zsidóság történelmének a legszörnyűbb időszakává válnak. Birnfeld tehetsége fogalmazódik meg abban, hogy amikor lát egy a frontra induló munkaszolgálatos századot, lerajzol sebtében egy bevonuló zsidót. Minden olyan attribútum megjelenik rajta, ami a tragikus jövőt vetíti előre. S fölé ír egy bibliai idézetet, mely mindezt még egyértelműbbé teszi a grafikus-rabbi üzenetét, panaszát:

A munkaszolgálatos

ויעבדו מצרים את בני ישראל בכרך

„És dolgoztatták Izrael gyermekeit kemény rabszolgamunkával” (Mózes II. 1.13.)

Utalva az egyiptomi rabság idején végzett rabszolgamunkára. Azaz a bibliai idézetet aktualizálja a XX. század '40-es éveire.

A következő képen ugyanez a gondolat fogalmazódik meg. Látjuk fáraót, az önkényesség, mögötte a gyilkolás szimbólumát. Itt sem az artizstikumot szeretném minősíteni, mert ez is csak egy skicc, egy naiv művész munkája. Ám itt található Birnfeld ítélete e korról, amely ugyan-csak szentírásai háttérrel bír.

„és Egyiptom minden bálványán ítéletet teszek...”

Hággadá ihletésű birnfeldi profetikus asszociáció, amelyben arra utal, hogy az üldözők sokszorosan kapják vissza mindazt, amit üldözöttek ellen elkövetnek.

Fárao

Mózes

A következő kép már mutatja a művész érzékenységét. Mint minden artistikummal rendelkező ember, klasszikus témaként választja Mózeset, ő is. A teljesen tónusos fekete háttérből karakterisztikusan jelenik meg az öregedő Mózes figurája. Barázdált homloka, szúrós tekintete a megpróbáltatásokat átélte, sok csalódást átvészelt népvészér pesszimizisztikus arcát mutatja. Homloka sugárcsóvát szór, s nem szarvként jelzi az interpretációs tévedést. Kezében a két kőtábla, amelyen a betűk, annak ellenére, hogy Birnfeld kiválóan tudott héberül, kricsz-krakszok, nem valóságos héber írásjelek, utalva a feje tetejére állt világra. Még a betűk is kivetkőztek önmagukból. Birnfeld megmaradt írásaiban és fennmaradt rajzain egyértelműen kirajzolódik Mose Rábénu iránt érzett tisztelete.

Mózes történetének egyik nagyon fontos eleme, a két kőtábla átvétele. Mózes ugyan nincs jelen, de a próféta hatását tükrözi az alsó szinten megjelenő, ujjongó emberek sora. Magasba emelkedő kezük érzékeltetik, hogy történelmi esemény részeseivé válnak. Látjuk Szináj hegyét a tetején a kőtáblákkal. Jelzés értékkel bír a különleges megfogalmazás, hiszen a „hegy” mintegy egyedi jellegű bérccel-csúccsal közeledik a magasságok felé. E képmegformálás is aktuális politikai üzenettartalommal bír, mert fölél írja a **דינו** – magyarul **ELÉG!** – szót.

A Tízparancsolat

Megint oktató célzattal készül a következő rajz. Mózes könyvében az egyik legdrámaibb kép az aranyborjú. A mindenkori értelmetlen, „megmagyarázhatatlan” lázadás, ellenkezés szimbóluma, amelyet a Biblia és az exegézis szerint körültáncol és őrjögve, tapsolva vesz körül a gyülelevész tömeg. A másik oldalon sötétbe burkolózva látható a Szináj, s egy picis kis figura, aki nem más, mint Mózes, kezében a kőtáblával, mintegy ellensúlyozva az aranyborjút. Azonban ebben a pillanatban még az aranyborjú jóval nagyobb a kőtáblánál, noha tudjuk, hogy később tönkremegy, megsemmisül. A madáchi gondolatot átvéve azt mondanám, hogy a két kőtábla súlyával és erkölcsi erejével zúzza szét Mózes az erkölcstelenség és a mámor szimbólumát, az aranyborjút.

Aranyborjú

Szegedi életének eseményei.

A második világháború előtt három zsinagóga működött Szegeden: az ortodox, az ó zsinagóga, vagy más néven a kis templom és a Löw zsinagóga. 1791-ben már volt egy épület a szegedi ó zsinagóga helyén, s ezt az épületet 1843-ban építették újjá, a mai napig ott áll a nagy zsinagóga árnyékában, sajnos nem zsinagógai funkcióban. Frigyszekrénye, amely a legszebb architektonikus része a zsinagógának, megmaradt. Ezt örökítette meg az 1940-es évek elején Birnfeld egy grafika erejéig, bemutatva, hogyan nézett ki az az imaház, ahol Frenkel Jenő is prédikált. Ugyanis, amikor Löw a nagy templomban funkcionált, a kis templomban is volt istentisztelet.

Szegedi ózsinagóga, avagy Kistemplom

Talán a legismertebb ábrázolás, melyet 1943-ban rajzol Sámuel rabbi. A kupola a zsinagóga egyik jellegzetes művészettörténeti értéke. Ez a külsejében is teljesen egyedülálló épület belső tartalmában olyan magasrendű, komoly teológiai felkészültséget igénylő szentírási, post-biblikus, zsoltár idézethalmazból áll, amelyhez Löw zsenialitása kellett, s amelyeket az akkori zsidók olvasni tudtak. A templom legmagasabb pontján, a kupolából kiemelkedve a mai napig ott tündököl zsidóságunk legismertebb szimbóluma, a Dávid csillag.

A szegedi zsinagóga kupolája

A NAGYKANIZSAI KÓDEX

A nagykanizsai zsidók kéréssel fordultak a város urához, gróf Batthyány Lajoshoz, tegye lehetővé számukra új temetőterület vásárlását, mert régi sírkertjük megtelt. A körmendi kastélyban fogalmazott szerződést 1784. augusztus 1-én kötötték meg. E dokumentum alátámasztja azt a korábbi feltételezést, hogy Magyarország e kicsiny városában, Nagykanizsán a XVIII. század harmadik harmadában már éltek zsidók.

Szervezett közösségük bizonyítéka a Chevra Kadisa, a Szentegylet, azaz a halottak eltemetésével foglalkozó intézmény megalapítása. A Chevra Kadisa kéziratos, illusztrált alapító könyve – a Nagykanizsai Kódex – ma a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban tárló alatt tanúskodik egy letűnt kor értelem- és érzelevilágáról. Művészettörténeti, és kultúrtörténeti szempontból a könyv legértékesebb része a *Mászechet Gehinom*, azaz a Gyehanna Traktátusa. E munka valószínűleg Prágán keresztül került Magyarországra, mely magán viseli a dantei pokoljárás hatásait is.

A Chevra könyv címlapja

Minden oldalon a héber, s az arameus szöveget – a pokolbéli megpróbáltatások leírását – színes képsor egészíti ki, amely a zsidó hagyományokban gyökerezik. Ezekből az ábrázolásokból ismerhetők meg a temetést közvetlenül megelőző fázisok, tehát az agónia, a halott őrzése, mosdatása és kikísérése, a halott megkövetése, a gyászoló ruhájának bevágása, a gyászsor, valamint a temetés utáni első étkezés. Ezeket a szokásokat, szinte évszázadokig változatlan vallási szabályokat törvénykönyveikbe rögzítették, amelyek részletesen foglalkoztak az élet minden területével, periódusával, összefüggéseivel.

A kéziratos könyv túlvilági képzetének jelenetei egy csapongó fantáziájú művészt feltételeznek, aki megrajzolta annak növény és állatvilágát, valamint azokat a fenyítéseket, amelyek a „bűnös” embernek jutnak osztályrészül. Az átlagban 17x14 cm nagyságú kompozíciókat, valamint a szentnyelvű szöveget mértani és növényi ornamentikával behálózott díszítés határolja. Magyar néprajzi motívumok is – rozetták, szőlő – és rózsadíszítés, impozáns mezei és kultúrnövénycsokor – kerültek az ornamensek közé. A Chevra könyv legvonzóbb díszítései közé tartoznak a kékfestő minták, melynek jelenlétét és változatosságát meghatározza Pápa, a magyarországi kékfestő művészet központjának közelléte.

A kékfestő motívumokkal határolt Gyászsor jeleneten az előtérben, a bokorlevelekkel szinte csak jelzett természeti környezetben két oldalon 5-5 férfi áll, akik vigasztalják a gyászolót. A szimmetrikusan szerkesztett kép középpontjában az árván maradott ember áthalad a gyászsorfal között. A kétségbeesés jeleként kezét tördeli. A férfiak különböző korú emberek. Ruházatuk igen változatos, s a korabeli módit tükrözi. Különös jelentősége van a napóleonalapos figurának (jobbról a második). Ez a viselet valószínűleg csak a császár bukásáig volt divat. Így megállapíthatjuk, hogy könyvünk illusztrációi 1792 - ezt az évszámot tüntették fel a címlapon – és 1815, Napóleon eltávolításának időpontja – között készültek. A túlvilág növény- és állatvilágát a piros-fehérezöld, nemzetiszínű tulipános motívum határolja, amely a paraszti kultúra ismert illusztrációs eleme volt. Az ornamentikában ritmusosan ismétlődő tulipándíszítés különös, s egyéni hangulattal egészíti ki az álomszerű képet.

Gyászsor jelenet, Nagykánizsai Kódex

Hogyan kerülhetett magyar néprajzi motívumsor a héber nyelvű kéziratok könyvbe?

Olyan zárt közösségről van szó, amely más vallások templomait nem ismerhette, de a nép művészetét igen. Ezt bizonyítja a Németkeresztúrról származó, 1781-ben illusztrált, s ma az Iparművészeti Múzeumban található úgynevezett Szefíra könyv is, amelynek lapjait magyar népies jellegű virágminták díszítik, amelyek azonban nem ismétlődnek, hanem igen változatosak.

S még egy példa. Ugyancsak a képzőművészettel való szoros kapcsolatra utal a közép- és kelet-európai gyülekezetek kőfaragóinak munkássága. Ezek magukon viselik a nagy stílusáramlatok formajegyeit, de gazdagítják azokat bibliai formaelemekkel és a helyi népművészet motívum kincsével is.

Mászechet Géhinom, azaz a „Pokol traktátusa”

Az előbb vázolt folyamatot, azaz a nemzetközi stílusáramlatok és a népművészet érintőleges kapcsolatát szemléletes módon közérthetően láthatjuk a nagykanizsai Chevra Kadisa kéziratok könyv díszítéseiben, ornamentikájában is. A folklorisztikus ihletésű, de önálló művészi erővel rendelkező képeket e motívumkincs értékesebbé, érdekesebbé s egyben árnyaltabbá is teszi.

2005. 12. 02.

ADALÉKOK A CSONTVÁZ-MOTÍVUM VARIÁNSOKHOZ*

EGYMÁST FORMÁLÓ KÖLCSÖNHATÁSOK A XVIII. SZÁZADI REFORMÁTUS
ÉS ZSIDÓ KÉZIRATOS KÖNYVEK KÉPI VILÁGÁNAK SZIMBÓLUMAIBAN (1)

A csontváz képében megjelenő halál középkori hagyományokra vezethető vissza. Többek között ezt láthatjuk az ars moriendi ábrázolásokon.⁽²⁾ Természetesen nemcsak közismert alkotásokon, hanem azoknak helyi, partikuláris megnyilvánulásaiban is előjön e motívum. A sok, híres mű közül hadd emeljük ki az Avicenna *Kánonjának* negyedik könyvében levő kódex-illusztrációt, ahol már a XV. században így ábrázolták az elmúlást.⁽³⁾

A csontváz mindig más és más motívumot hordoz. Megjelenhet, mint nagy kaszás, lóhet nyállal, íjjal, elvághatja karddal az élet fonalát, s karddal szórhatja a halál méregcseppjét is. A hasonló kompozíciós megoldások, s a téma közös gyökere metszetes előképek ismeretét feltételezi, amely bejárhatta az országot Nagykanizsától Budán át Kecskemétiig, vagy talán az ország keleti széléig. A csontváz ábrázolása egyértelműen nemzetközi és a különböző egyházak, illetve felekezetek művészetében, kódex-művészetében is megjelenik. Kutatásaink tárgya most két – református és zsidó – a XVIII. századból származó kéziratos könyv, amelyekben a halál csontváz képében jelenik meg.⁽⁴⁾

A KECSKEMÉTI ANYAKÖNYV

A Kecskeméti Református Egyházközséget az 1560-as években alapítják, amely a török korban a hódoltsági terület legnagyobb református gyülekezete volt.⁽⁵⁾ Első anyakönyve, amely a Kecskeméti Református Gyűjteményben található 1712-ből származik, amely historia domus is. Amíg az első anyakönyv jellemzője az események és a bejegyzések rendszertelen jellege, addig az érdeklődésünk középpontjába került második – 918 számozott oldalt magába foglaló – anyakönyv immár a rendszeresség jegyeit viseli. Nem véletlenül, hiszen a könyv írásának idején két kiváló személyiség – Vég Veresmarti Sámuel és Göböl Gáspár – munkássága mély nyomot hagyott a helyi közösség szellemi és vallási életében. Sírjuk ma is megtalálható.

Az anyakönyv bevezető oldalán kortörténeti bejegyzést olvashatunk:

„Az Úrnak nevében”

* Megjelent a MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE Új folyam 2. szám, Budapest, 2005.

Minthogy az 1777 ik Esztendő Ebben a Kecskeméti Reformata Ekklésiában nevezetes változást tett, úgy hogy (a 'mi a' Reformationnak é Városában való elterjesztésétől fogva nem tapasztaltatott) mind a két rendes Tiszteletes Prédikátorok az Oskola T. Rectorával edgyütt ezen Szent Ekklésiában való helyekben ujjak hivattatnak, é mellett az első Matricula is nagyobb részentbe tölt illendőnek, sőt szükségesnek ítélte a Szent Ekklésiának húséges Curátora Nemes és Nemzetes Vzlő Idősbb Sárközy Pál Úr ezen Ujj Matriculát készítettni a Melyben is az ujjonnan hozatott Prédikátorok Vég Veresmarti Sámuel és Göböl Gáspár kezdik feljegyezni Neveiket.

N° 1° a Születetteknek

N° 2° az Ujj Házásoknak

N° 3° Megholtaknak

Ab Anni 1777 Mensis Áprily Die 23. a." (6)

A könyvet tehát 1777-ben kezdték írni. Az első részben az újszülöttekre utalva, a következő latin kifejezést találjuk: Nomina Baptisatorum, s ilyen cím alatt 1790-ig vezették az anyakönyvet. Egy esztendővel később a latin szóhasználatot egészen 1802-ig már magyar nyelvű szöveg váltja fel: Kereszteltettek Neveik. Az ortográfia alapján megállapíthatjuk, hogy mindkét szöveget azonos kéz írta. A keresztelés szertartását ábrázoló kompozíciót 1781-ben készítette el a művész.

A kép alatt, amely a bejegyzések előtt található, újszövetségi idézetet olvashatunk:

„El menvén tanítsatok minden népeket meg keresztelvén őket Atyának Fiúának és Szent Léleknek nevében.” (Máté XXVIII. 19.)

A könyv második szerkezeti egysége a Nomina Copulatorum. Ilyen latin kifejezéssel szintén 1790-ig vezették az e fejezetben foglaltakat. 1791-től Házassultaknak Neveik címen szerepel. Az esketés szertartásának jelenetét a művész 1781-ben készítette, melyben a kecskeméti református nagy templom belsőjét véljük felfedezni. A házasság tényét is újszövetségi idézet aposztrofálja:

„Tiszteletes mindenek között 'a Házasság és fertelmesség nélkül való 'Ágyasház, a paráznákat pedig és á Házasság rontókat az Isten megíttéli" (Sia. XIII. 4.)

A könyv harmadik része, amelyet 1777-től kezdtek el írni: Nomina Mortuorum. Itt is 1791. a fordulópont, amikor is magyar lesz az eligazító szöveg: Megholtaknak Neveik. A képek alatt megtalálhatjuk a helyi művész kézjegyét a következő szöveggel: „Pinxit et feripsit Georg Petrus Herczeg no 1786". Természetesen az anyakönyv írója a halállal kapcsolatosan is biblikus mondatot idéz:

„El végezett dolog az emberek között, hogy egyszer meg haljanak,
az után pedig ítélet legyen.” (Síd. IX. 27.)

A kecskeméti anyakönyv csontváz ábrázolása

A bejegyzések szövegét megelőző kompozíciót, melynek középpontjában a csontváz áll, 22 X 37 cm. nagyságú képen ábrázolja a művész. Az összehasonlítás alapján megállapítható, hogy mind a keresztelés, az esketés, mind az elmúlás jelenetét azonos kéz készítette. A halál képének megjelenítését illusztrálva az egész háttér mély tónusú fekete, de a természeti húség bizonyítéka, hogy a baloldali fa törzse barna, s az azt körülövező bokrok levelei zöldek. A gyepek zöldes barna színben játszik. Szürke felhők teszik komorrá, s egyben árnyaltabbá a mondanivalót. A szín dinamika a központi gondolatot, az elmúlást hivatott kifejezni. A csontváz végtagjai fehér színnel megfestettek, a mellkasa szürke tónusú, koponyája erősen barázdált. Kezében kasza, mozgása lendületes tevékenységre utal.

Mínthogy az első két kép összefüggésbe hozható a kecskeméti református templom belsejével, nem túlzás az állítás, hogy a mester ábrázolási módszerének jellemzője a tárgyilagos megfigyelés és a természet utánzása. Hasonló jellegű motívumokat – immár a természettől ellesettek – vélünk felfedezni a csontvázon, a halált szimbolizáló kompozíciós oldalon. (7)

Nagykanizsán 1782-ben íródott a helyi zsidó közösség temetkezési egyletének, a Chevra Kadisának az alapító könyve. E tartalmilag és formailag igen gazdag dokumentum része a Mászechet Géhinom, azaz a Pokol Traktátusa című munka.(9) E héber nyelvű mű a zsidóság túlvilági képzetét foglalja magába, ugyanakkor a művész, a kabolai Jicchák Eisik ábrázolja azokat a szertartási szokásokat is, amelyek az exitus beállta előtt, illetve beállta után történnek.(10)

Az agónia jelenete a nagykanizsai kéziratos könyvben

Az agónia jelenetében – 16 X 12 cm-es képen – ornamentális keretdíszítéssel övezve egy halálához közeledő súlyos beteg jelenik meg. Jobbján egy imakönyvet tartó férfi áll, s aggódó tekintettel, bánatosan a haldoklóért imádkozik. Baloldalon, korabeli öltözékben az orvos figyel segítségre készen.

A bal felső sarokban a halál szimbóluma, a csontváz, amidőn az elmúlás cseppjét egy kard által a haldoklóra szórja. Felette fekete alapon fehér betűvel kirajzolt héber felírás: „Bejött az ablakon a halál!”

A kép középpontjában fekszik a haldokló. Arca mély fájdalmat tükröz. Felette keretbe foglalt magyarázó szöveget olvashatunk:

„A beteg ábrázolása, amint az ágyon fekszik.

Ember áll a jobbján, az orvos a baloldalon.

Az egyik életében vigyáz rá, a másik a halála után a kegyeletet ápolja. ”

A téma kialakításánál a csontváz és a három férfi szerepeltetésével a ritmus kialakítására igyekszik a művész. A ruhákon a fény és árnyék bemutatásával plaszticitásra törekszik.

A haldoklás jelenetének ábrázolásában a teológiai tanokat is figyelembe vette az illusztrátor:

„Tilos a halotthoz hozzányúlni, mert aki hozzányúl, vére kiontója lehet. Mihez hasonlítható ez? A kialvó, pislogó gyertyához, melyhez mihelyst hozzáér az ember, máris kialszik.” (11)

Ezt a felfogást tükrözteti a művész az asztalon levő gyertya szerepeltetésével is. Kohlbach Bertalan, a folklór kiváló magyarországi kutatója azt írja, hogy „...a keresztényi kegyelet mécesst gyújt a sirokon. Ennek előképe a bibliai mondat, mely szerint: 'I...tennek egy-egy forrása az ember lelke.' Az égő gyertya vagy olajméces, esetleg az egyfonatú gyertya az elhunyt lelkének szimbóluma. A mohamedán vallás is mécesst gyújtat, amikor szentélyei és dervisei türbéjein kísértetiesen pislog a katafalk fejénél a méceses vörös színű lángja.” (12)

A KÉT ÁBRÁZOLÁS KÖZÖS PONTJAI

A zsidóság, amely ideológiailag nagy befolyást gyakorolt a világvallásokra, a későbbi évszázadok alatt megérintetett a keresztény művészet által. Már a korai évszázadok alkotásain, képző- és iparművészeti műveken is ezt véljük felfedezni.

A két kéziratos könyv nemcsak a helyi közösségek vallási életének megbesült emlékei, hanem a magyarországi illusztrált kéziratosság fontos láncszemei is. Úgy a református vallás, mint a zsidó hitfelekezet jellemzője – a szó legösszetettebb értelmében – a puritánság. Művészetük nagyobb részt az építészet és az ötvösség műfajára irányul, de tudhatjuk, hogy más kifejezési formákban is megnyilvánul.

Az elemzett kompozíciókat a korabeli naiv festészet alkotásaihoz sorolnánk, amelyekben kifejeződik a teremtő képzelet, az egyéni karakter. Érződik belőlük a művészi kifejezés iránti vágy, a hit iránti elkötelezettség és a helyi tradíciók feltétlen tisztelete, a továbbadás felelőssége.

JEGYZET

1. A témáról először a '80-as években tanítottam. A dolgozat témáját érintő parallelizmust vizsgáló dolgozat: Schönér A.: *A csontváz a halál képzetében*, Confessio, Bp., 1982. 3. sz.
2. Az ars moriendi témájának gazdag bibliográfiájából kiemelem Mirrer, Louise: *Upon My Husband's death: Widows in the Literature and Histories of Medieval Europe*, Michigan, 1992.
3. Avicenna (Ibn Sina or al-Shaykh al-Rais) 980-1037 között perzsa orvos, filozófus
- 4/a. Munkácsi Ernő: *Miniatúraművészet Itália könyvtáraiban*. H. é. n.
- 4/b. Az ismert angol nyelvű, főleg a Jewish Art évkönyvein kívüli irodalomból kiemelem Narkis, Bezallel: *Kitvė jád ivrim mecujárím*, Jerusalaím, 1984, 1997.

5. A Kecskeméti Református Egyházközség történetéről lásd: Kecskeméti Selymes János: *Sárospataki Füzetek*, 1858-59
6. Polgár Mihály: *Kecskeméti Protestáns Közlöny*, 1858. Czelder Márton: *Figyelő*, 1887. A fenti idézetben leírtak a korabeli ortográfia szerint történtek.
7. A téma párhuzamaira vonatkozó legújabb magyar nyelvű irodalomból kiemelem Karaszon István: *Az Ószövetség fényei*, Bp., 2002, a Protestáns Művelődés Magyarországon sorozatban megjelent kötetében lévő tanulmányokat és rendkívül gazdag hivatkozási jegyzéket.
8. Schőner Alfréd: *A pokol traktátusa a Nagykanizsai Hevra Kadisa könyvben*, in: Schőner A.: *Te érted...*, Budapest, 2004. pp. 69-103.
9. Edelstein, J.D.: *Ocár midrásim*, című könyvében meghatározza a Mászechet Gehinom c. midrás eredetét. Élia de Vidas 1588-ban kiadta a *Résit hochmá* című gyűjteményét. Ebben már szerepel a Pokol traktátusa. Később kiadták Prágában, Vilnában és Varsóban is.
10. Jicchák Eisik a Sevá K'hilotból, azaz a Hétközségből, Burgenlandból származó scriptor volt. Ugyan életrajzi adatai nem ismeretesek, azonban e kéziratos könyv összeállításából, szerkesztéséből, alkotói módszereiből kikövetkeztethető a tehetsége.
11. *Kicur Sulchan* Áruch 194. fejezet, 1. par. A témára vonatkozó legújabb kori összefoglalások közül kiemelem Grosz, Gileád: *Háláchá sz'durá. Hilchol ávélut*, Jerusálim, 1999.
12. Kolbach Bertalan: *Folklore a zsinagógában*. IMIT Évkönyv, 1930. szerk. dr. Szemere Samu Kolbach életművének összefoglalását és kiterjedt bibliográfiáját Scheiber Sándor készítette el. Lásd: *Kolbach Bertalan és a zsidó néprajz* in: *Folklor és tárgytörténet II.* bővített kiadás (I-III. kötet) I.kötet pp. 450-458, Budapest, MIOK 1977.

TÓRADÍSZEK

A Biblia, vagy Szentírás a zsidóság klasszikus ókori héber irodalma. Első öt könyve, melyet Mózes neve fémjelez, a Tóra.

„A Tóra különös jelentőségének tudata kifejezést nyer abban, hogy a zsidóság rendszeresített felolvasással biztosította általános ismeretét és tanainak megszívlelését.” Nyilvános meghallgatásáról már maga a szentnek tartott könyv rendelkezik. Erre utaló első adatunk Nehemia könyvében található. A polgári időszámítás előtt 444-ben népgyűlésen Ezra magyarázta a Tórát. E mózesi öt könyv szól a valláshoz kötődő ember istenhitéről. Elbeszélő részeket tartalmaz a világ teremtéséről, az özönvízről, Babel tornyáról, az ősatyák történetéről, Izraelnek Egyiptomból való kivonulásáról, Mózes életének és küldetésének eseményéről, stb. Magába ötvöz tételes törvényeket és tanokat például ünnepekről, a papi és levita rendekről, étkezési törvényekről, a babona tilalmáról. Taglal erkölcsi törvényeket: például a házasságról, családi életről, szülők és öregek tiszteletéről, felebaráti szeretetről, állatvédelemről, vagyon-és becsület elleni vétségekről.

Mózes öt könyve héber nyelven íródott. Legfontosabb részei közé tartozik, a Tízparancsolat, amely minden modern jogalkotás egyik őskének tekinthető.

Az ókorban, amikor még nem volt ismeretes a mai értelemben vett könyvnyomtatás és könyvforma, a tórai szöveget pergamentekercsre négyzetes betűkkel, kézzel írták. Ruhába öltöztették, díszekkel és jelvényekkel látták el. Így fejezték ki a megbecsülést és a ragaszkodást a Tóra és a benne lévő tanítások iránt.

Most itt azokról a díszítőeszközökről szólnak, amelyekkel a tekercseket évszázadok óta ékesítik:

RIMON

E héber szó magyar jelentése: gránátalma. E gyümölcs a bibliai korban a termékenység és az élet szimbóluma volt. A tóratekerccs két rúdján, az úgynevezett éc chaimon, az élet fáján helyezkedik el. A rimonról már a középkori irodalomban a spanyolországi Maimonidész is tesz említést. A legrégebbi darabok Szicíliaából valók, amelyek a Palma de Mallorcában lévő katedrális múzeumában találhatóak. Ezek a XV. században készültek.

A nyugati országokban olyan válfajai voltak ismertek, melyeknek stílusjegyei architektónikus toronyformát mutatnak. Nagyon gyakran azokat, melyek Itáliából származtak kis harangokkal látták el. Így amikor a Tórát a zsinagógákban kiveszik a Frigyszekrényből, s körülhordozzák a hívők között, akkor csilingelő hangot ad. E típus nálunk is elterjedt.

A fényképen látható rimon Budán készült 1843-ban. Liebrich János ezüstmester remeke, akinek munkásságából 11 különböző vallási tárgyát és művészi kivitelű evőeszközt ismerünk. E tóradíszén héber és német nyelvű bevésített felirat csillog: a pesti szefárd közösség tulajdona.

TÓRAVÉRT

Földrajzi elhelyezkedés szerint két részre bontották a zsidóságot: áskénáz és szefárd területekre. Az áskénáz gyülekezetekben – ide tartozott Magyarország is – a tóratekercesek díszítőeleme a tóravért, héberül *tász, s* a tóratekercsen egy láncon csüng. A legrégebbiek keletkezési ideje a XVII. század elejére tehető. A nemesfémekből készült vérték magukon hordoznak kultikus jegyeket is, például: Juda törzsének szimbolikus állatait, az oroszlánt, az egykori jeruzsálemi Szentély két tartóoszlopára emlékeztető motívumot, Mózes és Aron alakját, stb. Középső részére cserélhető, szöveggel ellátott betét kerül, amelyen ünnepek elnevezése olvasható.

Az itt bemutatott darab a hagyományos magyarországi tóravérték közé sorolható, közepén a Tízparancsolatot magába foglaló két kőtáblával.

TÓRAMUTATÓ

A szent tekercs fóliánsait, betűit tilos volt pusztá kézzel érinteni. Ezért, hogy a felolvasás alatt a szöveget könnyen követni lehessen, egy kéz formájú mutatóval – a szakirodalom e tárgyat jádnak nevezi – követik az elhangzott mondatokat. Használatukra a XVI. század előtt nincs utalás. Készülhettek ezüstből, fából, elefántcsontból.

A tóradszék kevésbé kutatott, de szerves részei a magyarországi ötvösművészetnek. Magukon viselik a hit tanításait, szimbólumrendszerét, a hely és a kor művészettörténetének mindenre ható stílusjegyeit.

2005. 12. 07.

KÖTET AZ EGYIK LEGNAGYOBB SZENTÍRÁSI SZEMÉLYRŐL*

DÁVID

Kedves Hölgyeim és Uraim!

Tisztelettel köszöntöm Benedek István Gábor urat, kedves barátunkat, a most bemutatandó kiváló kötet szerzőjét. Engedtessek meg, hogy úgy üdvözljem, mint régen, ahogy barátai sok-sok évtized óta szólítják, kedves „BIG”! Annál is inkább, mert e három betűnek a kiejtésekor – egy angolos asszociációval – tudjuk, hogy itt egy „NAGY” emberről van szó. Úgy érzem, amikor évtizedekkel ezelőtt, a hallgatótársak a „BIG”nevet adták Neki, már valamit tudtak...

Lassan két generációval később, írói pályájának jelentős állomásánál, könyve bemutatójánál a BIG szócskát, akár jelzőként, akár becenévként, csak megerősíteni tudjuk. Valójában ő korunk egyik kiváló írója.

Címlap

Engedjék meg, hogy Benedek István könyvének ajánlásakor röviden néhány témát érintsek.

Annak idején – legalább is így tartja a korabeli művészettörténeti legendavilág – Michelangelo életének számos stíluskorszakát különböztették meg, amelyekben a művészetek különböző ágaiban kimagasló remekművek sokaságával ajándékozta meg a világot.

* Elhangzott: 2005. december 14-én a Hotel Intercontinental-ban, Benedek István Gábor új könyve, a Dávid című kötet bemutatóján.

Festőként, szobrászként, költőként, gondolkodóként egyaránt maradandót alkotott. A korabeli rege úgy szól, hogy, amikor a Sixtusi kápolna mennyezet-freskóit festette, a felállványozott kápolnában hosszú, hosszú órákon át a hátán festett, s így hozta létre a világszerte ismert kompozíciókat. Így születik meg az a freskósorozat, amely önálló fejezetként vonul be az egyetemes művészettörténetbe. Amikor elfáradt otthagya a kistemplomot és a nem messze lévő szobrászműhelybe sietett, ahol később ismertté vált szoborfiguráit – így Dávid szobrát is – megformálta, próbarajzokat és gipszmintákat készített. A szoborvéséssel vezette le a benne felgyülemlett, a festészeti misztériumban összegyűlt fáradtságot. Amikor a szobrok vésésétől nehézkesen mozgott már, s karja, elfáradt, akkor házába sietett és szonettekét komponált.

Amikor befejezte a versírást visszasietett a Sixtusi kápolnába. Így teltek múltak a hetek, a hónapok, s Michelangelo soha nem pihent. Pihenésképpen mindig valami újat álmódott, alkotott. Mindig abban produkált nagyot, amit akkor a legjobban szeretett. Igaz „mindent” a legjobban szeretett. A forgandóság, az élet ilyen megközelítése jellemző szerzőnkre, BIG-re is. Egész életében alkotott, formált, álmódott és újra kezdett. Az alkotás tüze és a mindenkori megújulás képessége formálta az ő szellemi arculatát is.

A könyvet olvasva értem igazán, hogy ez nem más, mint egy „Dávidról szóló vidám és tanulságos mese”. Tehetségről, tudásról, az emberi indulatok sokszínűségéről. És a krónikás feladata az, hogy leírja mindazt, ami örök értékű, példa értékű, elgondolkodtató, kipellengérezendő, vagy megdicsérendő.

E ponton megállok, és hadd szóljak röviden BIG indulásáról. Hiszen az ő életében is meghatározó élmény a szülői ház. Az az egyedi légkör, ahol kultúrák találkozási pontjaként, Tótkomlóson, nagyszerű emberek születtek, akik egész életükben táplálkoztak és merítettek gyökereikből. Reprezentánsai, tanúi, és tudósítói egy letűnt kornak, valamint a zsidó kultúrának. De a magyar kultúra összességének is. BIG példaképének tartotta, és tartja ma is rajongva szeretett testvér bátyját, Palit, aki az izraeli magyar ajkú sajtó egyik formálója, színes és felejthetetlen alakja volt.

Újságírói, írói, szerkesztői munkásságát, ha említem, hiszen ő mindig „pihent” – hogy ezt a michelangelói asszociációt engedjem meg magamnak – mindig megnyilvánult az a szellemi háttér, amelyből egyedi karaktere jegecesedett ki. Mértékadó ez a XX. század végén vagy a XXI. század elején, hiszen egyértelműen emberközpontú gondolkodó, a társadalmi kérdések iránt mindig érzékeny, a tolerancia és a beleélés képességét tételezi fel. Az írói kvalitáson kívül ez mindenképpen az alkotó ember sajátja

Az alma materben szívta magába azt a levegőt, amelyet Scheiber Sándor professzor a judaisztika tudományok világhírű tudósa, a folklorista, az irodalomtörténész, a vallástörténész teremtett meg. Benedek István Gábor pályájára is döntő módon hatott Scheiber Sándor aurája.

Évtizedeken keresztül újságíróként, szerkesztőként, cikkíróként mindig az igazat kereste, s megvetette mindazt, ami talmi, ami értéktelen. Írói munkás-

ságáról talán a számomra domináns könyvet a *Tótkomlói Tórá*t említeném meg. Novelláskötetének hangvétele, mondanivalója és formai eszközei olyan újszerűen hatottak a modern magyar irodalomra, hogy korunk egyik irodalomkritikusa méltán nevezte őt a magyar Solem Alechemnek.

Szerkesztői pályafutásának egyetlen szegmensét emelném ki. Az 1998. augusztusában induló *Remény* (Hátikvá) című zsidó társadalmi közéleti, kulturális folyóiratot, amelynek immár hetedik évfolyama jelenik meg, s amelyben a zsidó társadalom, közélet és kultúra legfontosabb kérdéseit veti fel.

Az első szám beköszöntőjében így fogalmaz: „Remény, a magyar nyelv egyik legszebb szava. És ugyanez a szó olvasható a zsidóság gyönyörű himnuszában is: Hátikva.

S most e füzet fejlécén így együtt, összefonódva látni őket: igazán jó érzés. Könyvet, újságot, nyomtatott betűt útjára indítani csakis emelkedett lelkiállapotban lehet. Folyóirat esetében ráadásul ott a vissza-visszatérő szorongás; vajon elég lesz-e az anyagi erő a következő számig? S persze le kell írunk a másik izgalmas kérdést is: fenntartható-e az olvasó érdeklődése akár az első teljes évfolyam végéig? Mert másként oda a szerkesztő, a szerző, a nyilatkozó, a lap csináló hite. A szó varázslata...”

Az előbb említett emelkedett lelkiállapot tette lehetővé számára, vagy inkább úgy fogalmaznék inspirálta őt, hogy létrehozza, majd irányítsa és a nagy hagyományokkal rendelkező Goldmark teremben, levezesse a Füst Milán szellemi páholyban azokat a beszélgetéseket, amelyekre a magyar közélet személyiségeit hívja meg és melynek minden egyes történése szinte társadalmi eseménynek tűnik a mai Budapesten.

E gondolatok fogalmazódtak újra bennem, amikor BIG legújabb könyvét a Dávid királyról írt *Vidám és tanulságos mese a nagy királyról, a hatalomról és a szerelemről* című alkotását forgattam. Való igaz, hogy Dávid király életét irodalmi formában is már sokszor feldolgozták. Hiszen Szentírásunk egyik legszínesebb, legösszetettebb személyisége ő. Az államférfi, a hadvezér, a költő, a férfi alakja rajzolódik ki előttünk, miközben az élvezetes stílusban megfogalmazott regényből ráismerünk az emberre, aki szemét a földre helyezte ugyan, de akinek lelke a magasságokat kutatta. Kitűnő munka. Felemelő s tanulságos olvasmány.

Befejezésül Berachot traktátusának idézetét (3b) ajánlom figyelmükbe:

כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה בא
רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו, מיד היה עומד ועוסק
בתורה עד שעלה עמוד השחר

„Hárfa lógott Dávid király ágya fölött. S éjjelkor, amikor megérkezett az északi szél, megérintette a hárfa húrjait és zenét, dallamot csalt ki az ősi hangszerből. Dávid

király e pillanatban felkelt ágyából s a Tannal kezdett foglalkozni egészen addig, amíg feljött a hajnalcsillag.”

E könyv olvasásakor is érezzük a post-talmudikus pillanat ihletett csendjét. Ismét megszólalt a hárfá hallgassuk azt, és halljuk a Tanítást.

BIG, kedves barátunk, Neked, pedig a latin mondás szavaival kívánjuk, s ajánljuk kiérdemelt szeretetünket. Sic itur ad astra!

DOHÁNY UTCAI ZSINAGÓGA*

A romantika – Magyarország művészetében – az elnyomatás idejére 1849. és 1867. közé tehető. Ez az az idő, amikor az építészetben Pollack Mihály és Hild József már kevésbé tevékenykedik. Feszl Frigyes Hauser József és Gerster Károly neve kerül előtérbe. A szobrászatban Izsó Miklós, a festészetben Zichy Mihály, Than Mór, Wagner Sándor és elsősorban Madarász Viktor, valamint Székely Bertalan az, aki maradandót alkot.

A többi fejlett európai országhoz képest a művészetnek itthon nem volt elméleti irodalma. A holtpontról való elmozdulást a komoly hagyománnyal és múlttal rendelkező szépirodalom és a zene segítette elő. Arany János balladái, Tompa Mihály versei hatottak az értelmiség gondolkodására, s egyben formálták a közhangulatot is. A nemzeti opera, a szimfonikus muzsika a magyar verbunkosokból merítette forrását, s ez alkotásra serkentette a képzőművészetet is.

* E sorok íróját 20 évvel ezelőtt iktatták be a Dohány utcai zsinagóga rabbiszékébe, amelyről öt évvel később lemondott.

E korszakot követően, a magyarországi kapitalizmus kibontakozásának idején, Arany János az elveszett nemzeti eposzokat akarta újra költeni. Ugyanúgy szándékozták egyes művészek a nemzeti díszítő formákat is újra feltalálni. A régészeti ismeretek fejletlensége miatt azonban ez a törekvés sok nehézségbe ütközött. Ezek hiányában sajátos nemzeti eklektika alakult ki, amely az úgynevezett keleti stílusokat, a bizánci, a mór, és a román stílust akarta a magyar „vitéz kötessel” egységbe ötvözni.

A ZSINAGÓGA

Bécsben, 1826-ban felavatták a helyi közösség reprezentatív zsinagógáját. A pesti zsidók közül többen jártak a császári fővárosban és az ottani zsidó templom mély benyomást tett rájuk. Ennek hatására megformált istentiszteletet vezettek az egykori Király utcában, a Fehérlúd házban levő templomban. Ezt Cultustemplnek nevezték el, ahol kórus kíséretében tartották a szertartást. Ez azért fontos, mert innen egyenes az út a Dohány utcai zsinagóga modernizált istentiszteleti rendjéhez.

A világi és vallási vezetőkől álló testület 1845-ben döntötte el a templomépítést. Az az elv vezérelte őket, hogy e helyen olyan zsinagóga álljon, amely tiszteletben tartja a helyi hagyományt, de otthont ad a modern törekvéseknek is. Az ünnepélyességet orgona és énekkar alkalmazásával akarták elősegíteni.

Oldal szószerk

A kiírt pályázatra Hild József klasszicista, Feszl Frigyes bizánci stílusú épülettel jelentkezett. Végül Ludwig Förster mór stílusú épülettervét fogadták el. Förster 1797. október 8-án Bayreuthban született és 1863. február 14-én Gleichenbergben halt meg. E német építész tanított a bécsi akadémián. Munkásságát az eklektika iránti szeretet határozta meg, de sokat tanult az olasz reneszánsz formakönyvből is. Bécsben ő tervezte a zsinagógát, a Ringet és több bécsi középületet. A zsinagóga építéséhez 1854. július 30-án fogtak hozzá, és 125 esztendővel ezelőtt 1859-ben ünnepi külsőségek közepette felavatták a templomot.

A főbejáráshoz hat lépcsőn jutunk fel, amelyet téglalakú keret ölel. Mindkét oldalán egy-egy félköríves záródású ablak biztosítja a szimmetriát. A kapu felett Mózes második könyvének 25. fejezetéből származó héber nyelvű idézet olvasható. A magyar fordítása így hangzik: „És készítsenek számomra szentélyt, hogy közöttük lakozzam.”

A csillaggal megjelölt betűk számértékének összege a zsinagóga építésének dátumát, az 1859-es esztendőt adja ki. A szentírási mondat feletti áttört míves rózsablak a belső tér egyik fő fényforrása. A templom építészeti jellegzetessége az, hogy a világos és sötétebb tónusú téglák anyagukból és elhelyezkedésükből adódóan teremtik meg a harmóniát. A két minaretszerű kupolás torony mögött, a háromszögű oromzat tetején, római számokkal ellátott két kőtábla díszel. A templom tornyai 43,61 méter magasak, s a tornyokon levő órák számlapjainak átmérője 1,34 méter.

A BELSŐ TÉR

A templom aulájába 3 két ajtós kapun juthatunk be. Monumentális, lenyűgöző tér tárul elénk. A padsorok tengere elsöprő lendülettel invitál arra, hogy a Frigyszekrény felé közeledjünk. Ez a templom legattraktívabb szerkezeti eleme. Erőteljesen érződik rajta, mind a felépítés mind a díszítettség tekintetében Feszl Frigyes, a Vigadó építőjének hatása. Az ornamentális díszítettség, a színek megválasztása, a nemes anyagok használata, a keleti ízléskultúrával való rokon vonásokra utal.

Az előtérbe két oldalról lehet feljutni. Az ittlelvő korlátdíszítés a templomi bútorművészet nemes arányú remekműve. A Szentély centrumában áll a felhajtható nagy szószék. Habár a zsinagóga művészetére a nonfigurativitás a jellemző, díszítőelemként itt Júda oroszlánjainak faszobrait is felhasználták.

A Frigyszekrény síkjából kiemelkedik a két márványoszloppal indított és szabálytalan oromzattal lezárt architektonikus rész, amelynek középpontjában ISTEN négybetűs neve olvasható. A Frigyszekrényt kupola zárja le, melynek tetején magányos Dávid csillag magasodik.

Frigyszekrény

A Dohány utcai zsinagóga építészeti jelentőségét abban látjuk, hogy külső és belső megjelenési formájában stílusateremtő erővel bír. Az épület stílustörténeti előzményeiből, illetve párhuzamaiból pusztán csak szemelgetve a különböző földrészekben levő, különböző korú és funkciójú épületek között had emeljük ki az isfahani Dome and Minaret of Shaf Mosque-t, a granadai Alhambrát és a toledói Transit zsinagógát.

2005. 12. 30

ZSINAGÓGÁK A PESTI OLDALON

A XVIII. században, a magyar zsidóság életében a vezető szerepet két régi közösség, Óbuda és Pozsony tölti be. Az 1800-as években azonban két generáció elég, hogy az elsőséget úgy a demográfia, mint a kultúra tekintetében Pest vegye át.

Az Újpesti zsinagóga

Első adatunk a Pestről származó Saulról van, aki egy budai, hasonló személynévű hittestvérével együtt Székesfehérváron telepszik le. Itt a helyi káptalant, IV. Béla kiváltságlevelének hitelesítésére kéri. Pesten a török hódoltság idején is találunk zsidókat, azonban 1686-tól – mintegy száz esztendőn keresztül – még nyomuk sincs. A történettudomány ezt azzal indokolja, hogy a szabad királyi városok tartottak a zsidó kereskedelmi és ipari konkurenciától. Pest városában az 1727-ben tartott zsidóösszeírás jegyzőkönyve így fogalmaz:

„...nem tűrjük hogy itt bárki is megháljon, kivéve szükség esetén, vagy ha az éjszaka rájuk tör, vagy a királyi táblánál elintéznivalójuk akad.”

A város a XVIII. század utolsó harmadáig nem fogad be zsidókat. Azonban 1783. március 31-én II. József császári rendelete megszünteti a hivatalból is érvényben lévő előítéletet. Letelepedésük immár megengedetté vált, kivételt csak a bányavárosok jelentettek. Így kerültek a zsidók Pestre, elsősorban a Terézvárosba és a Belvárosba. A hivatalos összeírásból tudjuk, hogy 1787-ben tizennégy „megtúrt” és 114 „telepes” élt a Duna baloldalán.

Ugyanebben az évben már első imaházuk is megalakult a Király utcában, a Hausler-féle majorságban.

A századfordulóig terjedő időszak egyik legmarkánsabb épülete az Újpesti zsinagóga. A helyi közösség 1838-ban alakult. Első elnöke Löwy Izsák volt, aki nagykoncepciójú gazdasági szakember lévén, jelentős szerepet töltött be a mai IV. kerület intenzív fejlődésében. Az ő idejében – 1839-ben – épült az úgynevezett Öregtemplom, amely fél évszázadon keresztül teljesítette hivatását. Ekkor új, ezer személyes templomot építettek. E ma is álló, közelmúltban tartozott zsinagógán, külső formajegyeiben és belső térkiképzésében egyaránt, a Dohány utcai zsinagóga hatása érzékelhető. Az utcai homlokzat nemesen egyszerű.

A világos és sötétebb tónusú téglák ritmizálása, anyagukból és elhelyezkedésükből adódóan teremtik meg a harmóniát. A rózsablak alatt biblikus mondat hirdeti az épület rendeltetését:

„Az én házam minden nemzet imaháza, így szól az Örökkévaló.” (Jes. 56.6.)

Az építészet fejlődéstörténetében is óriási változást hozott a XX. század. A leegyszerűsödött, letisztult formák, az új anyagok felhalmozásával, a korszerű építészet formanyelvén szólnak hozzánk. Ezt reprezentálja a Dohány utcai zsinagóga épületegyüttesének legfiatalabb egysége, a Hősök Zsinagógája. A négyzet alakú, nagyméretű kupolával borított műmárvánnyal befedett téglapépületet – Vágó László munkája – 1931-ben építették.

Hősök zsinagógájának belső tere

A belső térre, a belső egyszerűség és a nemes anyagok használata jellemző. A padlózat és a falak alsó síkját fekete-fehér márvány borítja. Az északi és a déli falakat félköríves üvegborítás tölti ki. Az ablakokon Dávid-csillag ritmizál.

A keleti fal síkjából a két kőtáblával koronázott márványból épített Frigyszekrény emelkedik ki. Két oldalán a rabbi és a kántor, díszítéstől mentes ülése. Külön kiemelés érdemel a Frigyszekrény és a kántorülés közötti álló, fából készült, úgynevezett Mizrách tábla, amely a keleti irányt jelöli.

Naményi Ernő a két világháború közötti időszak kiváló művészettörténésze írta a *Célszerűség a zsinagógaművészetben* című, 1937-ben megjelent tanulmányában:

„A zsinagóga művészete hű képét adja azoknak a kulturális befolyásoknak, amelyek a zsidóságot mind a Szentföldön, mind később a diaszpórában érték, amelyeket magába olvasztott és nemegyszer tovább adott, azonban e befolyások mellett a zsinagóga célkitűzése, vallásfejlődési alakulása is építészeti elrendezésében szükségszerűen kifejezésre jutott.”

Ennek a folyamatnak része a Pesten található zsinagógák láncolataa.

2006. 01. 06.

MÓZES ALAKJÁNAK ÁBRÁZOLÁSA A KÉPZŐMŰVÉSZETBEN

A DURA EUROPOS ZSINAGÓGA FALFESTMÉNYÉN

A freskó az egykori Mezopotámiából került elő. Valószínűleg 245-256 között keletkezett. Lévéen, hogy zsinagógáról van szó, minden jellegű ábrázolás tiltva volt. Erre utasít a Tízparancsolat második ígéje. És mégis volt kivétel. E helyzetből adódik a zsinagóga kultúrtörténeti értékű jelentősége, annak ellenére, hogy más korabeli adattal is rendelkezünk. Sőt további zsidó templomokból is ismerünk alakos ábrázolást.

A zsinagóga falfestménye

A kompozíció középpontjában Mózeset ábrázolták. Szembenézetből láthatjuk. Jobb kezében bot, amellyel a sziklából vizet fakasztott. A forrás 12 kis érre, patakra oszlik és elcsörgedezik ezekhez a figurákhoz, melyek a sátrak előtt álló jákobi 12 törzs képviselői. A jelenet arra hivatott, hogy szimbolizálja, valamennyien részesülnek a népvezér fakasztotta áldásból. A freskó nagyon megkopott, állagát rontotta az évszázadok messzesége. Mózes arca körszakállal övezett, tekintete szinte kifejezéstelen, maga elé mered. Ruhája a korabeli öltözetkultúrának jegyeit hordozza. A perspektíva jellegzetességeit nélkülöző háttérben Frigyszekrényt láthatunk. Korinthuszi oszlopokon timpanon

nyugszik. Az Áron HáKodes elé hétágú menórát helyezett a művész. Ábrázolásmódja a törói leírást követi.

Az előadás formája, amellyel a festő a témát megkomponálta meglehetősen kezdetleges. Talán nem is akart élethűen, a valóságnak megfelelően, azaz pontosan rajzolni. Célja, hogy a történetre emlékeztessen. Hiszen ha a festett kép az élőre hasonlít, teljességgel átlépi az amúgy is szűkre méretezett, megengedett határokat. Mindezek ellenére, vagy talán emiatt az egyetemes kultúrtörténet egyik becses értékét képviseli a Dura Europos-i zsinagóga fal-festménye.

A CHARTRES-I SZÉKESEGYHÁZ KAPUJÁBAN

A zsinagógából kinövő nagy világegyház a katolicizmus képzőművészete gyakran fordul az általuk is szent könyvnek, tehát kodifikáltnak tartott T'nách, illetve annak főszereplői felé.

A romanikára jellemző tartalmi megfogalmazás és a formai jegyek teljes mértékben a tanítást, az oktatást, a nevelést hivatottak terjeszteni. Esztétikai élményt csak kismértékben nyújtott a hívőnek. A hangsúly elsősorban a pedagógián volt. A korabeli katedrálisok szobrai még teljes mértékben az építészeti egység szerves részei, de már mozogni látszanak, s azt a hatást keltik, mint ha a dúsan redőzött ruha élő testet takarna. A Chartres-i székesegyház kapujára (i.sz. 1194) többek között ószövetségi, a mi terminológiánk szerint szentírásbeli hősöket is helyezett a művész.

Például Ábrahámot, kinek gondosan megformált, profilban ábrázolt arca a magasságokat fürkészi. Haja dúsan omlik a vállára. Bal kezével, szeretettel simítja az előtte levő gyermek, Jichák arcát. A fiú lábai előtt kos hever, amelyet az első pátriárka, gyermeke helyett áldoz majd fel. A művész a részletek hangsúlyozásával is bizonyítja, például Jichák bokája zsineggel átkötött, hogy ő már kreatív egyéniség. Alkotóművész, akinek mondanivalója van, s közlésének tárgya világos, mindenkire szóló. Mellette áll Mózes. Baljában a bizonyosság két kőtáblája, amelyre a Tízparancsolat vésetett. Jobbjában rézkígyó látható, a hagyomány tanítása ez, amely gyógyításra volt hivatott.

Mózes arca békeséget és szelíd mosolyt tükröz. Haja középen elválasztott, orra merészen előreugró, arcát szakáll ékesíti. Ruhájának redőzete a gondos kidolgozottság jegyeit viseli magán. A próféta alakja nemes és büszke, fenség és öntudatot sugárzó. Láthatjuk a Chartres-i templomon az alakok a figurákra jellemző attribútumokat hordozzák. Így a rájuk néző hívő gondol ugyan a történeti eseményekre, a cselekmények tanító jellegére, de egyben a művészi ihletettség nyomán immár esztétikai élményt is szerez. E szemléleti változás tette lehetetlenné, hogy a zsinagógában alakos képzőművészeti ág kialakuljon. A zsidó templom jellegzetessége, amely a hívek lelkületének megfelelt, a puritanizmus lett.

A DIJON-I MÓZES KÚTJÁN

A XIV. században a szobrászok és festőművészek társadalmi megbecsültsége megváltozott. Ezután már nem céhben tömörülő mesteremberek, hanem öntudattal és művészi önértékeléssel rendelkező alkotók. A gótikus szobrászat egyik legkiválóbb reprezentánsa Claus Sluter. A karthausi kolostor számára készült alkotásait Dijon városa őrizte meg.

Sluter: Mózes kútja. Dijon, 1395

Ekkor a plasztikus ábrázolás már nem szerves része az épületnek. Sőt! Elkülönül az épület és a térplasztika. E szemlélet változásának nagyszerű példája és kitűnő típusa a Sluter által készült Mózes kútja című kompozíció Dijonban. E remekmű az évszázadok folyamán súlyos, pótolhatatlan károkat szenvedett. Eltekintve kisebb töredékektől hatszögű talapzata s ennek körplasztika díszei maradtak meg. A fülkékben a következő figurák találhatók: Dávid király, Zecharja, Dániel, Jesajahu, Jirmijahu és Mózes. Az alakok között konzolszerű elrendezésben légiességű, összeérő szárnyú angyalokat vélünk felfedezni.

Művészettörténeti szempontból kétségkívül Mózes dinamikus, költőien megformált alakja emelkedik ki. „A fejről körös-körül patakozó hajfürtök és szakálltincsek két hatalmas zuhataggá válva ömlenek mellére és emelik ki arcának kemény vonásait, látnoki tekintetét. Jobb kezében a tízparancsolati táblákat fogja, bal kezében viszont úgynevezett mondatszalogot tart, melyen

valaha írás volt látható.” – így szól a korszak ismerője, Csemegi József a franciaországi gótikus művészetről írt könyvében. Mózes derűs tekintetű arca mély öntudatról beszél. Homlokán két szarv. Ez utóbbi a közismert fordításbeli problematikára vezethető vissza. Ruhája a gótikus ruhadíszítés nagyvonalú, de ízléses stílusjegyeit viseli magán. Claus Sluter megjelenésével az új művészttípus jelentkezik, aki egyformán érti a heroizmus történelmi szükség-szerűségét és érzi a pátosz hangulatformáló erejét.

A NAGYKANIZSAI KÓDEXBEN

A művészettörténet az 1550-től 1750-ig terjedő időszakot barokknak nevezi. Természetesen nem lehet és nem is kell e két évszázadot merev határok közé szorítani és értelmezni. Hiszen földrajzi elhelyezkedéstől, gazdasági- kulturális fejlettségtől, társadalmi előrehaladottságtól függően fáziseltolódással kell számolnunk. Magyarországon is a barokk fejlődés és ízlés későbbi időpontban érvényesült. E stílus formavilágát a nyugalanság szeszélyes díszítő elemek használata és mozgalmasság jellemzi. Uralkodói abszolútizmus és ennek függvényeként s az ellenpólusaként megnyilatkozó szellemi arcukat, a felvilágosodás képezi e korszak történeti hátterét.

A XVII. század vége, és az egész XVIII. század a magyar zsidóság életében is lényeges – néha kegyetlen előjelű – változást hozott. Jogi helyzetét teljes mértékben instabilnak lehet értékelni. III. Ferdinánd 1647-ben rendeletet ad ki, amely „a hazai törvényhozásban az első eset, amely a magyar zsidókra a jognélküliség bélyegét nyomta.” Ennek következményeképpen kénytelenek voltak az úgynevezett királyi városokból távozni, s nyugalmat csak a földesúri birtokokon találtak.

Mária Terézia az országgyűlés hozzájárulása nélkül, 1744-ben türelmi adót vetett ki a hazai zsidóságra, amelyet 1785-ben fia II. József törölt el.

Ilyen milióban valószínűleg az 1700-as évek körül alapították Nagykanizsán a Chevra Kaddisát, majd a Zsidó Hitközséget. Gróf Battyány Lajos a zsidóság kegyura telket adott el a helyi zsidóságnak, amelyen temetőt létesítettek.

A magyar művészettörténetnek e korszaka a hazai barokk művészet csúcspontként jelentkezik. Meghatározza a közgondolkodást, a közízlést és természetesen hatott a közhangulatra is. Így érthető, hogy a nagykanizsai hitközség egykori tulajdonát képező és ma a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban látható Chevra Kaddisa illusztrált kéziratos könyv barokk formajegyeket hordott magán. A könyv keletkezésének dátuma 1782. E kódexben található az a Mózes ábrázolás, amelyről a következőkben szólnunk.

„A zsidó könyvművészetben a könyveknek két fajtát kell megkülönböztetni; a díszített és a miniatűrös kódexeket. A fejlődés kezdetén csak díszítették a betűk egyhangú sokaságát – aranyozták a kezdőbetűket, vagy a fejezetek (imádások) első szavait. Azonban a díszítések egyéb formái is kifejlődtek. Igen el-

terjedt az első szavaknak nagyobb betűkkel való írása (maiusculum), vagy egyes részeknek (szavaknak) szabad szemmel alig olvasható kis betűkkel való levetítése (minusculum).” – írja Munkácsy Ernő, a miniatűr művészetről írt tanulmányában.

Mózes ábrázolás a Nagykanizsai Kódexben

Ilyen minusculusokból épül fel az előbb említett Mózes-ábrázolás is. Ellipszis alakban megrajzolt szöveg tudósít bennünket arról, hogy milyen idézetekből összegződik Mózes alakja. Többek között Jetro hetizsakaszából a Tóra átvétele, sávuoti és Sábát Hágádol-i imaköltemény, a 613 cselekvésre serkentő és tiltó parancsolat illusztrálja a szöveget.

Mózes fejének két oldalán a következő – Mózes egyéniségét kiemelő – mondat áll: „Mózes arca olyan, mint a napfény.” Mózes fején szarvak láthatók, amely egyértelmű filológiai tévedés. Talán nem szarvak, hanem arca sugár-

Michelangelo: Mózes

A valós ok természetesen a héber szavak rossz olvasatából adódik. A latinra visszavezethető magyarázata igen szellemes, de kétség kívüli eredete a héber „kuf, rês, nun” hárombetűs igegyök téves fordítására utal.

Mózes alakja klasszikus példája a reneszánsz művészetének. Benne egy hatalmas szellemű és akaratú ember feszültsége lakozik. Azé az egyéniségé, aki a szellemet adta népének és ez a mély gyökerű indíttatás meghatározta korát és a későbbi idők gondolkodását egyaránt.

*A legjobb művész sem tud olyan eszmét,
mit fölöslegével nem rejt a kő
magába; a csak az elmét
követő
kéz bonthatja ki burkából
a testét.*

Írja egyik versében maga a művész.

Valóban az elmét, az észet, követte tehetsége. Művészete időn felül áll. Minden kor emberéhez szól, aki szereti a múltat, s akiknek életét megszépítheti, kiteljesítheti és értékesebbé teheti az a fogalom, melyet úgy neveznek művészet.

וידבר ה' אל משה לאמר. קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן
אחריך ודיברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן
הסלע והישקית את העדה ואת בעירם.

„És így szólt az Örökkévaló Mózeshez mondván: Vedd a botot, és gyűjtsd egybe a közösséget, te és testvéred Áron. És szóljatok a sziklához a szemük előtt, hogy adja ki vizét, és te vizet fakasztasz a sziklából és így megitatod a közösséget és barmaikat...

És Mózes felemelte a kezét, és kétszer ráütött a sziklára a botjával és bőven ömlött ki a víz és ivott a közösség és barmai.” (Mózes IV. 20. 7-9.)

Fischmann Simon kecskeméti rabbi fia, Fényes Adolf a magyar piktúra kiváló reprezentánsa festette az itt látható képet. Tárgyát a fent idézett tórai szövegből merítette.

Fényes Adolf pályája természetszerűleg magán viselte a családi házban látott élményanyagot. Ugyanakkor szerves része a magyar művészettörténetnek és kétségkívül hatással voltak rá a korabeli stílusáramlatok. Tárgyválasztása, kifejezési formájának sokszínűsége, technikája, ecsetkezelése egyedi jellegű.

Igazi humanista életszemlélet nyilvánul meg éppen ebben az időben – társadalmi ellentétek feltárása és a figyelemfelkeltés jegyében – képeiben. Korszakának ezen alkotásait Szegény emberek élete című sorozatként tartják nyilván. A képek művészi hitvallását tükrözik.

Fényes Adolf nem kötődik Nagybányához, tájképeit, a szolnoki és a szentendrei élmények hatására, a természetlátás változása jellemzi. Keres, kutat, állandóan forrong benne a megismerés vágya.

Monográfusa írja: „A társadalomkritika intenzitásában talán a leginkább Mednyánszky László lumpenproletárjainak ostorozóan kíméletlen szűkszavúsága mutat rokonságot Fényes Adolf szociális gesztusával, ez a minden patetikus szánakozástól mentes, villanásnyi vádiratokban foglalt ítélet.”

A töretlennek induló pálya érdekes fordulatot vesz. Kítör az első világháború, s az emberek életében korábban nem ismert, sőt el sem képzelt események következnek. Országok lángolnak, milliók pusztulnak el, az emberi elme legnagyobb alkotásai is enyészetté válnak.

Fényes Adolf is kiutat keres. A Biblia olvasásába menekül, s innen választja témáit. Mesevilágot alakít? A Szentírás üzenetét interpretálja? Hosszú évszázadokkal azelőtti eseményeket tölt meg időszerű tartalommal? Szimbolikus képei mindenképpen állást foglalnak, tanítani akarnak.

A tízes évek közepén festi Mózes vizet fakaszt című vásznát, amely a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár tulajdona és ott is állították ki. Hasonló szer-

kezetű és témájú képe, *A zsidók megverik Ámálék seregét*, a Magyar Nemzeti Galériában található.

Fényes Adolf: Mózes vizet fakaszt

A szimmetrikusan szerkesztett kép középpontjában Mózeset láthatjuk, amikor I...ten utasítását megszegve, botjával ráüt a sziklára és vizet fakaszt. Körülötte a gyülekezet vezetői, félszeg tekintettel, kifejező lendületes gesztusokkal, csodálkozó kéztartással. A kompozíció előterében két, félig ruhátlan, térdelő, szomjazó személy látható, akik habzsoló mozdulatokkal kortyolják az életetadó vizet.

Mily kifejező elrendezés, mily szemléletes a szerkezet! Látszik, hogy ezek az emberek hosszú idő óta nem ittak.

Nem akarjuk erőltetett értelmezéssel magyarázni a képet. De a kor és a történelmi háttér, amelyben a mű született, a mondanivaló és a kiválasztott tórai versek ábrázolása önmagáért beszél. Az erőszak, az öldöklés, az ütés helyett, a beszéd a szó, a szellem jelentőségét hangsúlyozza. Ezt helyezi előtérbe!

Művészeti oeuvre-jének egyik értékes szakaszában készítette e festményét, amely tartalmáért és kifejezési formájáért érdemli ki a nézőközönség szeretetét, kíváncsiságát, elismerését.

2006. 01. 13., 01. 20., 01. 27. és 02. 03.

SZEUDÁT HÁVRÁÁ

סעודת הבראה

A GYÁSSZERTARTÁS UTÁNI ELSŐ LAKOMA KIALAKULÁSÁRÓL

A magyar héber nyelvű kéziratos kultúra egyik legértékesebb darabja a Nagykanizsai Chevra-könyv, amely 1782-ben készült. Jelenleg a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban található. A munka egyik legértékesebb része – mely gazdag illusztrációval is el van látva – a Pokol traktátusa. Benne megfogalmazták mindazokat a szokásokat, folklorisztikus jeleneteket, amelyek a halál utáni szertartásnál, a temetési szertartásnál és a temetést követően a zsidó vallásban meghonosodtak.

Máig is élő hagyomány – többek között – a „szeudát hávráá”, azaz a gyászszertartás utáni első lakoma.

A *Kicur Sulchán Áruch* meghatározása szerint – 208. fejezet 1. § – „A gyászolónak az első napon tilos enni a sajátjából. Rokónak feladata, hogy küldjön neki első lakomát, s ez nevezetik étkezési lakomának.”

A lakomán legyen tojás vagy zöldségféle. Ezután lehet adni bármilyen ételt, még húst is. Nem tilos kevés bort inni. A gyászszámolyon ülőt tehát főtt tojás, kenyér és bor várja. E folklorisztikus szokás történeti fejlődése Jeremiás könyvéhez vezethető vissza, ahol a kenyérre és a borra való utalás van:

ולא יפרסו להם על אבל, לנחמו על מת. ולא ישקו אותם כוס תנחומים
על אביו ועל אמו.

„Nem fognak kenyeret törni a gyászolónak, hogy megvigasztalják a haláleset miatt, s nem itatják meg őket a vigasztalás serlegével apjuk és anyjuk miatt.” (Jeremiás 16. 7.)

A szeudát hávráá kialakulása biblikus ihletésű. II. Sámuel harmadik fejezetéből megismerjük a következő történeti részt:

Éles trónviszály volt Saul és Dávid között. Ávnér – a kiváló stratégia – korábban Sault támogatta. Ávnér magáévá tette Ricpát, a király ágyasát. Saul fia, Isbáál számon kérte Ávnértól tettét. Vélt sérelme miatt Ávnér átállt Júda királyához, Dávidhoz. A forrongó, kiismerhetetlenségig bonyolult történelmi légkörben a híres katonát meggyilkolták. Amikor Dávid meghallotta a halálhírt – a kor ízlésének megfelelően – sirató énekbe kezdett.

ויבוא כל העם, להברות את דוד לחם – בעוד היום...

„S az egész nép elment, hogy Dávidot evésre bírja” (II. Sámuel 3.35.)

Az előbbi mondat héber nyelvű eredetijében a „lehávrot” szó magyar fordítása: enni. Ebből a kifejezésből származik az egész gyászszertartást követő fogalom, a „szeudát hávráá”.

Részlet a Nagykánizsai Kódexből

Szokás a tojást kerek, illetve ovális alakja miatt enni. Ez ilyen formában szimbolizálja a ciklikusan – szintén az alak miatt – visszatérő halált. S amint a tojásnak nincs nyílása – azaz szája, – ugyanúgy „nincs a gyászolónak sem”. Azaz nem tud beszélni az őt ért fájdalom miatt. Tudni vélik, hogy a gyász alkalmából zöldségféléket esznek. E szokás Jákobra vezethető vissza, aki „főzeléket készített” nagyapjának halála napján.

Régi tradíció, hogy a szeudát hávráát a Chevra Kadisa rendezi meg.

Az itt közölt melléklet a Nagykánizsai Chevra könyv illusztrációi közül való, s egyike a legjobban megkomponáltaknak. Az ábra igen szemléletes, hiszen a gyász megnyilvánulásaként betakarták a tükröt, hogy a gyászoló ne láthassa fájdalmat sugárzó arcát. A gyászoló kezében Jób könyve látható. Előtte négy lábú asztalkán a fent leírt okok miatt két félbevágott tojás, némi kenyér és boros kupa.

A szeudát hávráá vallásos köreinkben ma is élő hagyomány.

2006. 02. 17.

„A GYERMEK FELTÁMASZTÁSA”

ÉLIJÁHU PRÓFÉTA CSODATÉTELE A KIRÁLYOK I. KÖNYVÉBEN

Dura Europos a mai Szíria területén, közel az iraki határhoz, az Eufrátesz folyó mentén található. A várost eredetileg csak Dura-nak nevezték, majd amikor Seleukos Nikator i.e. 280 körül elfoglalta, az eredeti névhez az Europos szót is hozzátették. A város az i.e. I. században a parthus birodalom részévé vált, majd i.sz. 165-től a római birodalomhoz tartozott. Sukenik professzor, a korszak és e téma egyik legnagyobb kutatója szerint, a rómaiak határerődnek használták, amíg 256-ban Sapur szasszanida király el nem pusztította. Virágkora a parthus uralom ideje alatt volt, amikor a római birodalom és a Kelet közötti kereskedelem egyik csomópontjává vált. Az 1922-37. között végzett ásatás során feltárt művészeti emlékek a görög hatás alatt kialakult ókori közel-keleti művészet ismeretének fő forrásai.

„A fontosabb épületek: a városfal, az akropolisz, több palota és magánház, valamint ókori kultuszok templomai, s mindenekelőtt az e korból egyedül megmaradt olyan zsinagóga melynek falait bibliai témájú freskódíszítés borítja.”

A zsinagóga nyugati falán 18 kép található, amelyeket a korabeli, ismeretlen művész három sorban osztott el. A harmadik sor legszélén, baloldalon látható a „Gyermek feltámasztása”-nak jelenete.

„Holt gyermek feltámasztása”. Részlet a Dura Europos-i zsinagóga freskójáról

ויהי אתר הדברים האלה, חלה, בן האשה בעלת הבית. ויהי חליו חזק מאוד,
עד אשר לא נותרה בו נשמה.
ותואמר, אל אליהו, מה לי ולך, איש האלוקים, באתי אלי להזכיר את עוונתי,
ולהמית את בני.
ויואמר אליהו, תני לי את בנך, ויקחהו מחיקה, ויעלהו אל העליה אשר הוא יושב
שם, וישכבהו, על מטתו.
ויקרא אל ה', ויאמר, ה' אלוקי—הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה
הרעות, להמית את בנה.
ויתמודד על הילד שלוש פעמים, ויקרא אל ה' ויאמר, ה' אלוקי, תשב נא נפש
הילד הזה על קרבו.
וישמע ה', בקול אליהו, ותשב נפש הילד על קרבו, ויחי.
ויקח אליהו את הילד, ויורדהו מן העליה הביתה, ויתנהו לאמו, ויאמר, אליהו,
ראי, חי בך.
ותואמר האשה, אל אליהו, עתה זה ידעתי, כי איש אלוקים אתה, ודבר ה'
בפיך, אמת.

„És volt a dolgok után, beteg lett a nőnek, a ház asszonyának fia; igen súlyos
volt a betegsége, úgy, hogy nem maradt benne lélek Ekkor szólt Élijáhuhoz:

Mi közöm hozzád, Isten embere? Azért jöttél hozzám, hogy emlékezetembe
hozzad bűnömet és megöljed fiamat? Szólt hozzá: Add ide a fiadat! Elvette az
öleből, felvitte az emeleti szobába, ahol ő lakott és az ágyára fektette.

És kiáltott az Örökkévalóhoz és mondta: Örökkévaló, én Istenem, vajon az öz-
vegyel is, kinél tartózkodom, rosszul bánysz, megölvén a fiát? Ekkor három-
szor rányújtózkodott a gyermekre, kiáltott az Örökkévalóhoz és mondta:

Örökkévaló, én Istenem, térjen vissza, kérlek, e gyermek lelke ő beléje!

És hallgatott az Örökkévaló Élijáhu szavára; visszatért a gyermek lelke ő belé-
je és föléledt. Ekkor vette Elijáhu a gyermeket, levitte az emeletről a házba és
átadta az anyjának. Mondta Elijáhu: lásd el a te fiadat!

Erre az asszony így szólt Élijáhuhoz: Most már tudom, hogy Isten embere
vagy és az Örökkévaló igéje a szádban igazság.” (1. Királyok 17: 17-24.)

A színszimbolika nemzetközi motívumát felhasználva, fekete gyászruhában
áll a halott gyermeket kétségbeesetten a próféta felé nyújtó anya. Élijáhu bal-
dachinnal díszített trikliniumon pihen. A csoda megtörténte után a gyermeket
magasba emeli. Jobb oldalon a világos ruhába öltöztetett nő, az édesanya
büszke, mozdulattal mutatja fel magához tért fiát. A szigorúan szerkesztett,
de statikus struktúra ellenére eleven dráma szemléltetői lehetünk.

A baldachin eredetileg drága selymekből készült, hordozható, színes
mennyezet, az egyházi és világi hatalom egyik szimbóluma volt. A trónusok,
oltárok, sírok fölé helyezett sátorszerű tető a hely, vagy valamilyen esemény
szent jellegét, fontosságát hivatott hangsúlyozni. A Dura Europos-i képen is
logikai összefüggés tételezhető fel a baldachin motívuma és az „Élijáhu-
csoda” között.

2006. 02. 24.

HÁGGÁDÁK

A PRÁGAI HÁGGÁDÁ

A nyomtatás feltalálása után, de még a Spanyolországból való kiűzetés előtt már megjelent nyomtatott hággádá, (lásd Yoseph Hayim Yerushalmi: *Haggada and History*, Philadelphia, 1975. pp. 88.), azonban a kolofon hiányossága miatt a készítés időpontja pontosan nem határozható meg. A Soncio-ból (Itália) szintén 1486-ban kiadott publikáció szöveg illusztráció, nélkül jelent meg.

Elsősorban a nem zsidó teológusok részére készült az első képi díszítéssel gazdagított, de nem héber, hanem latin szöveggel ellátott hággádá a németországi Frankfurt am Main-ban, 1512-ben jelent meg.

Dávid és Góliát. Salamon ítélete, Prágai Haggáda

A héber nyelvű könyvnyomtatás történelmi eseménye volt, amikor 1526-ban, Prágában rabbi Gerson HaKohen kiadásában megjelent az első fametszetes, művészi ízléssel komponált, s gazdag képzelőerőre valló, illusztrált hággádá. A könyv, azóta számos kiadásban jelent

meg, ezek közül hadd említsük a Jeruzsálemben, 1972-ben napvilágot látott facsimile publikációt.

A német és olasz stílus történeti jegyeket tükröző Prágai Hággádá a folkloristák kiváló forrásművének tekinthető. Az illusztrációból messzenő következtetéseket lehet levonni a XVI. század elejének szokásaira, divatjára, világszemléletére, vallási gyakorlatára. A könyv betűtípusai a közép-európai askenázi kalligráfia jegyeit hordozzák. Érthető módon a később keletkezett Echád mi Jodéa és a Chád Gádja könyvünkben nem szerepel. A Prágai Hággádá stílusteremtő kompozíciói közül két oldalt emelünk ki. Az egyik a Kchá Láchmá Ánjá-t körülölelő keretben Dávid és Góliát története, illetve Salamon ítélete látható. A másikon a Sfoch HáMáthchá mondatait kompozíció sor keretezi. Jobboldalon a Bírák 16. 9-ből jól ismert Sámson jelenet, baloldalon Éva plasztikus alakja alatt a Holofereszt megölő Juditot ábrázolta a művész. A kép közepén a Messiás eljövételére utaló (Zechárjá 9. 9) részlet a megváltás reményének teológiai képzetét jeleníti meg.

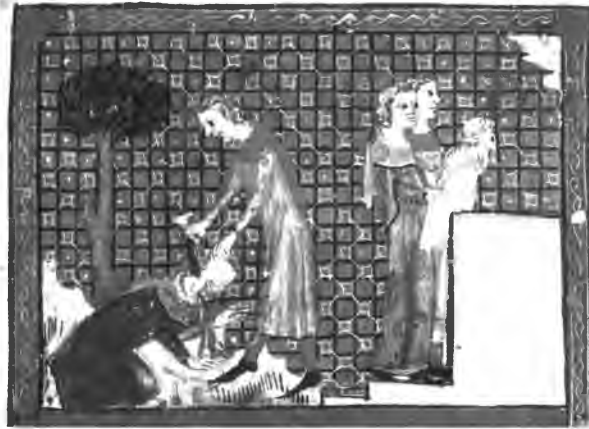

Má nistána... "Miben különbözik...?"

Külön figyelmet érdemel a hággádá legismertebb részének a Má nistána-nak megformálása. Hiszen a marginálison kívüli ábrák mellett a héber **מה** szó makrográfiával, azaz az átlagosnál nagyobb és kiemelt formában került az olvasók elé.

A SZARAJEVÓI HÁGGÁDA

„A középkori illusztrált kéziratok hággádák között kétségkívül az egyik leg-szebb és legfontosabb, s mindenképpen a legismertebb a Szarajevói Hággádá” írja Cecil Róth, az 1972-ben megjelent facsimile kiadás előszavában. A XIX. század végén, 1894-ben, Szarajevóban, a helyi szefárd közösségnél egy fiatal-ember jelent meg. Édesapja nemrég hunyt el, a család anyagi helyzete szük-ségessé tette, hogy eladják azt a – hosszú generációk óta – a tulajdonukban levő könyvet, amelyet széder esténként használtak. Így került a „Szarajevói Hággádá” a helyi hitközség, majd később a Boszniai Nemzeti Gyűjtemény tulajdonába.

Káin és Ábel

והבל הביא גם הוא מבכורות צואנו ומחלבהן, וישע ה" אל הבל ואל
מנחתו (בראשית פרק ד)

*Ábel szintén hozott (áldozatot) juhjai elsősülöttjei közül, még pedig a kövérjéből.
És kedvesen tekintett az Örökkévaló Ábelre és áldozatára.” (Mózes I. 4.4.)*

Az elmúlt évtizedek alatt művészettörténészek elemezték e vallási és kultúr-történeti kincs minden részletét, s határozták meg helyét a középkori illusz-trált kéziratosság fejlődéstörténetében.

Ábrahám és Izsák

ויקח אברהם את עצי העולה, וישם על יצחק בנו, ויקח בידו את האש ואת
המאכלת, וילכו שניהם יחדו.

*„És Ábrahám vette az égő áldozathoz való fát, rátette Izsákra, fiára, és maga kezébe
vette a tüzet meg a kést, és mentek ketten együtt.” (Mózes 1. 22. 6.)*

A Szarajevói Hággádát a XIV. század második felében írták és illusztrálták Barcelonában. A könyv 165 oldalt tartalmaz, az egyes lapok nagysága 22x16 cm, s a hággádá korabeli ismert szövegén kívül pijjutokat, azaz ünnepi liturgiai költeményeket is magában foglal. A szavak az úgynevezett spanyol quadrát betűkkel íródtak. Stílusjegyei az 1343-ban íródott II. Chaime aragóniai király *Krónikájának*, és az 1320-ban, szintén Barcelonában készült, *Arany Hággádának* hatását mutatják. A kéziratos könyv a zsidók 1492-es spanyolországi kiűzetése után Itáliába került. A bejegyzésekből megtudhatjuk, hogy 1510-ben, majd 1609-ben eladták, s nyomon követhető benne az egykori cenzor Giovanni Domenico kézjegye is.

Művészettörténeti szempontból rendkívül jelentős a figurális ábrázolások sokszínűsége, gazdagsága, epikus jellege. A képi megjelenítésben a Tóra kronológiáját követve a világ teremtésétől egészen Mózes haláláig kísérhetjük az eseményeket. Majd a Bét HaMikdás és az egykori barcelonai Bet HaKneszet enteriőrje után a peszachi előkészületeket rajzolta, illusztrálta a művész. A színek kavalkádja gótikus pompát és az ún. „aranykor” hangulatot sugallja.

2006. 03. 31. és 04. 07

CHAGALL: ÁDÁM ÉS ÉVA

„És az Örökkévaló I...ten kertet ültetett napkeleten Édenben, és odahelyezte az embert, akit alkotott.” – olvashatjuk B'rézit könyvének elején. Ádám és Éva históriája, mintegy másfél évezrede foglalkoztatja a művészek fantáziáját. Az Éden kertben történeteket – a kodifikált és az apokrif irodalom alapján – a legnagyobb részletességéig feldolgozták. Főbb ábrázolási típusok a következők:

- Ádám teremtése.
- Paradicsomi élet.
- Ádám, Éva és az állatok.
- Bűnbeesés.
- Ítélet.
- Kiűzés.
- Az ősszülők vezeklése.
- Ádám, Éva és az utódok.
- Ádám halála

Marc Chagallt a múlt század egyik legnagyobb művészeinek tartották. Vityebszkből a kis orosz faluból indult, s pályája magán hordozza a vallásos zsidó házban nevelődő gyermek élményvilágát, a hagyományos irodalom ismeretét és tiszteletét. Vásznain megelevenedik a zsidó tradíció. Ünnepek, rabbi portrék, Dávid csillag, stb. Mintegy 170 képe – túlnyomórészt litográfiák – szisztematikusan dolgozza fel a Szentírás főbb történeteit. S mindezt a közérthetőség nyelvén.

Azonban Chagall művészetének egészére az érzelmi telítettség az álomvilág és az asszociatív gondolkodás a jellemző. Valamit megalkot, s a különös hangulatú kolorit a rendhagyó formával keveredik. A néző szemléli a képet, amely emóciókat vált ki, gondolatokat ébreszt, s gyermekkori élményekre emlékeztet.

Robert Rosenblum *Cubism and Twentieth Century Art* című munkájában a XI. fejezetnek a Kubizmus és a fantasztikus művészet címet adja. Idesorolja Klee-t, Miro-t, és természetesen Chagallt. Azt a Chagallt, akit, ha érintőlegesen is, de befolyásolt századunk forradalmi irányzata, a kubizmus. E stílus és e mozgalom lényegét így foglalja össze a korszak kiváló ismerője: „A kubisztikus kompozícióba a dinamizmus elemét akarták bevezetni. Fő jellemzői: a mozgalmasság és a szimultanizmus, azaz a különféle időben keletkezett mozgást, és a mozgás okozta benyomást egyidőben jeleníti meg. A mozgás fázisait egymás mellé helyezi, sőt, ugyanabba a képbe sűríti a művésznek a különféle időkből való benyomásait, érzelmeit is”.

Chagall: Ádám és Éva

Chagall kubisztikus alkotásai közül hadd emeljük ki az 1911-ben készült. A költő, az 1913-ban festett Tisztelet Apollinaire-nek és mindenekelőtt az ugyanabban az évben született Ádám és Éva című alkotását. Ez utóbbi minden részletében kubista produktum. A darabkákra snittelt képrészletek, a plaszticitás teljes hiánya, a konstrukció látszat-rendezetlensége, a természeti tárgyak jelentőségének háttérbeszorulása, az ábrázolás jelekkel való helyettesítése, mind-mind azt idézi, hogy e korban Chagall komplex módon hogyan látta az édenkerti események sorát, Ádám és Éva történetét.

2006. 04. 28

A NÉMETKERESZTÚRI CHEVRA KÖNYV

A mai Magyarország területén majd kétezer esztendeje élnek zsidók. Az első írásos emlék, sírkő formájában az egykori Intercisa, a mai Dunaújváros területéről került elő, amelyet 222-235 között állított „Cosmius, a spondillai végállomásnak főnöke, a zsidók zsinagógájának elnöke”. A honfoglalást követően a XI. század végéről származik a magyar törvényhozás legrégebbi zsidó emléke. Ez 1092-ből való, amikor is az addig teljes egyenjogúságot élvező zsidóságot a Szent László király uralkodása alatt megtartott szabolcsi zsinat, II. Orbán pápa kifejezett kívánságára, erős korlátok közé szorította. „A Serafinus esztergomi érsek elnöksége alatt megtartott szabolcsi gyűlés a nyugati országokban már teljesen érvényre jutott, a zsidók szeparációját nagy vonalaiban körülhatároló intézkedéseknek még csak kis részét valósította meg, amennyiben elrendelte, hogy zsidó férfiak keresztény nőkkel házasságot nem köthetnek, a már megkötött házasságok semmisnek nyilváníthatnak, és az illető Krisztus-hívő asszonyoknak szabadságuk visszaadandó”- írja Simon Dubnov *A zsidóság története* című művében. A középkorban hol átmeneti nyugalom, hol kiűzetés jutott nekik osztályrészül. A török hódoltság után biztonságuk csak a főurak uradalmi területén szilárdult meg. Nyugat-Magyarországon az egykori Sopron- és Moson vármegye területén szerveződött a Sevá K'hilot, azaz a Hétközség, amely a hazai zsidó történelem egyedi és legérdekesebb szervezeti rendszerét alkotta.

A Sevá K'hilothoz tartozott: Boldogasszony, Kabold, Kismarton, Köpcsény, Lakompak, Nagymarton és Németkeresztúr. E gyülekezetek alapításukat a Kanizsai, később az Esterházy családnak köszönhették. E hét község egészen 1848-ig sőt Kismarton még tovább is, teljes közigazgatási autonómiával rendelkezett. A főúri család birtokain a zsidók kiegyensúlyozott kereskedelmet folytattak, s a hatósági önkénnyel szemben védelemre is számíthattak. Németkeresztúr, más néven Sopronkeresztúr, héberül Celem, a XVII. század második felében ad otthont a zsidóknak. E helyi közösség hívei intenzív kereskedést folytatva, szociális és kreatív intézmények sorát hozták létre, s mintegy két évszázadig működtek. Vallási és valláskulturális életük bizonyítéka az 1828 körül íródott Chevra Kadisa könyv, melynek egyes motívumai ikonográfiai azonosságot mutatnak a Nagykanizsai Chevra Könyvvel.

A Chevra Kadisa, mint intézmény, Szent Egyletet jelent. A kifejezés nem héber, hanem arameus, s ebből következtethető, hogy valószínűleg a talmudi korban (i. sz. 450-ig) keletkezhetett. Közép-Európában az első Chevra Kadisát Eliézer Áskenázi alapította Prágában, 1564-ben. Majd Máháril rendeletet, úgynevezett Tákkánát adott ki, amelyet a Habsburg birodalom területén érvényesített. Az ilyen intézmények feladatát így foglalja össze. „Szükséges gondoskodni a gyászoló étkeztetéséről a temetést követő lakomán. Szükséges

gondoskodni orvos szakértőről is a súlyos betegségben szenvedő ember részére, s az legyen jelen, mikor a lélek eltávozik a földi porhüvelyből. Szükséges gondoskodni méltó temetésről. Szükséges gondoskodni a gyászolók megvigasztalásáról és az árván maradtokról.”

Magyarországon, de országhatáron túl is megfigyelhető, hogy a Szent Egyet működtetése, és a már működő egyesület alapszabályait, mecénásait, elöljáróit, az elhunytak héber és polgári nevét is rögzítő dokumentum keletkezése megelőzte a hitközség alapítását. Ez érthető is, mert az adott topográfiai egységben élő zsidók mindenekelőtt halottaik méltó és vallásukhoz hű temetkezéséről gondoskodtak.

Címlap

A németkeresztúri kódex nagyméretű (42x39 cm), bőrkötéses, rendkívül kopott, sérült, 212 számozott oldalt tartalmaz. A címlapot követően a Chevra Kadisa tagjait héber vagy jiddis személynevek szerint, abc-sorrendben találjuk. Ezután íródott az alapítóokmány, az úgynevezett Tákkáná, amelyből kiderül, hogy a Szent Egyet vezetői szükségszerű változásokat vezettek be a közösségi gyakorlatban. Majd kezdődnek a számozott oldalak, s azokon feltüntették az egyesületi tagok quadrát, héber betűs személy- és családnévét, s halálóráskor annak időpontját. Az utolsó rész azok nevét tartalmazza, akik nagyobb adományokkal járultak hozzá a temető rekonstrukciójához. (A könyv a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban található). A címlap meghatározó

motívuma a boltívvel összekapcsolódó két oszlop, melynek vonalai apró betűkből tevődnek össze. E két oszlop héber neve: Jáchin és Boáz, ikonográfiai háttérében Salamon Szentélyének ókori épületeleme található. A németkeresztúri Szent Egyleti könyv írásához a jegyző quadrát és úgynevezett Rási betűket használ. A megfogalmazott gondolatok természetesen az elmúlás képzetével foglalkoznak. A főrész szövege a következő:

„Cion jog által váltatik meg, és megtérői az igazság által. (Jes. 1. 27.) Ez a kapuja az Örökkévalónak, igazak mennek be rajta”. (Zsolt. 118. 20.)

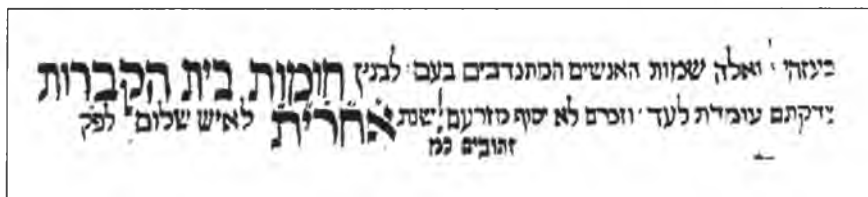
Ezek azok a törvények és igaz szabályok, melyeket a kezdetektől fogva elrendeltek a bölcsek, és a mesterek. Azért, hogy érvényesek legyenek ránk, utódaink és az egymást követő nemzedékek részére. És mindenki az ő helyén szeretettel ítéltesse meg, örök emlékül. Térjenek vissza a kitaszítottak, vígasztaltassék meg Cion és Jeruzsálem. Élesszen fel (I...ten) bennünket a halottak feltámadása által. Eltörli az Úr, az Örökkévaló a könnyet minden arcról. (Jes. 25. 8.) Még a közeljövőben, a mi napjainkban. Ámen”.

Az apró betűkből összeálló domináns elem alatt a zsidó halotti szertartás visszatérő, quadrát betűs imájának sorai. „Irgalmas Isten, ki a magasságok lakója vagy, engedd, hogy nyugalmat találjon, dicsőséged oltalmazó szárnyai alatt – az Éden kertben, ahol szentéletűek időznek, és örök fényben tündökölnek – a mi Chevra Kadisánknak elhunyt tagjai. Ó Irgalom Atyja, rejtse el őket örökre hívó szárnyaid alá. S pihenjenek békében nyugvóhelyükön Ámen”.

Szervezeti szabályzat

Az archaikus stílusban fogalmazott szöveget az 1830-as években kezdték írni. A készítés időpontjának meghatározása egyelőre megoldhatatlannak tűnik, mert itt a szöveg az idők viszontagságai következtében – elkopott. De megállapítható a jegyző neve: Jiszáchár Beer. Ő volt a gyülekezet kántora. Minusculusos (apró betűs) szövegből tevődik össze a két oszlop lábazata is, melyben négyzetek fogják körül a rozettamotívumot. A rozetta szirmaiba beleépített mondatok az elmúlás tényére és a feltámadás képzetére utalnak. A jobb oldali négyzet, s benne a virágmotívum két és félezer esztendő szöveget ötvöz magába. Kultúr- és művészettörténeti szempontból igen jelentős a minusculusos forma alkalmazása.

A temetőkerítés adományozóinak névsora...(1859-ben)

Az írás e típusáról így ír könyvében e szakterület ismerője, Munkácsi Ernő „A nem illusztrált, csak díszített kódexeknek sajátos formája a masszórával díszített példányok. Masszórának a bibliai szöveghez fűződő és annak kiejtését pontosan megállapító magyarázatot nevezik. Szokásos volt, hogy míg magát a bibliai szöveget nagyobb betűkkel írták a hozzáfűzött magyarázathoz kisebb betűket használtak. A zsidó kéziratíró, a szófér a masszóra szövegét használta fel arra, hogy élénkítse a pergamenlapok egyhangúságát, és így lett a szabad szemmel alig látható parányi betűiből díszítőelem”. A Tórához és a Szentírás többi részéhez fűződő legkorábbi ilyen kisbetűs magyarázatok már a IX. században megjelentek, majd végighúzódtak a későbbi korokon, szinte napjainkig. Az egykori Esterházy uradalom területén élő zsidók hét közössége döntő hatást gyakorolt a magyarországi zsidó gyülekezetekre. Belső autonómiájukból, gazdasági függetlenségükből, kiváltságos helyzetükből adódtak lehetőségeik. Kereskedelmi útvonalakat építettek ki és gazdasági fellendülést idéztek elő. Helyi tudományos – elsősorban a vallástudományos – és karitatív tevékenységükön túlmenően azokra a közösségekre, amelyekkel kereskedelmi kapcsolatban voltak, kulturális hatást is gyakoroltak.

2006. 05. 12.

„DE HAMVÁBÓL EGY-EGY PARÁZS KILOBBAN”*

*Még vannak olyan itt-ott rejtett városok,
Hol öreg mécsünk pislog titokban,
A régi tűz már régen nem lobog,
De hamvából egy-egy parázs kilobban.*

Chaim Nahman Bialik, a modernkori zsidó költészet talán legnagyobb személyisége, fogalmazta meg e gyönyörű gondolatokat A talmudista című költeményében sok-sok évtizeddel ezelőtt. S e négy sornak utolsó szavát ismételném meg: „De hamvából egy-egy parázs kilobban.”

Drága Testvéreim!

A mai napon, Lág Báomer napján e nagyon szép és örömmel teli napon, ünnepi külsőségek közepette, imával, a fohásznak szavával, I...ten iránti feltétlen alázattal és szeretettel fordulunk a Világ Teremtője felé és elmondjuk: legyen áldott Ő a Mindenség Alkotója. „Sehehejánu vökjemánu vöhigjánu lázmán háze” „aki életben tartott bennünket, s engedte, hogy megérjük a mai napot”. Eljöttünk ide, hogy e régi és nagytekintélyű közösségben újból rabbit iktassunk be majd száz esztendővel azután, hogy itt rabbi főállásban volt. Egy kis csoda a modernkori zsidóság történetében, a mi mindenkori életünkben. Piciny csoda, amelyre senki más nem képes csak Ő a Világ Alkotója, a Mindenség Ura, aki évtizedek messzeségéből is mindig ránk tekintett, évszázadok, évezredek távlatából is áldó szeretettel vigyázza, őrzi sokat szenvedett népét, a maradék kis zsidóságot. Egy parázs kilobban? Úgy értjük és érezzük, hogy itt, Magyarország e gyönyörű vidékén, itt az Alföld közepén az imával megszentelt falak között az „Áron HáKodes” a Frigyszekrény előtt újból rabbit iktatunk be, újból vallási vezetőt adunk a közösségnek, aki ennek a szűkebb és tágabb pátriának lesz vallási irányítója, kinek hitem és meggyőződése szerint, tanításai „lélektől lélelig” נפשו קשורה בנפשו szólnak.

Tamás, kedves fiatal végzettünk és ma már társunk a papi szolgálatban, hozzád szól a tanítás. Az idézet, amelyet választottam heti szakaszunkból való. A héten Behár és Bechukotáj iker szidráit olvassuk fel és szabadjon abból egy mondatot citálnom. Így hangzik a szöveg:

וקדשתם את שנת החמישים שנה וקראתם דרור בארץ לכל יושביה.
ויבל הוא תהיה לכם ושתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו.

„És szenteljétek meg az ötvenedik évet és hirdessetek szabadságot mindannak a népességnek, kik határaitok között élnek.” (Vájikrá 25. 10.)

* Elhangzott Róna Tamás rabbi beiktatásán, 2006-5766. Lág BáOmer napján, Nagykovácsoson.

A szentírási citátum fontosságát, hitelességét igazolja az aktuális mindennapi magyar zsidó történelem, megkétszerezve, mert „snát háhámisim” nem ötven év után, hanem kétszer ötven esztendő után, száz év után iktatunk újból rabbit Nagykőrösön.

És hirdetjük azt a szentírási fogalmat, **דרור** amelyet úgy fordítunk le: szabadság.

Szabadjon e helyütt a „dror” szóról bővebben szólni, hiszen e szónak három jelentése is van a zsidó hagyományban: **szabadság**, egy atmoszférát, hangulatot, **különleges egyedi ízt teremtő fűszer**, s a harmadik jelentés a **szárnyaló madár**, amely az eget fürkészi.

דרור - SZABADSÁG

I...tennek kegyelméből egy szabadon élő ország szabadon élő zsidósága szabadon gyakorolja a hitét, vallja az Örökkévaló nagyságát és száll fohásza a Mennyei Urához, az ősi nyelven, ahogy atyái tanították, héberül. Reményeink szerint egyre többen ismerik meg e szavak tartalmát – nemcsak zenéjét, hanem betű szerinti értelmét is. A szabadságot ma már a magyarországi zsidóság is megkaphatta. Így szeretnénk továbbra is élni az elkövetkezendő években, évtizedekben.

Ennek a szabadságnak a jegyében, a vallási egyenlőség jegyében szólott ebben a városban elsőként rabbi magyar nyelven 1817-ben egy év híján 190 évvel ezelőtt. Krakauer Salamon neve bevonult a magyar homiletika történetébe, ő az első magyar nyelvű prédikátor, aki Mózes hitét vallja itt e honban. E prédikációt utóbb közzétették, – majd pár esztendővel ezelőtt – ez a közösség facsimilében újból megjelentette. Krakauer Salamon 1817-ben az akkor teli zsinagógában – nem ebben – de az elődjében, szólt a zsidókhöz és a másvallású nagykőrösiekhez, akiket lángoló szeretettel vett körül.

P r é d i k á t z i ó,

melly

tartatott újjonnan épült Templomnak felszenteltetése alkalmatosságával

N a g y K ő r ö s ö n,
K r a k a u e r S a l a m o n

oda való Fő-Rabinus által

Szeptember 7-ikén 1817.

Az 1817-ben elmondott beszédéből szabadon két-három sort idéznem:
„Ami pedig engemet minden előtt elragad (sic) és lelkesít, az a legféltettebb élesztő érzése a senkit ki-nem (sic) rekesztő emberszeretetnek, melyet (sic) ezen városnak nemes városnak emez lakosi (sic) mind ezen templomnak felállítására (sic) bőséges segedelemmel által, mind pedig az által tsalhatatlanul megmutatták, (sic). Hogy nem nézván a Religióról való nagy különbségét.”

Az akkori zsinagógát – vallásra való tekintet nélkül – közösen építették fel, hogy ott héber nyelven, a Biblia nyelvén hirdethessék „Ádonáj echád” az Örökkévaló egyetlenegy. Ennek a gondolatnak szellemében hirdették a szabadság modernkori értelmezését.

דרור – KÜLÖNLEGES HANGULAT

A dror szó második jelentése az atmoszféra teremtő különleges hangulat. Igen, aki ebbe a nagykőrösi zsinagógába, imaházba lépett, mindig megérezte, hogy ez egy olyan hely, ahol I...ten szelleme nemcsak a Frigyszekrényből, a Tóra magasságából árad, hanem a héber szavakból, a szívekből, az érzésekből és a gondolatokból. Hogy hozzátok szól, akik a mi hitünket követik és azokhoz a felebarátainkhoz, honfitársainkhoz, akik más vallásban, de ugyanolyan szívvel és szeretettel, odaadással és rajongással fordulnak az Egek Urához. Óhózzá, aki „minden nyelven ért”, aki meghallgatja szívünk rezdülését. Aki érti azt a hangulatot, azt a légkört, amely itt a zsinagógában most is érződik. Ez a lelkesedés, az odaadás és a szeretet atmoszférája, mert újból kiemelkedő vallási eseménynek lehetünk tanúi: rabbija lesz a közösségnek!

דרור – A SZÁRNYALÓ MADÁR

A szárnyaló madár, amely az egeket fürkészi.

Egy régi legenda arról regél, hogy e szárnyaló madár megtestesítője a tehetségnek. Amely isteni adomány, amellyel élni kell és élni szükséges. Visszaélni tilos!

Tanítani kell a gyülekezetet személyenként, egyenként, és közösségben. Kapcsolatot teremteni felekezetre való tekintet nélkül, mindenkivel, akihez fűz az emberség, a megértés és a beleélés képessége. A XXI. század magyarországi rabbija hiszem, hogy ennek szellemében fog továbbra is élni. Nyitottan a világ felé, ahogyan a magyarországi neológia ezt mindig tette. Kötődve a zsidó hagyományhoz, soha nem felejtve, és nem tagadva a mi ősi hitünket, vallásunk törvényeit, annak szellemét, tartalmát és betűjét.

Ugyanakkor, nyitott a szívünk mindenki előtt, hogy hallják az ősi tanítások örök értékű üzenetét, amelyről a Biblia beszélt, amelyről a Talmud beszélt, amelyekről évezredek zsidó irodalma beszélt, amelyről a mi elődeink beszéltek erről a szószékről és mindenütt ebben a honban. Hirdetve hűséget Izrael iránt, hűséget e hon iránt, hűséget a zsidó közösség iránt, hűséget, alázatot és

felelősséget embertársaink iránt. A „drór” mind a három fogalmát ajánlom fi-am a figyelmedbe, hogy ennek szellemében neveld majd a gondjaidra bizot-takat.

Chagall: Exodus

Ma délelőtt az egyetemen a XX. század egyik kiemelkedő személyiségének Chagallnak azt a képét magyaráztam, amely a Knesszetnek, az izraeli parla-mentnek az aulájában található. A kompozíció címe: Jeciát Micrójim A kivo-nulás, latinul Exodus. S ebben a különleges történetben, amelyet Chagall a ké-pek nyelvére fordít le, egy drámai, ugyanakkor gyönyörű epizód található a kompozíció alsó részén: két kéz.

A chagalli interpretáció szerint azért, mert ezzel fogadta el, fogadja el a hívő lélek I...ten tanítását, a Tíz Ige mélységét. S ez a kéz, amely elfogadja az isteni igét, ez a kéz jogosult arra, hogy alkalmanként tovább adja, hogy tovább vigye mindazt, amit az ősök üzenetei évszázadok messzeségéből is felénk tolmácsolnak.

„De hamvából egy-egy parázs kilobban...”

Újból lobog a tűz. Mondhatjuk a szentírási szavakat „jés tikvá áhárítéch”, van jövőnk, van jövője e közösségnek is. Van jövője a magyarországi zsidóság

összességének is, ha hiszünk benne, ha a szívünkben, a lelkünkben ott van a legnagyobb adomány, a földi élet legnagyobb kegyelme, amelyet egy szóval úgy fejezhetünk ki: emuná, azaz a hit. Két szóval azt mondhatnók jirát sámájim, az istenfélelem. Ez az emuná és a jirát sámájim, amely áthatja a magyarországi neológ rabbik működését is, ez a hit mondatja velem a szeretet és egyben a köszöntés szavait is.

S az a kéz, amely elfogadja az Örökkévaló által adott legnagyobb adományt, az a kéz, amely egy életen keresztül próbált tanítani és simogatni, az a kéz talán jogosult arra, hogy felruhazza az itteni rabbit, hogy tanítsa a híveket, az utódokat, a követőket.

Kérem, álljatok fel és hallgassátok meg az áldás szavát!

...יברכך

„Isten áldjon és őrizzen meg Téged, sugároztassa feléd mennyei orcáját, és legyen hozzád kegyelmes. Adjon néked, tieidnek, szüleidnek, családnak, minden egyes hívünknek, minden egyes testvérünknek, egész Izraelnek, s minden jószándékú embertársunknak egészséget, boldogságot és nyugalmat.”

ÁMEN

„A TÓRÁRA ÚGY VIGYÁZUNK, MINT AZ ÉLETÜNKRE!”*

Egy esztendővel ezelőtt, tavasz közepén Auschwitzban jártam, a koncentrációs tábor felszabadulásának jubileumi évfordulóján. Ott álltam Auschwitz-Birkenau szörnyű táborában, ahol többszázezer, magyar zsidó, s különböző népek fiai lelték halálukat, pontosabban fogalmazva, elpusztították őket. Ott álltam a krematórium előtt, a gázkamrák tövében, s egy pillanatig úgy éreztem, hogy megmerevedik a történelem.

Magam előtt „láttam” azokat a zsidókat, és „beszéltem” azokkal, akiket én nem ismerhettem, mert meggyilkolta őket egy szörnyű kor ideológiája, családom 39 tagjával együtt, akiket Magyarország egy másik részéből, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből vittek el Auschwitzba, elgázosították, és utána elégették őket, mint egy fadarabot. S „találkoztam” olyanokkal, akik meg sem születhettek, hiszen potenciális szüleik oda maradtak Auschwitzban. Lelkekkel „találkoztam”...

Találkozásokról szólok most a szó három aspektusában:

Pár órával idejövetelem előtt ismételen felkerestem a számunkra oly fontos, és egykoron hívőkkel teli, gyönyörűséges pápai zsinagógát. Ahol a Frigyszekrény tetején, a megkopott falak árnyékában még mindig ott látszik a két kőtábla, a Tízparancsolat igéivel. A Frigyszekrény fölött nagyon-nagyon nehezen olvasható egy bibliai idézet, amely így hangzik:

ונועדתי לך שם דיברתי איתך מעל הכפורת מבין שני הכרובים אשר על ארון העדות את כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל

„S ott fogok találkozni veled, s onnan fogom elmondani néked, amit parancsolok általad Izrael gyermekeinek”. (Smot 25. 22)

A világ zsidóságának egy gyöngyszeme élt itt, Európának e viharverte szegletében. Nem csak a hívő embereket, a zsidó vallású magyar állampolgárokat, hanem a zsinagógáikat is tönkre tette e szörnyű kor néhány éve. Néhány csodálatos templomépület – bár romosan –, de megmaradt, így a pápai is. Emlékeztetve arra, hogy Pápa a magyarországi zsidóság egyik vallási fellegetvára volt, ahol reformátusok és katolikusok, evangélikusok és zsidók egymás mellett éltek békeességben mind addig, amíg a XX. század e szörnyű tragikus korszaka darabjaira, elemeire nem törte az álmokat és a reményeket.

Ez az első találkozásom.

Találkozásom a magukra maradt zsinagógákkal, ahol már nem imádkoznak hívő emberek, mert a Szentírás szavait idézve:

* Elhangzott Pápán 2006. 06. 11-én a mártíristentiszteleten

כה אמר ה', קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה,
מאנה להנחם על בניה כי איננו

„...hang hallatszik a magasságok felé, Ráchel siratja gyermekeit,
azonban gyermekei már nincsenek...” (Jeremiás 31. 14.)

2800 zsidó vértanú
emléktáblája a temetőben

Gyermekeit kiirtotta a történelem. Ez a zsinagóga emléke a pápai zsidó múltnak. Reményeim szerint a zsinagóga falán majd ott áll az az emléktábla, amely hirdeti: itt hosszú-hosszú évtizedekig hívő emberek imádkoztak, s szállt fohászuk az Egek Urához.

Minden alkalommal, amikor Pápara jövök, elmegyek a csodarabbi sírjához. Ez a „csodák földje” volt minden szempontból, s a csodarabbiké is. E helyre szerte a világból zarándokolnak az emberek. Bemennek az ohelbe, a sírkő fölé emelt imasátorba, és az ősi nyelven, a Biblia nyelvén elmondják fohászukat.

Hiszik, e helyről, ha imádkoznak, a Világ Alkotója meghallgatja fohászukat. Nem messze, a csodarabbi sírja mellett áll egy magányos oszlop. Egy oszlop, mely szintén egy találkozást jelez.

„Örök emlékezésül” áll a sírkövön.

Legyen tanúságtétel e sírkő, tanúságtétel a jövő felé, azoknak a Tóráknak, azoknak a Szent Tekercseknek emlékére, amelyeket darabokra téptek, amelyeket meggyaláztak, s amelyek ugyanúgy, mint az emberek mártíriumot szenvedtek a Világ Alkotójának szent nevéért.

Igen, kedves barátaim, mi zsidó emberek a könyveinket is eltemetjük. Mi zsidó vallású emberek a legszentebb könyvünkre, a Tórára úgy vigyázunk, mint az életünkre. Mint a szemünk fényére. Ha valami sérülés éri, eltemetjük őket és elmondjuk felettük, értük, a halottakért szóló gyászimát. Mert hisszük, hogy nem maga a papír, hanem a matérián lévő betű az, amely az ember életének értelemet ad. A betű, amelyet nem tudott meggyilkolni a második világháború szörnyűsége. A betű, amely érintetlen maradt még akkor is, ha a leggonoszabb, a legszörnyűbb hatalmak támadtak ellene, hogy megsemmisítsék, hogy elégessék, hogy darabokra tépjék azokat az ígéket, amelyek úgy fogalmaztak:

„Én vagyok az Örökkévaló, a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptom országából, a szolgaság házából.” „Tiszteld apádat és anyádat, hogy hosszú életű légy itt a földön”. És tanították az igék a klasszikus két szót: „Ne ölj!” Ugyanis az élet az Örökkévaló adománya! Egyedül és kizárólag Neki, a Világ Alkotójának van joga elvenni az ember életét. Amikor megszenstelenítették könyveinket, megszenstelenítették az igéket, a legnagyobb vétket követték el I...ten ellen is. Megalázva és meggyalázva szeretettel telített szavait, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy az ember az Ő képmására teremtett. Az ember nem I...ten! Az ember, csak ember, rosszaságában és jóságában is. De mi, a sokat üldözöttek, a megtizedeltek, a tönkre tették, a megmentettek kicsiny maradéka, mindezek ellenére azt mondjuk, hogy megpróbáltunk hinni az emberben. Abban bízva, hogy talán a holnapután szebb lesz, mint amilyen a tegnapelőtt volt. Hogy talán a holnap szebb lesz, mint a tegnapi volt. Hogy végre nyugalomban és békességben élhetnek azok, akik Mózes vallását követik, bárhol is éljenek a földön.

Egy pár nappal ezelőtt történt, nem messze innen. A Magyar Televízió egy forgatócsoportja Ausztriába ment, és filmet forgatott olyan emberekről, akik emléket érdemelnek. Ők azok, akiket héberül úgy hívnak „chászidé umot háolám”, „a világ jámborai”. Azok a nem zsidó, többek között, osztrák polgárok, akik a második világháború tragikus időszakában, életük kockáztatásával mentettek zsidó embereket. Bújtatták, védték őket. Nem voltak sokan, de hála a jó Teremtőnek, voltak. Ez is találkozás volt. Mentők és bújtatottak újból találkoztak.

Mert él az I...ten, él az emberség is.

Izraelben van egy Jád Vásém nevű emlékmúzeum. Annak a hat millió zsidónak állít emléket, akik mártíriumot szenvedtek. És benne annak a több ezer pápai és Pápa környéki zsidónak is, akik e szörnyű korszakban a legdrágábbat, az életüket adták származásuk miatt. S azoknak az életmentő nem zsidó polgároknak, akik a terror és a pusztítás poklában emberek tudtak maradni. Magyarországon is vannak „világ jámborai”. Mindegyik tiszteletére fát ültetnek Jeruzsálemben, a világ legszentebb városában. Gyökereik a mélybe nyúlnak, majd virágba borulnak, és hirdetik, hogy a megpróbáltatások ellenére is lesz jövő. Nem lesz még egy holocaust, nem lesz többé pusztítás.

Mennyei Atyánk, Világ Alkotója, Izrael Szirtje és Megváltója, tekints le e kicsiny közösségre, tekints le e piciny közösség fájdalmára!

Emlékezzünk e városból deportált és szörnyű kegyetlenséggel meggyilkolt zsidó testvéreinkre!

A hatmillió európaira! A hatszázezer magyarországira!

A 2800 pápai zsidó testvérünkre, akiket meggyilkoltak, mert zsidók voltak, akik mártírrá lettek vallásuk, származásuk miatt

Értük hangozzék fel ősi imádságunk:

אל מלא רחמים...

HÚSZ ÉVVEL EZELŐTT TALÁLKOZTUNK ELŐSZÖR...

DR. YESHURUN ÉLIJÁHU יצ"ר

Magam előtt látom délceg alakját, – 1986-ot írtunk akkor, s első találkozásunk emléke ez – amint áhítattal beszél az „arany” Jeruzsálemről, az örök fővárosról, bemutatva a történelmet, a lélekkel átítatott köveket, azt az egyedi atmoszférát, amelyet a Kotel ódon téglái sugallnak. Majd szinte fülembé cseng a natanjai kis „magyar zsinagógában” elhangzott bölcs tóramagyarázata, színes tanítása, a szeme sarkában mindig megjelenő pajkos mosoly. A férfias kézzszorítás, a joviális tekintet, a biztató pillantás, a kételyekkel teli optimizmus. Emlékeim mélyéről felvillannak harcok publicisztikai, glosszái és persze könyvei, melyen generációk nevelkedtek fel. Őrzöm találkozásaink emlékét Kefár Száván, amikor áradó szeretettel beszélt hűséges hitveséről, Mártáról, két lányáról, fiáról, nyolc unokájáról, kilenc dédunokájáról.

Yeshurun Elijáhu, alias Szabó Ödön, kora ifjúságától kezdve aktív cionista. 23 éves korában a Makkabea elnöke, majd a Cionista Szövetség vezetőségének tagja. 1941-43 között rabbi funkciót tölt be Békéscsabán. 1944 elején munkaszolgálatra hívják be.

Yeshurun közvetlenül a második világháború után alijázott, hazatért Izrael földjére. Azóta élt Erebben, s rabbiként, történészként, pedagógusként a „magyar jisuv” egyik legtekintélyesebb személyisége volt.

Az Országos Rabbiképző végzettjeként mindig büszke arra az Alma Materre, amelyben a legnagyobbaknál tanulhatott. Scheiber Sándor, Jólesz Károly voltak osztálytársai. Az alsó évfolyamon elsősorban a jeles történész, Csetényi Imre, a felsőben a magyarországi zsidó tudomány fénylő csillaga, Heller Bernát formálta arculatát.

Natanja város díszpolgáraként, a Herzl-díj, a Nordau-díj, a háromszor kiérdemelt Roboz-díj birtokosaként, nemrég újból szülőföldjén publikálhatott. Alkotásai közül hadd említsem meg a *Jeruzsálem térben és időben*, a *Szabadságharcosok*, a *Hősök könyve* valamint a *Haivrim banativ hanecach* (*Héberrek az örökkévalóság ösvényén*) című műveit.

Az *élő zsidó történelem* c. könyvét, a Greatz és Dubnov írásait idéző, hiteles történelmi elemzést, a monumentális tudásanyagot felölelő autentikus dokumentumot, s egyben lebilincselő olvasmányt, azóta is tanítjuk. A könyv első kiadása – szinte hihetetlen – 60 esztendővel ezelőtt látott Magyarországon napvilágot. A tavalyelőtti magyar – immár az ötödik – kiadás, az elmúlt évtizedek eseményeit a kortárs szerző szemszögéből analizálta.

Az alatt közölt fejezet Dr. Elijáhu könyvének egyik legmegkapóbb egysége, szubjektív, lírai vallomása. Minden írása közül – saját bevallása szerint – e so-

rok álltak hozzá a legközelebb. Ezekkel a gondolatokkal veszünk tőle végleges búcsút, idézve Jesája próféta szavát:

„...ne félj szolgálóm Jákob és *Yeshurun*, akit kiválasztottam.” (Jesaja 44.2)

Három évvel ezelőtt szinte a lélek mélyéig égett a hír. Drága barátunk, szeretett kollégánk, példaképünk és mesterünk, a Rabbiképző enciklopédikus tudású, klasszikus és modern irodalmi műveltségű, egykori végzettje, a bölcs rabbi, tudós-tanár, iskolaépítő, a zsidó hagyomány elkötelezettje, a történész, Dr. Yeshurun Élijáhu zc"l 2003. január 12-én visszaadta lelkét Alkotójának.

Az örök nép

Részlet Dr. Yeshurun Élijáhu *Az élő zsidó történelem* című könyvéből.

Csaknem négyezer éve annak, hogy egy héber törzsfőnök családjával együtt elhagyta hazáját, a mezopotámiai Ur-Kaszdimot és elindult egy ismeretlen ország felé, amelyet ez utódainak ígért az ő Istene.

Mi minden történt azóta a nagy néppé lett héberekkel!

A kiválasztottak áldást hoztak az emberiségnek. Mózesük a Tízparancsolatot, Dávid királyuk a zsoltárokat, prófétáik a szív parancsolta szeretetet, a szebb jövőbe vetett hitet adták az egész világnak. Nemzetek nőttek fel mellettük, és hullottak el mellőlük a történelem süllyesztőjébe. Ők maguk, Izrael fiai, a bibliai dicsőség fényében ragyogva, majd az irigyek és a gyűlölködők átkaitól kisérve száműzöttek lettek. Vándor nép lett az örök nép. A sors változásait a sokat átéltek megértő mosolyával és szomorú tekintetével vette tudomásul a zsidó. De ember maradt a fenevadak közt is. Istené a bosszú – volt vigasza és mentsége egyaránt. Mert nemegyszer szégyellte ember voltát és az ebből fakadó gyengeségét. Az idő vasfoga, az emberek farkas-harapásai nem hagytak nyomot testén és lelkében.

Fiatalos lendülete, alkotókedve töretlen maradt. Az újkor piros hajnalán fénymadárként kelt új életre. Gondolkodói, művészei, vállalkozói új eszmék kovácsai, a prometheusi tűz fújtatói lettek. De elfáradt, s meg akart végre telepedni a népek közt. Az emancipáció lidércfénye jobban vonzotta, mint az ósújországnak hamu alatt szunnyadó, hívogató, melegítő parazsa.

És ez lett a veszte. Az új idők gazdasági és politikai válságainak árát ő fizette meg. Nemzetek haragjának, osztályok nyomorúságának kipróbált bűnbakja.

De Auschwitz borzalmi sem törték meg. A lecsonkolt törzs új hajtása sugárba szökkent az ősi földön. A zsidó fiatalság fegyverrel harcolta ki függetlenségét az angoloktól és hősiiesen verte vissza az arab agressziót. Viszonylag rövid idő alatt kialakult a harmadik zsidó ország, egy modern állam minden tartozékával, a szellemi és anyagi világ minden ágában.

Izrael újra elfoglalta helyét a szabad népek családjában. Politikai jelentősége nagyobb, mint azt parányi területe és csekély számú lakossága révén igé-

nyelhetné. De fennmaradását elsősorban katonai erejének, fiai elszántságának köszönheti. Az örök béke gondolatát adta a világnak és ezt hirdeti ma is – állandó hadi készültségben, állig felfegyverezve.

És itt fel kell vetni egy kérdést, amely a kérdések kérdése!

Vajon a társadalom, amely az új hazában kialakult, az a szellem, amely áthatja Cion népét, igazolja azt a várakozást, amellyel a világ és a zsidóság Izrael újjászületése elé tekintett? Vajon mondhatják az ősök Bibliájával dicsekvő utódok, hogy államuk a „népek világossága”, a felebaráti szeretet és a társadalmi erkölcs szimbóluma? Vagy falhoz szorítva, azzal kell védekezniük, hogy nem rosszabbak másoknál. De ezt az érvet elveti Isten és ember egyaránt.

Mert ha az izraeli polgár nemcsak azért forgatja a Bibliát, hogy nemzeti hiúságát legyezze vele, úgy tudnia kell a Könyv örök tanulságát: Minden ország támasza és talpköve az emberiség és becsületesség – de Izraelnek a léte, a pusztá fennmaradása ehhez a feltételhez van kötve. Az öncélú zsidó állam kétszer is elbukott. De nem állja meg a helyét a fenn említett érvelés a „valóság”, a politikai realitás terén sem.

A nemzetek azért járultak hozzá 1947-ben Izrael megalakulásához, mert szégyelltek azt, amit tettek és azt, amit nem tettek a hat millió ártatlanul elpusztított, védtelen zsidó emberért. Ez az Izrael azóta csak bajt és nehézségeket okoz, (akaratan kívül) a világ politikusainak. Ezt csak egy esetben tűrik el: ha ez az állam más, mint a többiek. Mint annyiszor a múltban, úgy most is zsidónak kell bizonyítania. Nem iparával, épületeivel, településeivel, íróival és katonai ütőerejével, helyesebben nemcsak ezekkel. Ki tudja fog-e valaha is Izrael versenyezni ezen a téren nagyobb, gazdagabb országokkal? Hanem azon a téren kell kiválnia, amely sajátosan zsidó, amelyen valaha nagyot alkotott, és amely téren a világ elvárja, hogy különb legyen, mint mások. A társadalmi igazság terén, az embernek emberhez való viszonyában. Ez a tényező sokkal többet nyom Izrael nemzetközi helyzetének mérlegén, mint az anyagi eredmények, amelyekkel büszkélkedik.

És utoljára, de nem utolsósorban:

Mit adhat Izrael a világon szétszórt zsidóságnak? Lehet-e ideálja, büszkesége, olthatatlan vágyakozásának tárgya egy állam, melynek népe olyan, mint a többi nép?

Az utolsó százötven évben meglazult a szétszórt népet összetartó testvéri lánc, megbénult a szellemi alkotás, a Tan megkövesedett. A cionizmus felszította a hunyó parazsat. Auschwitz rémségei, a jisuv harca önállóságáért, az állam megalakulása lángra lobbantották a már kialvó zsarátnokot is. De ezt a tüzet táplálni kell, még hozzá Izraelből. A galutnak az a kötelessége, hogy konzerváljon, nem az, hogy újat adjon, hogy fejlesszen.

S a vonzerő nem az anyagiakban rejlik. Gazdaságnál, biztonságnál jobban csábít a tudat, hogy van távol egy kicsinyke ország, ahol boldogabban élhetsz, amelyre büszke lehetsz, amelyről érzed és tudod, hogy az a tied. Ahol kisebb

a falat, de azt szívből adják, ahol kevesebb a lakos, de több a testvér, ahol alacsonyabbak a házak, de a szellem magasán szárnyal, ahol ritkább a kitüntetés, de azt az érdemesek kapják, hogy van távol egy kicsinyke ország, ahol talán ellenfelekre is találsz, de ellenségre soha, ahol szó a kimondott szó, ahol csak a test fárad, de a lélek megpihen.

Önzetlen, jó szándékú vezetők igazságos törvényei példaadó társadalmat alakíthatnak ki Izraelben. Olyan társadalmat, mely kedves lesz Isten és ember szemében.

És akkor az Ősújország talajában kalászbá fog szökkeni az elvetett eszmék magja, és nem marad el a dús aratás. Az örök nép, örök otthonra talál honában.

„Mert e parancsolat, amelyet Én a mai napon parancsolok neked, nem megfoghatatlan előtted, és nincs távol tőled. Nem a mennyben van, hogy azt mondanád: kicsoda hág fel érettük a mennybe, hogy elhozza azt nekünk; hogy teljesítsük azt.

Nincs a tengeren túl, hogy azt mondanád: kicsoda megy át érettünk a tengeren...

Sőt felette közel van hozzád ez ige, a te szádban és szívedben van, hogy teljesítsed ezt”. (Mózes V. 30.)

2006. 06. 16.

„...ZAMATOS NÖVÉNYEK ÉDESSÉ ÉRLELIK GYÜMÖLCSEIKET”

IMARÉSZLET A NAGYÜNNEPI MÁCHZORBÓL, JOMÁ TRAKTUSA ALAPJÁN

Imával szálljon fohászunk az Egek Urához az életért, hogy újból együttesen mondhassuk el a klasszikus szavakat:

שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה

„Áldott legyen az Örökkévaló, a világ alkotója, aki életben tartott bennünket, s megengedte számunkra, hogy megérjük ezt a mai napot.”

Ismét eltelt egy év, a háttérben sok-sok esemény. A szívünkben, a lelkünkben a legmélyebb pontig odaégette nyomát a XXI. századi történelem hatodik polgári esztendeje. Sok mindent tanultunk, tapasztaltunk, talán még is több bennünk a kérdés. Kaptunk még egy évet itt a földi életben, ugyanakkor elvesztettünk ismeróst, barátot. Hósi halottaink száma több mint 200 fő. Gazdagodtunk életismeretben, talán némileg bölcsességben, miközben szertefoszlott sok remény a világban? Néhány nappal Ros Hásáná beköszöntése előtt a tanítás központi gondolata: a felelősség. Kiért tartozunk felelősséggel? Csak önmagunkért? A másikért? A világért? Több mint 5700 éves zsidó történelmünk is azt tanította, hogy a felelősség nagyon összetett, s mindig aktuális fogalom. Mi, a „felelősség népe, vallása” voltunk és vagyunk. Azonban mások nem mindig viseltettek felelősséggel irántunk. Sok évezred tengernyi megpróbáltatása idején, amikor kellett volna egy segítő kéz, vagy szó, talán imádság, a világ úgy tett, mint az az ismert kis kínai szobor, amelynek figurája odatette a kezét a szemére, hogy ne lásson, a fülére, hogy ne halljon, s a szájára, hogy ne kelljen beszélni.

Imádkozó katonák Izrael északi határán.

Úgy tűnik nincs vége az erőszak tobzódásának, sőt. Egyszer Budapesten a repülőtérre tartó oroszországi zsidók, másszor más népek fiai ellen Tokióban, Moszkvában, Londonban, Belfastban, New-Yorkban, Madridban. Nemcsak az épületek dőltek össze...Végtelenül tobzódik az erőszak hullám, és mindannyiszor azt kérdezzük, hol van az ember felelőssége. Vajon úgy kell-e élni, gondolkodni, mint az ismert kínai figurának? Nem látunk, nem hallunk, nem beszélünk? Nem velünk történik. S a médiumok tájékoztatnak. De, hogyan? No comment.

Ros Hásáná napján יעברון לפניך וכל באי עולם יעברון לפניך

„Minden teremtmény odajárul I...ten elé, hogy megítéltessék”.

Nem az áll a hagyományos irodalomban, hogy *csak* a zsidók, hanem **minden** teremtmény, **minden** ember, nemre, vallásra, életkorra való tekintet nélkül, megítéltetik azon a napon. Hogyan és miképpen tovább? Hogyan és miképpen az új évszázadban? Vajon ember állhat-e közömbösen és némán, ha ártatlan embereket mészárol le a tomboló, gyilkos őrület?

Izraelben ismét átéltük a terror tobzódását. Láttuk, éreztük, átvészeltük, hogyan támadt több mint 4500 rakétával Izraelre a fanatikusok, fundamentalisták serege. Láttam Kirját Smonát romokban, Haifát és C'fátot, Metulát a szirénák és a robbantások közepette, Náhária és Akko, Kármíel, Tibériás más-kor turistákkal teli paradicsomát, szinte üresen. Éreztem a légópincék remegő falát, katonáink elszántságát. Láttam a képernyőn meggyilkolt fiatal katonáink fényképét, s lelkem mélyén felzokogott a tehetetlenség: Uram! Hiszen még alig éltek. Ott a háború néhány hete alatt vissza-visszatért egy nem is olyan régi esemény borzalmas emléke.

Mindannyiunkat megviselt az öt évvel ezelőtt történt New-York-i tragédia, amikor öngyilkos repülőgép eltérítő lerombolták a modern világ szimbólumait, a World Trade Center tornyait. Látva, hogy védtelen emberek ezrei halnak meg egy gyűlölködő fundamentalista ideológia következtében, felmerül a kérdés: mi a teendő?

Több mint 160 katyusa esett
Észak Izraelre
csak augusztus 13.-án

Az izraeli vallási élet egyik tekintélye, Háráv Elisá Ávinér a tragédia hatása alatt így írt akkor a New-York-i tragédiáról.

(Internet, Kipá, 2001. 09. 15. [http:// www.maale.org.il](http://www.maale.org.il).)

מעשי ידיו של הקב"ה טובעים בים, בים של דם, בים של אש, ברזל
וביטון, וכיצד לא נבכה?

מי שיש לו לב יהודי, נשמה יהודית איננו יכול בימים אלו לגלות אדישות.
כלפי האנושי.

„I...ten teremtményei a vér tengerében pusztulnak el, a tűz, a vas és a beton tengerében, és vajon mi zsidók, akkor ne sírjunk? Ne szóljon imánk, ha emberek ezrei pusztulnak el védtelenül? Akinek zsidó szíve, zsidó lelke van, nem maradhat csendben e szörnyű esemény láttán!”

A cikk szerzője hivatkozik Ráv Cook-ra, a XX. század egyik nagy zsidó gondolkodójára, aki ekképp fogalmazott: Az emberek, és a népek iránti szeretet ott kell, hogy legyen minden zsidó ember lelkében. A demokratikus, a szabadon gondolkodó világon alapvető fogalom a tolerancia és együttérzés, mert akkor várhatjuk csak el, hogy a világ megérti azokat a megpróbáltatásokat és szenvedéseket, amelyeket a mi népünk élt, vagy él át a mai napig. Szerte a világban, ahol ilyen eseményeket látunk, vagy ilyen hangokat hallunk, a zsidó ember szívében rossz érzések, félelmek, az egykor átélt borzalmak kavarnak. A zsidó ember nem maradhat közömbös mások szenvedése iránt, de elvárja, hogy más se legyen közömbös az ő sorsa iránt. Mert mit akar a zsidó? Csendben élni, békében, nyugalomban teremteni, alkotni, kutatni, tanítani, felnevelni gyermekeit. Nyugodtan felülni egy repülőre, s nem attól félni, hogy fegyverként használják azt.

Az ókori Szentélyben a Kohén Hágádol, a főpap szolgálatát, a Tóra és Joma traktátusa alapján rögzíti, s örök értékű fennkölt imáját adaptálja a nagyünepi liturgia. E költői szavakat idézzük.

„Oh legyen a Te Akaratod, I...tenünk és Őseink I...tene, hogy ez az év, amely következik, javunkra legyen és Izrael házának javára. Olyan esztendő legyen, amelyben javaid kincstárát megnyitod. Bőség éve. Áldás éve. Szerencse éve. Gabonának és mustnak éve. A boldogság és a Szentély diadalának éve. Öröm, derű éve. Jó élet éve. Harmat és eső, termékenység és verőfény éve. Olyan esztendő legyen, amelyben a zamatos növények édessé érlelik gyümölcsüket. Olyan esztendő, melyben, a bűnbocsánat tisztaságában élünk.” (Hevesi Simon fordítása.)

Az egész világ feszültséggel, aggodalommal s várakozással teli. Vajon mi lesz holnap? Lesz-e holnap? Én hiszem teljes hittel, hogy lesz holnap, hogy még édes a fény, melynek napsugarait időnként eltakarják a terror árnyai. Építünk tovább hitéletet, otthont és munkahelyet, közösséget és közös értéket. Amikor az 5767. zsinagógai évet köszöntjük, idézzük a nagy próféta szavait.

A tűzszünet pillanata. (Árutz 2.) 2006. 08. 14. 9:53h

ואתה אל תירא עבדי יעקב נאום ה" ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך
מרחוק ואת זרעך מארץ שבים ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחרד

*„És te ne félj szolgálom Jákob, úgymond az Örökkévaló, és ne rettegj Izrael,
mert én megsegítelek távolból.” (Jeremiás 30. 10)*

Benne, a Világ Alkotójában bízunk, aki kegyelemmel, szeretettel és irgalommal viseltetik az alázatos lélekkel és meghallja fohászunkat, s békét ad Izraelnek, s az egész világnak. Egészségért, nyugalomért, életért, békességért, békéért imádkozunk e napokban. Hozzon az Örökkévaló boldogságot, optimizmust és reményt az arra szomjazóknak.

E gondolatokkal köszöntöm Hittestvéreinket határainkon belül és az emberlakta föld minden részén:

כתיבה וחחימה טובה

*Életörömmel gazdag új zsinagógai évet kívánok
egyénnek, közösségnek, egész Izraelnek!
Amen*

(A képeket e cikk írója mobiltelefon segítségével a TV képernyőjéről készítette az események pillanatában. Így, elnézést a minőségért!)

2006. 09. 29

„ÍME, EZ A SZÖVETSÉG LÁDÁJA....”*

A FELÚJÍTOTT GYŐRI ZSINAGÓGA

A frissen felújított győri zsinagógába belépve elsőként az itt látható, eredeti pompájában tündöklő, csodálatos idézetek ragadták meg fantáziámat, s ébresztettek bennem asszociációkat.

A zsinagóga bejárata, porticusa fölött egy szentírási szöveg található:

הבית הזה קדוש לאדוננו
בואו נשתחוה ונשתחוה ונכרעה לפני ה' עשנו

„Boruljunk le, hajoljunk meg az Örökkévaló, a mi Istenünk előtt!” (Zs. 95. 6.)

A zsinagóga külső felirata

A zsoltárban nem az áll, hogy Istenem előtt, hanem a mi Istenünk előtt, azaz a zsinagóga építői 1870-ben, amikor a zsinagógát felavatták, úgy gondolták, hogy a bejárat fölé olyan idézetet kell vésní, amely kifejezi a zsidóság univerzális gondolati rendszerét, üzenetét. A zsinagóga a zsidóság számára a Biblia nyelvén, héber nyelven kifejezendő imák forrása, habár az utcán a hívek magyarul beszéltek és beszélnek ma is, hiszen ez az anyanyelvük, de imáik a **láson hákodes**, a Biblia szent nyelvén szállnak a magasságok felé. S ennek a bejárati ajtó feletti mondatnak az első üzenete: gyertek és hajoljatok meg az egyetlen, a mi közös Istenünk előtt. Tehát, aki ide belépett, hosszú évszázadokon keresztül az a cél vezérelte, hogy eleget tegyen, hálát adjon a Világ Alkotójának, a Mindenség Teremtőjének.

A Frigyszekrény legfelsőbb pontján található héber szöveg nem más, mint a Decalogos, **Ászeret Hádibrot**, a Tíz Ige kezdő szavai. Ha felnézünk a két kőtáblára, látjuk, hogy ott található héber nyelven a mózesi Tízparancsolat, amely a két nagy világvallásnak, a zsidóságnak és a kereszténységnek egyaránt közös öröksége. (A Decalogos „szerkezeti” beosztása más a zsidóságnál és már a kereszténységénél.) Hiszen parancsolatok nélkül nagyon nehéz

*Elhangzott a felújított győri zsinagógában, 2006. szeptember 25.

élni, de ez a tíz parancsolat megteremtette mindazt, amelyre a későbbiek során az erkölcsi törvények épültek.

אנוכי ה" אלוקך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים

„Én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek, aki kihoztalak benneteket Egyiptom országából, a szolgaság házából”

E tanítási rész azt interpretálja, hogy a központi gondolat az **ánochi**, az **én vagyok**. Az az Isten, akinek dicsőségével telve az egész föld, s aki kihozta az ő népét Egyiptom országából, s ezáltal hitet tett amellett, hogy az Ő számára elfogadhatatlan a szolgaság! A Mindenható számára csakis a szabadság számít, tanítja a Tíz Ige, hiszen Egyiptomból kihozta népét, hogy szabad legyen, hogy szárnyaljon.

A Tízparancsolatot követő, egy térbeli elemmel lejjebb látható a Józsuá első könyvének harmadik fejezetéből vett idézet:

A Frigyszekrény felirata

הנה ארון הברית - ארון כל הארץ

„Íme, ez a szövetség ládája – az Örökkévalóé, aki az egész világ Ura” (Józsuá 3.11.)

Ez a mondat elem szintén valami univerzálisat üzen az utókor számára. A **szövetség ládája**. Mind a két szó rendkívül fontos. Az **áron**, a magyar művé-

szettörténeti szaknyelven az áronszekrény, amelyben az ókorban a két kőtábla volt. Ezt vitte magával a nép. Ez a szövetség ládája, az emlékezés és a jövőbe vetett hité. A töredezett, a viharvert, a gyakran traumákkal telített múlté, és a reményeink szerinti szép, vagy még szebb jövőé. A két kőtábla szimbólumként, amelyet Mózes népével együtt negyven esztendőn keresztül vitt és őrzött a sivatagban, ezt jelképezte. S akik ide majd beléptek vallásra és felekezetre való tekintet nélkül, gondolatok arra, ami a közös Szentírásunkban áll, hogy vigyáznunk kell a szövetség ládájára. Mert óriási erkölcsi, etikai értékkel bír mind a zsidóság, mind a kereszténység számára.

Tetragrammaton

A Jozsué idézet alatt mélyen bent, talán a háttérben, kicsit a homályban, de mégis domináns módon a hatágú csillagban négy betű, a TETRAGRAMMATON, az Örökkévaló négybetűs kiejthetetlen neve van, utalva arra, hogy a történelem során időnként „ködben” lesz. Héberül ÁDONÁJ-nak, URAM-nak ejtjük. Hívó ember I...ten nevét hiábavalóan nem veszi az ajkára, azt mondja magában, illő reverenciával ÁDONÁJ, s ebben benne van minden.

Mondjuk ezt reggel, s mondjuk este.

Mondjuk, mikor bajban vagyunk, s mondjuk, ha örömünk van.

Ezt a kimondhatatlan négy betűt, amelyhez nem kell különös formalitás, megszállottság, csak egyszerűen csendes áhítat és nem kifelé megnyilvánuló, hanem mélyen befelé megélt őszinte hit. Minden mást hozzá tudunk tenni. Azt kérdezték egyszer tőlem, hogy csak héberül lehet-e imádkozni.

I...ten minden nyelven „ért”. Az Örökkévaló meghallja, meghallgatja az ember szívének üzenetét, a tiszta, nemes és emelkedett, egymást tisztelő és megbecsülő emberekét. Amikor kimondom az ÁDONÁJ szót, szeretetet kivá-

nok sugározni, vagy toleranciát az oly sokszor lejáratott, ám büszkén vállalt fogalmat.

Megbékélést, csendet.

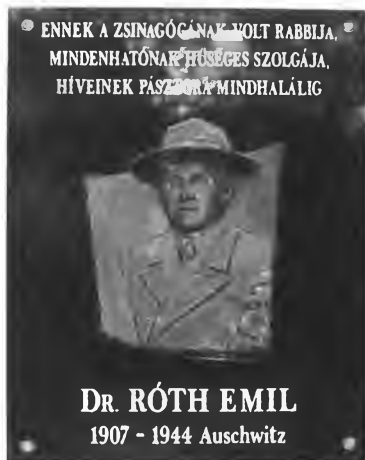
Láng György *A Tamás templom karnagya* című könyvéből idézek egy gondolatot. A reneszánsz egyik legkiválóbb személyisége, Federigo da Montefeldro, Urbino város hercege az itáliai reneszánsz fénykorában két egyforma templomot építtetett. Az egyiket I...tennek, a másikat pedig a művészeteknek.

A XX. század történelme a reneszánsz gondolatokat tönkretette, darabjaira törte. Ennek a gyönyörű városnak egyik büszkesége volt ez a csodálatos zsinagóga, amelyben százak és százak, ezrek és ezrek imádkoztak.

A győri zsidóság 1870-ben gyönyörű zsinagógát épített, amelynek a történelem multifunkcionális feladatot szánt. Első száz évében I...ten háza volt, a mai naptól kezdve a művészetek otthona lesz.

E városnak sok-sok nagyszerű rabbija közül hadd említsek meg egyet, akinek emléktáblája a zsinagóga külső falán található. Róth Emil, a mártírhaltalt győri főrabbi.

Az *Örködés éjszakája* című kötetét az ORZSE facsimile formában újból kiadta. Emléktáblája azt jelzi, hogy a Győrből elhurcolt 5000 zsidó mártír emlékét a maradék győri zsidóság kegyelettel megőrzi, szeretne továbbra is integráns része lenni a magyar társadalom összességének, amely hitem és reményem szerint továbbra is nemcsak befogadja, hanem a kölcsönös megbecsülés alapján a megérdemelt lehetőséget adja meg neki, hogy élvezze az ország szabadságát, a szabadság levegőjét.

Az emléktábla

Rabbiként és hívő emberként kérem Győr városának összességére a Mindenható áldását, hogy békességben, nyugalomban és szeretetben élhessenek itt az emberek.

Amikor kimegyek innen, visszanézek erre a gyönyörűen felújított épületre, s a kapu feletti idézetre már a lelmemben visszhangzik:

„Boruljunk le, hajoljunk meg az Örökkévaló, a mi Isteniünk előtt!”

KOL NIDRÉ *
2006-5767

„Várj madár, várj, Te csak mindig várj ...”

– szól a chászidisztikus ének, és benne a jövőbe, a holnapba vetett hit, annak bizodalma, hogy nemcsak jelenünk, hanem vallásunk és meggyőződésünk szerint holnapunk is van, van jövőnk.

Drága Testvéreim!

Kol Nidré óráján szerte a világon, minden földrészen összegyűlnek a valáshoz kötődő hittestvérek, és közösen, együttesen fohászokunk az Egek Urához, hogy bocsássa meg az ellene és embertársaink ellen elkövetett bűneinket, és hisszük és reméljük, hogy megszólal a magasságokból a Mindenható szava **száláchti kidvárechá**, azaz „megbocsátok néktek”, ahogy ígértem.

129. esztendeje, hogy ebben a zsinagógában felcsendült a Kol Nidré. E majd 130 év viharos, megpróbáltatásokkal teli történelméből szeretnék kiemelni hármat, mely az ünnepesti prédikáció szerkezetét képezi.

Három – más – más történelmi korból való - Kol Nidréről szólnék.

Az első ünnep 1944, a második világháború talán legszörnyűbb esztendeje. Távol a hontól, munkaszolgálatban, Auschwitzba, a krematóriumok felé haladnak a vagonok. Egy viszonylag fiatalokból álló század eljut egészen a Don partjáig, és ott a mintegy kétszáz ember a csillagos ég felé néz és imádkozik. Van közöttük egy, aki gyönyörűen tudja a Kol Nidré-t. Nem más ő, mint az érsekújvári főkántor fia. Miközben csapattársai a mélyben ássák a gödröt, a kántor a magasságok felé énekel **Kol Nidré veesoré**, Mindenható Istenünk nézz le reánk! Mindenki meghalt, aki akkor ott volt a Don kanyarban ezen a Kol Nidré-n, egyetlen ember maradt csak meg, a hírmondó, aki azóta is emlékezik, s aki itt van közöttünk. Ő hallotta, ahogy imádkoztak, azon a helyen akkor. Hitte, hogy lesz holnap, holnapután, s talán felmerült valahol legbelül, hogy évtizedek múlva is lesz, aki emlékezik azokra, akik ottmaradtak, akik csendben hallgatták az érsekújvári kántor fiának imáját a puska-
poros levegőben. Akkor még nem tudta sem ő, sem a többiek, hogy hat millióan nem jönnek haza, hatszáz ezer magyarországi zsidó nem tér vissza. Akkor még talán nem volt nyilas hatalomátvétel, akkor még talán nem voltak árpád sávós zászlók, amelyek ma is ijesztenek, igyekeznek megfélemlíteni, de mi hatvan év távlatából már nem félünk. A magasságok felé, I...ten felé nézünk, és azt mondjuk **Kol Nidré veesoré** azoknak az emlékére, akik nem jöttek vissza a Don folyótól. Az ő emlékükre is összejövünk minden esztendőben és e csendes fohással érettük is imádkozunk.

* Megjelent az OR-ZSE honlapján 2006. 10. 01-én

Az első Kol Nidré apáink története, a második Jom Kipur már a saját generációmé. Az időpont 1973. Gyönyörű évnek tűnt. Álomszép volt az ős, tele fényvel, napsugárral, és akkor ott a Tisza partján a fiatal szegedi rabbi, aki most itt megőszülve áll előttetek, imádkozott az Örökkévalóhoz és elmondta a Kol Nidré imát azzal, hogy talán Jom Kipurkor meghallgattatik az imádság és békénk lesz nekünk is és a világ minden egyes zsidójának. A világon mindenütt nyugalomért, csendért, békéért fohászkodtunk, azokért a fogalmakért, melyek számunkra a legdrágábbak. S nem kellett hozzá tizenkét óra, hogy a Lőw által megálmodott és a Baumhorn Lipót által megépített gyönyörű zsinagóga tele legyen zshivajjal. Zsongott a templom. A rabbi a Löwök szószékén állt és nem értett semmit. Nem tudta mi ez a zaj Jom Kipurkor, amikor áhítattal, csendben imádkozunk. Majd a sámesz bácsi halkán a fülembé súgott egy mondatot, amit nem akartam elhinni. Egyiptom megtámadta Izraelt. Elfoglalták a Bár Lév vonalat, s úgy néz ki, hogy Izrael elpusztult. Így gondolta a sámesz bácsi. Joga volt ezt hinni, ő ugyanis megjárta Auswitzot, majd az '50-es években ki is telepítették. Szinte felfogni nem lehetett. Kitért a háború. Gyengülő, dadogó szavakkal mondtam az imádságot: "Uram! Mentsd meg népünket, mentsd meg Izraelt!"

S imádkoztunk valamennyien a Biblia nyelvén, héberül nem mindig értve a betűk üzenetét, de átérezve annak lényegét. Majd este, az ünnep kimenetele után kinyitva a rádiót hallottuk, hogy Izrael szerte Jom Kipurkor megfújták a sófárt. Pedig Jom Kipurkor nem szoktak sófárt fújni. Vallásosok és vallástalanok kijöttek a templomokból, és mentek, hogy védjék az országot. Több mint háromezer zsidó fiatalember esett el. Az utólagos statisztikákból megtudtuk, nyolcvan százalékuk Soá túlélők gyermeke. Több mint háromezer ember, több mint háromezer lélek, több mint háromezer álom, háromezer család, és vajon hány meg nem született gyermek?

De Izraelt nem lehetett elpusztítani. Izrael él, vagy ahogy eleink mondták, **ám Jiszráél cháj**, Izrael népe él, és bármennyire is okoltak mindig mindenért bennünket, mindezek ellenére tudjuk és mondjuk: **ám Jiszráél cháj**.

A harmadik Jom Kipur, a harmadik történetem tulajdonképpen családi. Megkérdezhetném mindannyiatokat, mit jelent nektek a Kol Nidré. Emlékeztek otthon, családi körben, amikor még mindenki együtt volt, még érintetlen volt a család, nem szólt bele a történelem, nem szólt bele a politika, alig fértünk el az asztalnál. Mondjátok, most hányan ültök a böjt előtt az asztalnál? Családjaink szerte a világban, és hála I...tennek családjaink itt. És a távoltság ilyenkor mégis fájdalmas, még ha lélekben, érzelmeinkben együtt is vagyunk. Fogjuk egymás kezét a szó szimbolikus értelmében. Azokét, akik velünk lehetnének és azokét is, akiket már elszóltott az isteni akarat. Ilyenkor, Kol Nidré estéjén mindannyian együtt vagyunk.

M. Gottlieb: Jom Kipur a zsinagógában

Egy kép rajzolódik ki előttem. Egy festmény. A XIX. század utolsó harmadában, Lengyelországban élt egy nagyon tehetséges festő. Nem nagyon ismerik, bár a modernkori művészet egyik kiemelkedő alkotója. A Tel-Aviv-i múzeumba lépve, az aulától nem messze látható az ő monumentális 4x2 méteres Jom Kipur című olajfestménye. A festmény alkotója Morris Gottlieb. Nem volt harminc éves, mikor meghalt. Lefestette azt a kis lengyel falucskát, s benne azt a stíbelet, ahonnan származott. Nők és férfiak, barázdált arcú öregek, csintalan kisgyermek. Lent férfiak és fent nők. Mindenütt áhítat, s az arcon megrendültség. Középen magas korú, nagyszakállú aggastyán, a rabbi, ahogy Gottlieb ábrázolja, aki a kezével, szinte szavakkal nem érzékeltethető öleléssel, szorítja magához a Tórát, a mi legszentebb könyvünket, amely a zsidóság legszentebb irata, amelyben hitünk, I...tenbe vetett alázatunk, szeretetünk foglaltatik. Valamint az a szerénység, az a jóság, amellyel minden zsidó és nem zsidó embernek rendelkeznie kellene, az empátia, a megértés képessége, a kimondott szó felelőssége.

Mert a szó életet adhat, erőt adhat, de a szó gyűlöletet is kelthet, szídhát, lázíthat, pánikot kelthet, félelmet okozhat. Mi, zsidó emberek, rabbik és civilek, kohániták, leviták és izraeliták évezredek óta szorosán fogjuk a Tórát, hitünk forrását a szó átvitt értelmében, bizonyítva önmagunknak és a külvilágnak, hogy a Tóra és Izrael elválaszthatatlan. A hit és a zsidóság összeforrt, egységet alkot, egyik a másiknak a feltétele. A hit a mi jövőnk. Őseink hite a jövő reménysége. Erre neveljük gyermekeinket, unokáinkat, a gondja-

inkra bízottakat, így formáljuk embertársainkat. Hogy legyen bennük felelősség, s ne legyen félelem az emberi lelkekben, hogy szeretet, nyugalom, megbékélés, alázat, egy szóval hit legyen a sokat szenvedett ember osztályrésze. Jom Kipurkor és az év összes többi napján.

Holnap délelőtt felolvassuk zsinagógáinkban azt a mondatot, ami elhangzott Ros Hásáná első két napján is:

„Mint a pásztor, aki legelteti nyáját,
úgy vezeti az Örökkévaló az ő közösségét.”

Számon tartja gyermekeinek sorsát, s amikor felcsendül a magyarországi zsidó folklór gyönyörű, különleges mélységgel hozzánk szóló éneke, a *Szól a kakas már*, akkor tudjuk, hogy a szó kevés, marad az ima és a zene, hiszen *majd megvirrad már*, holnap is lesz. **Áni máámin beemuná slémá** Teljes hittel hiszem, hogy az első 130 év után 130 év múlva is lesz valaki ezen a helyen, és lesznek hívek is, akik ugyanazzal a dallammal, ugyanazzal az áhítattal mondják az ősi igéket: **Kol Nidré veesoré**.

GONDOLATOK A ZSINAGÓGAI TEXTUSOKRÓL*

Kő és a kövön lévő írás. (1)

Jelen kutatásaimat az a kérdés határozta meg, hogy zsinagóga épületek, milyen textusokat, elsősorban bibliai, vagy más esetben talmudikus idézeteket hordoznak. Vajon van-e összefüggés az épület és az épület homlokzatán vagy a Frigyszekrény feletti részekben megjelenő szöveg között? (2)

E dolgozatban négy példát mutatok be, érintőlegesen. Egyet, több mint 1500 évvel korábbról, a Misna lezárását követő századokból Ciporiból, egyet a XVII. századi Budáról, egyet a XX. századból, Debrecenből. S egyet, a szolnokit, amely a XIX. század végén épült, és amely a XXI. század elején már nem zsinagógaként, hanem művészeti galériaként teljesíti hivatását.

CIPORI (SEPPHORIS, SZEPPHORISZ)

Elődeink a pergamenen, bőrből készült anyagokon, kívül mozaikpadlókra, falakra, kőre is írtak, főleg az ókori zsinagógákban. Ezt látjuk, szinte Izrael egész területén.

Példaképpen kiemelem az 1993-ban rekonstruált és mintegy tíz évvel később az eredeti helyére visszaállított Ciporiban lévő zsinagógát.

E kicsi zsidó imaház, a maga varázslatos világával, betekintést enged egy különleges kor atmoszférájába. Kultúrák találkozási pontja volt ez, ahol tetten érhető az egymást követő, vagy az egymásra rakódó kultúrák színes-beszédes kavalkádja.

Ciporit a Galil fővárosaként tartották számon, amely a Földközi tenger és a Kineret tó között félúton található. A várost a – Talmudon kívül – már Josephus Flavius is említi (*Antiquitates Judaicae* 43.38.). Róma és Bizánc fennhatósága alatt zsidó szellemi centrumnak tartották, így a Misna és a Talmud korában nagy rabbik sora tanított e városban, feltételezhetően több zsinagóga, iskola és tanház is volt itt. (Jerusálmi, *Kilájim* 9 4, 32/b.)

Ciporiban, a mintegy másfél évezreddel ezelőtt működött zsinagógában, az épület mozaikpadlóján héber, arameus és görög nyelvű szöveg olvasható. Jelenleg több mint húsz felirat került a kutatók górcsőve alá. Magán a padlón hét panel különül el egymástól, az ezeken található figuráció és textus egyaránt felkelti a látogató figyelmét.

A zsinagógában a következő sorrendben helyezkednek el a mozaikpadló paneljei:

1./ Két oroszlán (3)

2./ Jeruzsálemi Szentély frontális architektúrája, menóra, etrog, luláv, sófár (4)

* Megjelent a Magyar Zsidó Szemle Új folyam 3. sz. Bp., 2006., pp 9-27.

- 3./ Áron áldozati állatai a Szentélyben (idézetek és feliratok) (5)
- 4./ A szíkenyér asztala (6)
- 5./ Zodiákus kép közepén Helios-szal, valamint a négy évszak, הַקִּיפָה, női szimbólumai, valamint héber szavak (7)
- 6./ Izsák megkötözése (feláldozása) (8)
- 7./ Az angyalok látogatása Ábrahámnál (9)

Cipori egyébként az a hely, ahol rabbi Juda Hánászi – a zsidó hagyomány szerint – kodifikálta a Misnát. Az archeológiai kutatás két vezetője munkájának *Az Igéret és a Megváltás* héber címet adta. Nem véletlenül, hiszen a Cipori mozaikok ikonográfiájára jelentős mértékben hatott az adott kor ideológiája és egyre erősödő világszemlélete, s mindenek előtt az ősi hit, és az azonoságtudat. „A Templom helyreállításába vetett remény vizuális megjelenítéseként ábrázolták őket” (10)

Ákédát Jichák. Cipori, VI. sz.

A III-VI. században vagyunk, több száz évvel a második jeruzsálemi Templom pusztulása után. A szentföldi zsinagógák mozaik padlóin gyakran találunk héber, arameus, görög szövegeket, amelyeken „üzenetet” vélünk felfedezni. Textusok jelennek meg a korabeli freskókon is. (11) Tipikus példa erre a III. századból származó reprezentatív alkotás. A mai Szíria területén található Dura Europos-i zsinagóga, amelynek falfestményeinek feliratán megjelennek nemcsak a donátorok nevei, hanem más tájékoztató jellegű kortörténeti információk is. (12)

A BUDAI VÁR ZSINAGÓGÁJA

Az időpont a XVI.-XVII század tájéka, amikor Magyarországon, így Budán is, igen erőteljes dominanciája van a török uralomnak. (13)

Budán, a budai vár negyedben ebből az időből két zsinagóga maradt fenn.

Az egyik az úgynevezett „visszatemetett” középkori zsinagóga, a másik a XVI–XVII. századbeli domináns zsidó templom, amely a mai Táncsics Mihály utcában állt. Ebben, a XVI. században alapított, és 1686-ban a törököktől visszafoglalt várban található, úgynevezett szefárd zsinagógának a falán két idézetet találunk. (14)

A zsidók viszonylagos nyugalomban éltek a török hódoltság területén, így Budán is, nem véletlen talán, hogy a XVII. századi zsinagóga falára felrajzolják a zsidóság egyik legrégebbi szimbólumát, a Dávid csillagot.

Budai vár zsinagógája: az Áronida áldás

A Dávid csillag jobb felső, bal felső, középső és a jobb alsó és a bal alsó részén pedig megtalálhatják a legszebb és a legklasszikusabb idézetek egyikét, az úgynevezett Áronida áldást:

יברכך ה' וישמרך
יאר ה' פניו אליך ויחונך
ישא ה' פניו אליך
וישם לך שלום

*„Áldjon meg téged az Örökkévaló és őrökdjék fölötted.
Ragyogtassa az Örökkévaló az Ő arcát reád és legyen hozzád kegyelmes.
Fordítsa az Örökkévaló arcát feléd.
És szerezzen neked békét.”*
(M. IV. 6. 23-27)

Budai vár zsinagógája:
 „A hősök ijja megtörik...”

A következő idézet ugyanabban a korban, de néhány évtizeddel később kerülhetett a falra. A Lotharingiai Károly által vezetett Szent Liga csapatai közelednek, ugyanakkor a helyi szír-szefárd zsidó közösség tagjai félnek. Mi lesz a sorsuk? Elmenekülnek Budáról, és különböző helyeken telepednek le, többek között elmennek egészen Konstantinápolyig. A zsidók a menekülés előtt a Cháná imájából származó klasszikus idézetet írják fel az imaház falára.

קשת גיבורים חתים

ונכשלים אזרו חיל

„Hősöknek ijja megtörik, a gyöngéket pedig erő övezi.” (I. Sámuel 2. 4)

Az egykori várbeli zsidó negyed sorsát, az ott lévő budai zsinagógák pusztulását megörökíti a krónikás, Schulhof Izsák, akinek könyve magyar nyelven is napvilágot látott. (15) A múlt század hatvanas éveiben feltárt zsinagógában megtalálták annak a 72 zsidónak a földi maradványait, akiket 1686-ban meggyilkoltak a Mindenható házában. A csontokat 1965-ben exhumálták, s a rákoskeresztúri sírkertben helyezték végső nyugalomba. A sírjuk fölött lévő emlékkő fotóját és a héber textus magyar fordítását itt mellékelem:

פ"נ

עצמות קדושי אובין
 שנהרגו בבית הכנסת
 בשנת ה'תמו' ונחפשו
 באותו מקום והובאו
 כאן למנוחה בשנת
 התשכ"ה
 ה"ד

*„Itt lettek eltemetve
A budai közösség mártírjainak csontjai.
A mártírok, akiket a zsinagógában öltek meg, 1686-ban.
Ugyanazon a helyen találták meg őket.
S 1965 –ben e helyre hozták őket.
A Mindenható torolja meg az ártatlanul kiontottak vérért”*

DEBRECEN

Debrecenben, az 1736-os évben regisztrálják az első zsidó megjelenését. Jakabovits Jakab feleségével és négy gyermekével telepszik meg a hajdúsági városban. Maga a város 1840-től járult hozzá a zsidók letelepedéséhez. Mintegy tíz évvel később a Nagyúj utcában működni kezd az első zsinagóga. Az 1868-as Zsidó Kongresszust követően a helyi közösség a „Status quo” Hitközségek egyik legnagyobb reprezentánsaként válik ismertté.

„A város leglátványosabb, romantikus stílusú, keleties ornamentikájú status quo nagy zsinagógáját, melyet két nyolcszögletű hagymakupolás torony fogott közre, ma már nem láthatjuk. A Deák Ferenc utcai, Jacob Gattner bécsi építész által tervezett, 1897-ben felavatott imaház a második világháború alatt, 1944-ben bombatalálatot kapott. 1949-ben láttak neki felújításának, ám e közben kigyulladt és kiegétt mire a város akkori vezetősége lebontatta.” (16)

A debreceni zsidók első száz évét primer források felhasználásával magyar és héber nyelven írta meg és adta ki Gonda Moshe Élijáhu. (17)

Könyvében korabeli forrásokra is hivatkozik, amely szerint a közakarátát teljesíti a Hitközség, amikor új templomot építtet a Kápolnási utcában az iskola és a székház közötti telken. 1909-ben kezdték el építeni a zsinagógát, s 1910 szeptemberében Krausz Vilmos főrabbi már fel is avatta. Meggyújtották az örökmécsest és elénekelték a himnuszt, majd az emberek tekintete a frigyszekrény fölötti héber betűs szövegre tévedt. Íme a talmudi forrás, amelyből az üzenet értékű szöveget merítették (a zsinagógában látható rész a szövegben alá van húzva):

אמרו עליו על הלל הזקן, כשהיה שמח בשמחת בית השואבה, אמר כן :
אם אני כאן - ואם איני כאן - מי כאן ?
הוא היה אומר כן : למקום שאני אוהב, שם רגלי מוליכות אותי,
אם אתה תבוא אל ביתי אני אבוא אל ביתך, אם אתה לא תבוא אל ביתי,
אני לא אבוא אל ביתך, שנאמר "בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא
אליו וברכתיו" (שמות כ, כד).

„Így szólt az öreg Hillél, amikor örvendezett a Szimchát Bét Hásóévá ünne-
pén – Akár itt vagyok, akár nem, valaki mindig itt van.

Ugyancsak ő mondta:

- Arra a helyre, amelyet szeretek, szinte a lábaim (automatikusan) visznek.

Ha Te eljössz a házamba, én elmegyek a te házádba.

Amennyiben te nem jössz hozzám, én sem megyek otthonodba. Amint áll S'mot könyve XX. fejezetének, 24. mondatában: „Minden helyre, ahol megem-
lítik nevemet, odamegyek és megáldalak...” (Szuká 53/b)

A debreceni zsinagóga felirata

„A tetők fölé magasodó zsinagóga tömege messziről kitűnik. Az utca felől a keleti homlokzat, nyugati bejárata a telek felől közelíthető meg. Külső mérete 21.5 X 27.7 méter. Párkányának magassága 10.3 méter. A női karzatra vezető két lépcsőház fogja közre az előcsarnokot. A zsinagógai tér csaknem négyzet alakú, 17.6 X 15 méter. A női karzat öntöttvas oszlopokkal kétoldalt alátámasztott. A belső tér arányaiban négyzetesnek hat. A Frigyszekrény körüli héber felirat szövege magyarul:

Ha Te eljössz a házamba én is, elmegyek a tiedbe. (18)

A frigyszekrény fölötti héber nyelvű textus eléggé rendhagyó. A magyarországi zsinagógák túlnyomó többségében mind az épületek külső falán, nagyobb részben a porticus fölött, mind a zsinagógák belső enteriőrjében általában olyan idézetek szerepelnek, amelyek forrása a Szentírásban található. Debrecenben azonban talmudi textus, Szuká traktatusának 53/b. oldalán található mondat szerepel. A szöveg önmagáért beszél, és I...ten és a terem-
tett ember közötti kölcsönösségre hívja fel a figyelmet.

A SZOLNOKI ZSINAGÓGA

A második világháború előtt Szolnok a magyarországi zsidóság egyik jelentős centruma volt. (19) Ez – többek között – annak is köszönhető, hogy a városnak volt egy olyan domináns nagysága, Dr Heves Kornél főrabbi személyében, akit 1898-ban megválasztottak Szolnok rabbijának és egészen 75 éves korában bekövetkezett haláláig ott végezte szolgálatát. Azon emberek közé tartozott, akinek az életfilozófiájában két kultúra, a zsidó és a magyar műveltség nagyon szerves egységet képezett. Íróember volt, aki nemcsak a szószéken hirdette az Örökkévaló igéit, hanem publikált, versekben, novellákban, tanulmányokban tette közzé egyes előadásai gyűjteményes kötetét. (20) Minden, ami a zsidó közösségben, Szolnokon történik mintegy fél évszázadon keresztül, az Heves Kornél alkotásának, szellemi ouevré-jének integráns része. Nemcsak azért, mert iskolát szervez, hanem mert az informális oktatásnak is teret enged, fontos szerepet vállal az IMIT Évkönyv, a XIX. század végének, s a XX. század első felének tudományos, irodalmi, kulturális, művészeti évkönyvének, a magyar zsidó tudományosság letéteményesének vidéki fejlesztésében, terjesztésében, többek között, Szolnokon és környékén. (21)

A renovált volt zsinagóga, 2006

A XIX. század vége, azaz Heves Kornél szolnoki pályafutásának kezdete a magyarországi polgárosodás nagyon fontos időszaka. Zseniális gondolkodók, művészek, építészek kezdik el ekkor pályájukat.

Közülük is az egyik legismertebb építő az 1860-1932 között élt kisbéri Baumhorn Lipót. (22) Bécsben szerzi építészmérnöki diplomáját, majd pályáját Magyarországra való visszajövele után tejesíti ki. Elsősorban zsinagógaépítőként írja be magát a művészettörténetbe. A XIX. század végére a magyarországi építészettörténetnek két domináns vonulata van. Az egyik az Alpár Ignác nevével fémjelzett akadémiai elvárásoknak megfelelő historizáló építészet, a másik a Lechner Ödön által vezetett szecessziós, új világlátású, a külföldi, különösen a „Bécs-Párizs tengely” felől Budapestre is elérkező ideológiák megnyilvánulása. (23)

Ennek a legeklebtársabb példája az Üllői út és Ferenc krt. sarkán levő Iparművészeti Múzeum. E lenyűgöző épület kupola szerkezetére nézve értjük meg, hogy a keleties, mór-bizánci hatás újjáéledését figyelhetjük meg a modern művészeti tartalommal. E két iskola, az egyik a historizáló és a másik a szecessziós, világ felé nyitott liberális gondolkodás, kettőséből Baumhorn a másodikat választja, és Lechner irodájában tanulja meg a mesterséget. Az ott tanultak, valamint a bécsi iskola, illetve az itáliai tartózkodása alatt szerzett klasszikus műveltség, az ottani domináns épületek szemügyre vétele és lerajzolása által válnak valóra tervei. Mikor megkapja megbízásait, ezeket, a skicceket, illetve fejében, szívében őrzött épületformákat használja fel a maga nemében teljesen egyedülálló életpálya kibontakoztatásához. Mai ismereteink alapján 22 zsinagógát épített Magyarország területén. Az első az esztergomi zsinagóga, ebben a sorban azonban kiemelkedő helyet foglal el az 1900-ban elkezdett, s 1903-ban felavatott szegedi zsinagóga. De nevéhez fűződik a ceglédi zsinagóga, vagy Budapesten a Hegedűs Gyula utcai, a Bethlen téri, illetve a Páva utcai zsinagóga, amely most Holocaust Múzeumként működik.

Az ereje teljében levő Baumhorn építi meg a szolnoki zsinagógát is, melyet 1899. augusztus 29-én Heves Kornél avat fel. A zsinagógának kiválasztott telek a Tisza partján található, a víz közelében. Egy olyan helyen építi meg, ahol jobbra egy katolikus, balra egy református templom áll, s a kettő közé kerül a zsinagóga.

Három templom egymás mellett.

Mintegy reprezentálandó a XIX. század utolsó, s a XX. század első éveinek a világlátását a monoteista vallások közös gyökeréről. Megmaradtak korabeli képeslapok. Kutatásaim során két 1901-ből való képeslaphoz jutottam hozzá, melyeken a szolnoki zsinagógát úgy ábrázolták, hogy a másik két templom ott látszik a két oldalán.

A monoteista vallások templomai azonban nemcsak Szolnokon található egy látótérben. Bár nem ilyen formációban, de a kecskeméti zsinagóga is egy téren van a többi templommal, illetve Győrben öt templom található egy topográfiai egységben.

Képeslap, Tisza-parti három templom, 1902

A „habent sua fata libelli” mondás nemcsak a könyvekre igaz. A zsinagógáknak is megvan a maguk sorsa. A szolnoki zsinagóga belső teréből adódóan a város egyik legszebb helyisége, akusztikája lenyűgöző, építése erőteljesen emlékeztet a már említett Iparművészeti Múzeum, illetve a szegedi zsinagóga kupolájára, valamint a mindenhol egyforma rózsablakok pedig az itáliai gótika művészetéből merítik forrásukat, integrálva a különböző kultúrák hatását Baumhorn saját világlátására.

A szolnoki zsinagógát a Hitközség – nagyobb részt nem saját elhatározásából, hanem ismert történelmi okoktól vezérelve – 1960-ban eladta a magyar államnak, ami akkoriban nem számított ritkaságnak. 1970-ben hozzákezdtek a zsinagóga rekonstrukciójához, pénzhiány miatt azonban befejezni nem tudták. 1990-ben, a rendszerváltást követően az első szolnoki önkormányzat, mint a város tulajdonát, illetve egyik legszebb épületét tatarozta, meglátva benne a multifunkcionalitás lehetőségét. A szolnoki zsinagóga azonban ekkorra már elvesztette vallási jellegét, hiszen sem Tóra, sem pedig örökmécses nincs benne, és ma koncertek, kiállítások rendezésére szolgál, s Szolnoki Galéria néven működik.

A XXI. század elejére már a zsinagógai motívumokat is eltüntették az épületről. A korabeli szakirodalom szerint a zsinagógát gyönyörű kerítés vette körbe, melyet eltávolítottak, és más helyen, a Szolnoki Művésztelepen használják fel. A zsinagóga domináns eleme mindig a Frigyszekrény, melyben legszentebb tekercsünk, a Tóra található, itt azonban nemcsak a Tórák veszték el, hanem a Frigyszekrényt is kivették a tatarozás során. A szolnoki zsinagóga eredetileg geometriai díszítéssel volt ékesítve, s valamilyen érthetetlen okból kifolyólag ezeket a gyönyörű díszítőelemeket lemeszelték ellentétben a győri példával, ahol szépen megőrizték az üres frigyszekrényt felirataival, díszítéseivel, minden egyes elemével hirdelve, hogy az az épület valamikor zsinagóga volt.

Három olyan feliratot, idézetet is eltüntetett a hozzá nem értő kéz, amely valamilyen formában kifejezte annak a kornak és annak a körnek gondolatait, érzelmeit, amely korban ezeket készítették. A témával foglalkozó szakiro-

dalom sok helyen hibás adatokat közöl. Itt említem meg például azt a téves képzetet, miszerint a főbejárat felett magyarul lett volna az „Áhítattal lépünk szent hajlékomba” mondat felírva.

Ez a felirat valóban szerepelt a szolnoki zsinagógán, de a korabeli dokumentumok alapján megállapítottam, hogy nem a főbejárat porticus, fölötti ívben, hanem a zsinagóga oldal bejáratán. Az oldal bejárat valószínűleg a nők számára biztosított kapu volt, s mivel a nők bizonyára kevésbé ismerték a héber betűket, mint a férfiak, talán ez lehetett az oka e magyar nyelvű feliratnak. A post-biblikus irodalomban, a Száádjá Gáon által kodifikált imakönyvben már benne van az az imádság, amely Bileámnak, a nem zsidó prófétának a Szentírásban rögzült gyönyörű megfogalmazása volt, amikor megáldotta Izraelt. (24)

מה טובו אוהליך יעקב

„Mily szépek a te sátraid Jákob és hajlékaid Izrael” (M. IV. 24.5.)

Ez az ima ihleti meg a zsinagógaépítőt, aki ezt a gondolatot transzponálja az épületre, a „Szent hajlékban leborulunk” zsoltárbeli idézettel.

A főbejárat rózsza ablaka fölötti héber idézetnek sincs már nyoma. Azonban Varga Béla, *A szolnoki zsidóság története* című monográfiájában találtam egy olyan, rendkívül halvány fényképet, mely megőrizte az eredeti héber feliratot, bár a szemnek, olvashatatlan formában. Betűnkénti analízissal azonban sikerült megfejteni a rejtélyesnek tűnő szöveget, s így összeállt a kép, s beazonosíthatóvá vált az eredeti textus:

שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו (תהלים סה, ג)

E zsoltár idézet két részből áll: az első: שומע תפלה, „aki meghallgatja az imádságot” azaz ezzel a két szóval próbálja meghatározni a zsoltárártó az Örökkévalót, hiszen Ő az, aki meghallgatja a hívő ember fohását. A XIX. század utolsó éveiről lévén szó, az emancipáció első évtizedeiben nem véletlen, hogy Heves egy ilyen mondatot választ a zsinagóga mottójául. Ugyanis a második rész így hangzik:

עדיך כל בשר יבואו

„Te eléd járul minden halandó” (IMIT fordítás, 1899.)

Szolnokon abban az időben, az asszimilációra nyitott befogadó városban, ahol három vallás templomát egymás mellé építik, a rabbi egy olyan mondatot választ, melyben „minden ember”, „minden élőlény” szerepel, vagyis nemcsak a zsidókat szólítja meg, hanem azt érzékelteti, hogy ebben a zsinagógában minden ember imádkozhat az Örökkévalóhoz.

Abban a korban már Szolnokon is megszületnek a vallási reformok. Például az orgona elhelyezése, bár Magyarországon az első zsinagógai orgonát már

1845-ben avatják fel Nagykanizsán. 1857-ben a Dohány utcai zsinagógában is megszólal az orgona. A férfiak lent, a nők fent a karzaton ülnek, de már az emeleten nincs az a rácozat a nőknél, mint az ortodox zsinagógákban, így a nők is láthatják az istentiszteletet. A tóraolvasó asztal, a bimá, az almemor nem a zsinagóga középső részén, hanem a Frigyszekrény előtti térben helyezkedik el. A XIX. század közepéig csakis középen helyezték el az almemort, hiszen ez szolgált a Frigyszekrény után a második szellemi centrumként. Innen hallatszott a rabbinikus tanítás, itt olvasták fel a legszentebb iratot, a Tórát, ezért ezt a zsinagóga minden részéből egyformán jól kellett látni.

Visszatérve a magyarországi neológ zsinagógákhoz, a bimá helye megváltozik, így nemcsak a szolnoki, hanem a már korábban épült, stílussteremtő Dohány utcai zsinagógában, Pécsen, Szegeden, sőt az 1877-ben épült OR-ZSE zsinagógájában is elől van a tóraolvasó asztal. Egyes zsinagógákban, vagy kívül, vagy belül magyar nyelvű szövegeket is találunk. Erre két eklatáns példát említek: az egyik a szegedi zsinagóga, ahol a frigyszekrény fölötti részen torai idézet olvasható. Egy héber, egy magyar szó váltakozásával,

ואהבת לרעך כמוך

„Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat”. (Vájikrá 19.18.)

Ugyanez a mondat hasonló módon, héber és magyar változatban a Páva utcai zsinagógában is feltűnik.

Egyes zsinagógák külső falán magyar nyelvű, bibliai ihletettséggű mondatok is megjelennek. Szolnokon ugyanez a motívum jelenik meg a már említett baloldali bejárat feletti szöveg képében.

Bal oldali tábla: az első öt igével Jobb oldali tábla: szintén az első öt igével

A szolnoki frigyszekrény imitáció tetején azonban – szemben az előző két idézettel, melyek eltűntek a renoválás során – „megmaradt” két kőtábla, mely azt hivatott sugallni, hogy itt valamikor a Biblia nyelvén imádkoztak az

Örökkévalóhoz. Azaz az odalátogató csak első pillantásra hiheti, hogy a Tíz Igét látja. S bár ez a két, egymással szembe fordított kőtábla „jelzi”, hogy ez az épület valamikor zsidó imahely lehetett, a héber szavak elolvasása rádöbbsent arra, hogy csak az első öt parancsolat található a két kőtáblán, mivel kétszer ugyanazt a szöveget írták le!

Textus a zsinagógában. E négy kiragadott példa elgondolkodtató, asszociációra sarkall. Időnként „közhelynek” tűnhetnek, hiszen nagyjából közismert citátumokról van szó. Mégis, egyértelműen megállapítható: mindegyiknek üzenetértéke volt. Más az i.sz első századokban a Szentföldön, és más – az eltérő korszakok architektúrájának, enteriőrjének, kulturális, politikai klímájának megfelelően – a diaszpórában.

Nagy és nemes feladat lesz a magyarországi zsinagógai feliratok összegyűjtése, összegzése és az összefüggések feltárása. Az Írás szavát idézem:

אבן מקיר תזעק (חבקוק 2.11)

„Mert falból kiállt a kő, és a rajta lévő Írás!”

JEGYZETEK:

1. A témáról, magyar nyelven lásd:
Grüll Tibor: *Kőbe vésett emlékezet. Késő-antik zsinagógák feliratai*, József Attila Könyvek, Budapest, 2004.
2. A héber nyelvben ugyanúgy, mint a latinban a betűknek számértékük van. Gyakran az idézetben található betűket csillaggal jelölték. A betűknek a számértéke adta meg a zsinagóga építésének dátumát.
3. E munkában a szerző bemutatja azokat az archeológiai dokumentumokat, az első Szentély korától az i.sz VIII. századig, amelyeken embereket, vagy különböző állat típusokat ábrázoltak. Megvilágítja azokat a módszereket, melynek segítségével elkerülhető volt a „Ne készíts magadnak faragott képet...” parancsolatának problematikája.
לי-הוא חבת, דמות האדם והחיה באמנות היהודית העתיקה. מחניים, גליון 10, סיון תשנ"ה
4. Levine, Lee I.: *The Ancient Synagogue, Judaism and Hellenism in Antiquity: Conflict or Confluence?*, Seattle and London, University of Washington Press, 1998
5. A töröki narratíváról és interpretációjáról lásd:
<http://www.etzion.org.il/dk/5764/959table.htm>
נתי כבודי, הקדשת הכוהנים לעבודתם (פרשת צו) ישיבת הר עציון, אלון שבות
- 6.

שולחן לחם הפנים

השולחן נבנה מעץ השטים וצופה בזהב טהור. השולחן היה בגובה של אמה וחצי ושטחו היה 2x1 אמה. לשולחן הוכנו ארבעה טבעות זהב שבהן ניתן היה לשים מקלות מצופים בזהב על מנת לשאת את השולחן. על השולחן הונחו שתיים עשרה חלות תמיד לפני אלוהים, ולכן הן נקראו "לחם הפנים". נוסף ללחם הפנים היו על השולחן: "קערותיו וכפותיו וקשותיו ומנקיותיו אשר יוסך בהן" – לא ברור בודאות מה היה השימוש של כלים אלו, ייתכן שהם היו התבניות לאפיית לחם הפנים והכלים להכנת הבצק.

7.

אנגלרד, יפה, "על משמעותו של גלגל המזלות ברצפות בתי הכנסת הקדומים בארץ-ישראל", קתדרה, 98 (טבת תשס"א), עמ' 33-48.

ברלינר (לנדוי), רוחמה, "גלגל המזלות והמניעים המדעיים לשילובו בבת הכנסת העתיקים בארץ ישראל", מחקרי יהודה ושומרון, ד (1995), עמ' 179-188.

R. Hachlili: *The Zodiac in Ancient Jewish Art, Representation and Significance*, School of Oriental Research, 228, 1977, pp. 61-77

8. A modern héber irodalomban is állandóan visszatérő téma Genesis XXII. fejezete. Lásd: Michael Brown: *Biblical Myth and Contemporary Experience*, The Akedah in Modern Jewish Literature. Judaism 31, New York, 1982.

Schőner A.: *Ákédát Jiichák. Adalék egy szentírás motívum ikonográfiájához*, In.: REMÉNY, Budapest, 2001/3. pp 79-91.

9. B'résit könyve 18. fejezetének történetei a VI. században épült Ravenna-i San Vitale freskóján is megjelennek.

10. Grüll Tibor: *A gyökér és az ágak* című könyvében, Savaria University Press, Szombathely, 2005 idézi Bianca Kühnel: *Jewish Art and „Iconoclasm”: The Case of Sepphoris*, Leiden 2001. megfogalmazott álláspontját.

11. Weiss, Zeev-Netzer, *Ehud: Promise and Redemption. A Synagogue Mosaic from Sepphoris*, Jerusalem, 1996.

זאב וייס, אהוד נצר, *הבטחה וגאולה. פסיפס בית הכנסת מציפורי*

12. C. H. Kraeling: *The Synagogue. The Excavations at Dura Europos...* Final Report, 8 pt. 1, 1956.

R. Goodenough: *Ancient Symbols in the Greco-Roman Period*, N.Y., 1958.

Az angol és héber nyelvű szakirodalmon kívül, e sorok írójának tollából magyar nyelven is megjelent a témát érintő tanulmány: Schőner A.: *Figurális ábrázolás és a zsidó művészet. A Dura Europos-i zsinagóga nyugati falának freskósorozata*, MÚLT ÉS JÖVŐ, Budapest, 1993/1.

13. Grünvald Fülöp: *A Buda-Várhegy zsinagóga és zsidó temető helye török időkben*, Különlenyomat a JUBILEE VOLUME IN HONOUR OF PROF. BERNHARD HELLER c. műből, Bp., 1941.

Zolnay László: *Buda középkori zsidósága és zsinagógái*, Budapest, 1987.

A korabeli sajtóból kiemelem: Boinitzer Pál: *Reneszánsz pompa, és ami mögötte volt*, in: Új Élet, 1965. március 1. című írását.

Scheiber Sándor: *Feltárják a középkori budai zsinagógát* című cikkében, mint a szellemi munka aktív résztvevője és a héber idézetek „megfejtője”, így ír az Új Élet 1965. augusztusi számában: „Tatarozzák a Táncsics u. 23. számú épülettömb házait. A Bástya sétány felé eső déli épület keleti falán dolgozva 1964. szeptemberének első napjaiban figyelmessé lettek arra, hogy egy gyönyörű faragott, gótikus oszlop támaszkodik neki. Megtekintésekor azonnal láttam, hogy a zsinagóga helyére találtak. Hogy a további vita lezáródjék, maga az oszlop szólalt meg. Alján – ahol alig volt várható – egymás alatt két héber betű tekintett ránk: Sin – Alef. Sikerült megfejtenem, hogy az 1541-es évet jelenti. Amikor a budai zsidók visszatértek Törökországból, örömmel bevették ebbe az oszlopba hazatérésük dátumát. Ez a bizonyosság új lendületet adott a Feuer Istvánné vezette munkának. Egyre több részlet mutatkozott a zsinagóga e déli falánál. Az oszloptól jobbra és balra gótikus falív indult. A jobb sarokban rácsozat nyomaival egy kőből való középkori ablakkeret bukkant ki, amely mögött a nő imaterem volt (most a lakóház földszinti része). 1965. június 21-én kezdődött meg az ásatás második periódusa, dr. Zolnay László és dr. Gedai István végezték a régészeti irányítást, Horler Ferenc a felmérés és rajz munkáját. Az építészeti rekonstrukció is reá vár majd. Az ásásból kivették részüket a Rabbiképzőnk hallgatói is. Ezúttal előkerült egy oszlop az északi falnál és egy közepen. Az oszlopokon vaspántok maradványai voltak, ezekre lehettek felszerelve a lámpák (egy megmaradt). A megkerült részletek alapján már most lehetővé vált a zsinagóga rekonstruálása. Hossza kb. 19 m, szélessége 9,14 m., magassága kb. 8 m. Háromszakaszos, hat gótikus bolthajtású templom volt. A fal, oszlop és téglapadló azért maradt meg épen, mert 1686 után feltöltötték a templomudvart és betemették a zsinagógát. A padlószinten sok minden feküdt, amely igazolta a történelmi forrásokat: égett emberi csontok – közöttük gyerekeké is – Buda mártírjainak maradványai. Ágyúgolyó, amellyel lőtték a zsidónegyedet. 1627-es magyar pénz, amely a zsinagógába nyomuló katonák egyikének zsebéből esett ki. S rengeteg faragott kő, amelyből következtetni lehet a zsinagóga építészeti és berendezési stílusára. A most még folyó feltárástól további részleteket várunk.”

14. A szefárd zsidóság történetéről, a vonatkozó gazdag szakirodalomról, és a várbeli zsinagóga feliratának fordítási variációiról lásd: Haraszi György: *Szefárd Zsidók Magyarországon a kezdetektől a török uralom megszűntéig.* in: Hetven év. Emlékkönyv Dr. Schweitzer József születésnapjára. Bp., 1992. pp. 80-93. Szerk.: Landeszman Gy. és Deutsch R.

15. A város korábbi viszonyait így rögzíti a krónikás: „a város a török birodalom uralma alatt állott, s lakozásunk viruló volt, akár a zöldellő olajfa, biztonságos és nyugalmas- valóban elmondhattuk: 'ki-ki a maga szőlőlugasában, a maga fügefája alatt' tanyázhatott, nem volt ártás az országban. Az

élelem olyan olcsó volt, hogy aki hallja el sem hinné: a hizlalt marha húsának fontja négy fillérbe került, a hizlalt birka vagy kecske húsának fontjáért nyolc fillért kértek, de az olyan kövér volt, hogy a zsír fehéreből ki sem látszott a hús vörössége. És mérhetetlenül olcsó volt a rengeteg fajtájú meg méretű hal is, és egy nagy mérő – azaz pint – bort két császári garasért vehettünk a kereskedőtől, de ha magának is volt prэшáza, és egyedül készítette a borát, a bor pintje nem került többre, legföljebb három vagy négy krajcárba. Meg az a rengeteg gyümölcs, a mindenféle édesség!- és valamennyi olyan nagyon olcsón, hogy elmondani vagy leírni sem győzné a krónikás.” in.: Schulhoff Izsák: *Budai krónika 1686. Bp.*, 1981.

16. In: Podonyi Hedvig: *Zsinagógák Magyarországon*, Budapest, 2005. p. 150. A debreceni zsinagóga történetét feldolgozó munkák közül hadd említsem meg Blau Lajos: *A debreceni zsinagóga építésének történetéhez* című tanulmányát, amely a Magyar Zsidó Szemle 1894. (pp. 22-26) évfolyamában jelent meg, s amely a korabeli zsinagógák almemorjainak elhelyezésével, illetve e háláchikus kérdés felvetésével kapcsolatos álláspontokat ismerteti. A debreceni közösség egykori előjárójához, aki 1865 –ben töltötte be e tisztséget, intézték a korabeli decizorok a leveleket, amelyeknek összegzését adja Blau Lajos tanulmányában.

17. Gonda Moshe Élijáhu : *A Debreceni Zsidók 100 éve*, Tel Aviv, 1965.

18. In.: Magyarországi Zsinagógák, főszerkesztő Gerő László, szerzők: Gazda Anikó, Kubinyi András, Pamer Nóra, Póczy Klára, Vörös Károly, Budapest 1989. p 149.

19. A szolnoki zsidóság történetéről:

Heves Kornél: *A szolnoki hitközség története*, in: Új Hiszekegy, 1938. pp. 299-325.

Varga Béla: *A szolnoki zsidóság története, 1840-1944*, Szolnok, 1994.

Papp Zsolt: *A szolnoki Izraelita Hitközség története a kezdetektől napjainkig*, Szolnok, 2005.

20. „Dr. Heves Kornél főrabbi 48 éven át volt lelki gondozója városunk zsidó vallású polgárainak. Huszonkilenc éves volt, amikor a rabbiszeminárium elvégzése után a budapesti egyetem bölcsész-doktori oklevelével tarsolyában szolnoki szolgálatának második évében először lépett be az éppen akkor, 1898-ban elkészült és 1899. augusztus 29-én átadott gyönyörű zsinagóga épületébe, hogy szent szolgálatát most már a nagytemplomban folytassa. Ki is tartott őrhelyén mindaddig, amíg a fasiszta őrület őt is - hitsorsaival együtt - a gettóba, majd a cukorgyári "pokolba" nem hajtotta.

Felsőbb utasításra őt, és Herskovits törökszentmiklósi főrabbit családjukkal együtt az auschwitzi halálvonat indulása előtt Budapestre szállították, s az úgynevezett „védett házak” egyikében átvészelte a nyilas terrort és az ostromot. Kevés számú életben maradt hívével azonban már többé nem találkozhatott, mert felesége halála és az átszenvedett megpróbáltatások testileg-lelkileg megtörték az idős lelkipásztort. Unokája emlékezése szerint a

pesti főpostára igyekezett éppen, hogy táviratban értesítse érkezéséről a hite szerint reá váró szolnoki híveit, amikor elesett, és röviddel ezután meg is halt, de még halálos ágyán is hallani vélte hívei isteni szolgálatra szólító hívását. Heves Kornél élete papi és irodalmi munkássága valóban összeforrott Szolnok városával. Túl azon, hogy a Talmud Tórában ellátta a felsőbb oktatást, s ennek keretében 1922-től a héberben és a talmud tudományban jeleskedő fiatalokat ösztöndíjjal támogatta, s a hitélet minden területén példájával is hívei előtt járt, pályakezdése óta részese volt Szolnok közéletének mindaddig, amíg a körülmények ezt lehetővé tették számára. Alapító tagja volt a Kiss József Társaskörnek és lelkes munkása a Versegly Ferenc Irodalmi Körnek. Maradandót alkotott mind a magyar nyelv és irodalom, mind a szépirodalom, s természetesen a hittudomány területén is. Így az *Érdy- és Jordánszky-kódex* c. fiatalkori műve ma is értéke a szaktudománynak. *Lant és biblia, Új igék, Istenes könyvem* c. művei egymást követve Budapesten jelentek meg a húszas évek közepéig.

Tudományos cikkei, tanulmányai jobbra a felekezeti sajtóban, illetve évkönyvekben jelentek meg. Egyházi szónoklatait, imádságait, fohászait és verseit két nagy terjedelmű kötetben foglalta össze. 1938-ban jelent meg Szolnokon az *Új Hiszekegy*, majd 1943-ban a *Hozzád könyörgünk*, s az *Adonáj*. Az *Új Hiszekegy* függelékében közli a szolnoki zsidó hitközség történetét a kezdetektől, 1841-től 1937-ig, míg utolsó művében néhány olyan rész is visszatér, amely már az *Istenes könyvben* is megjelent.

Heves Kornél minden írásában – tárgyuktól függetlenül – kitapintható a szépírói véna. Beszédeinek, fohászainak java szinte ritmikus próza benyomását kelti. Prózai írásainak stílusa széles irodalmi tájékozottságát tükrözi. Versei, ha zömükben nem is tekinthetők maradandó alkotásoknak – főleg Heine és Kiss József hatása tapintható ki bennük –, kedves közvetlenségükkel, olykor önirónikus hangvételükkel, egy tiszta lélek derűjével első olvasásban közel kerülnek hozzánk.

Figyelemre méltóak műfordításai is. Több, nálunk ismeretlen héber költő versét ültette át magyar nyelvre.

Ami pedig műveinek eszmeiségét illeti, jól érzékelhető őszinte, pátoszmentes hazaszeretete, amelyet az ő szavai szerint áthat „a magyar lélekkel átizzított zsidó önérzet”. Amikor még nem volt divat az ökümenéről szónokolni, ő versben és prózában egyaránt kiállt az egyházak közötti megbékélésért. Az ellenségeskedés, a háborúság, a szélsőséges eszmék haragját és megvetését váltották ki.”

in.: Szirmay Ernő: EMLÉKJELEK Szolnok az irodalomban – szolnoki irodalom, Szolnok, 2000.

21. Dömötör Beáta: *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyvének néprajzi tárgyú írásai* (1896-1983/84.) c. dolgozatában a következőket írja:

„Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat (IMIT) 1894-ben alakult, célja elsősorban a magyar vonatkozású zsidó irodalom és tudomány művelésének elősegí-

tése, az ilyen témájú könyvek megjelentetése volt. Az IMIT adta ki a Szentírás héber eredetiből készült első teljes magyar fordítását is. Évkönyvet 1895-től jelentetett meg, első szerkesztői Bacher Vilmos és Mezey Ferenc voltak. 1987-ben már Bánóczy József is részt vett a szerkesztésben, majd 1901-től 1918-ig ő látta el egyedül ezt a feladatot. 1919 és 1928 között az évkönyv nem jelent meg. A többéves szünet után Szemere Samu lett a kötet szerkesztője 1943-ig, a háború alatt ez volt az utolsó év, amikor még kiadhatta az IMIT évkönyvet. A háború után, 1948-ban még egyszer megjelent még mindig Szemere Samu szerkesztése alatt. Ezután egy elég hosszú szünet következett, az évkönyv legközelebb 1970-ben jelent meg, immáron a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete (MIOK) kiadásában, Scheiber Sándor szerkesztésében. Az évkönyv 1970 után két évente jelent meg, az OSZK-ban az 1983/84-es kötet az utolsó fellelhető évfolyam.”

A történelmi hűség kedvéért itt jegyzem meg, hogy mintegy a sorozat folytatásaként további három évkönyv jelent meg:

1./ *Évkönyv 1985-81*, szerk.: Schweitzer József, Budapest, 1991., Országos Rabbiképző Intézet

2./ *Évkönyv 1992-95*, szerk.: Schweitzer József, Országos Rabbiképző Intézet, Budapest, 1995.

3./ *OR-ZSE ÉVKÖNYV*, szerk.: Schőner Alfréd- Oláh János, Budapest, 2003.

Az OR-ZSE 2003-2006-os Évkönyve éppen most van nyomtatás alatt.

22. *Baumhorn Lipót 1860- 1932*, a Magyar Zsidó Múzeum kiadása, szerk.: Szegő György

23. Alpár Ignác (Pest, 1855. január 17.– Zürich, 1928. április 27.) műépítész
Lechner Ödön (Pest, 1845. augusztus 27. – Budapest, 1914. június 10.) építész,
a magyar stílusú szecesszió úttörője.

24. A. Hilbic az *לפני התפילה "מה טובו"* című tanulmányában, amely a Szinájban, 1976-ban látott napvilágot bemutatja az ima szerkezeti felépítését, meghatározza a bennük lévő idézetek forrását, és bemutatja a gondolatok közötti összefüggéseket.

Az Adin Even-Jiszráél Steinsaltz által szerkesztett két kötetes műben. A *סידור והתפילה* ban, a II. kötet 86. oldalán meghatározza ezen imádság minden egyes mondatának szentírási eredetét.

A HÁROM KAPU*

Jó néhány héttel ezelőtt egy elmosódott fénykép került elé, és egyik tanítványom arra kért, vajon a képen látható zsinagóga külső oldal feliratát meg tudnám-e fejteni. Általában a szövegek megfejtése nem egyszerű. Az esetek egy részében a textus elmosódott, ilyenkor nagyon nehéz kibetűzni. Boldogult mesterünk megtanított nekünk egy speciális módot, amelyet ő a Vakok Intézetében tanult, hogy nemcsak szemmel lehet látni, hanem tapintással is, és nem utolsó sorban, – hogy egy kicsit biblikus asszociációra is hivatkozzak –, szívvel is. A képen szemmel nem érzékelttem annyira ezt a szöveget, de amikor alkalmam volt e zsinagógát személyesen megnézni, tapintással a bemélyedt szövegeket, a bevéssett betűk formáját kezdtem érezni. Becsuktam a szemem és látni véltem, hogy melyik betű mit jelent. És amikor biztos voltam már egy betűben akkor beírtam a komputerembe. Kicsit jobbra, kicsit balra tapintottam. Ez olyan mintha valaki egy szénakazalban keresne meg egy tűt. Végül is szerencsém volt. A modern tudomány egyik csodája a komputer egy különleges programjának segítségével próbáltam megtudni, hogy vajon a Szentírásban hol található az az idézetek, ahol az első betű *pé*, a nyolcadik betű *váv*, a kilencedik betű ez és ez. A komputernek néhány másodperc után sikerült megfejteni azt, amit az ember, tapintással és látással nem láthat, illetve érezhet. A következő zsolttár idézet íródott ki a képernyőre:

Komárom, zsinagóga

* Megemlékezés az ENSZ holocaust napján, Komáromban 2007. január 28-án

פתחו לי שערי צדק אבוא במ אודה יה

„Nyissátok nekem ki az igazság kapuit, bemegyek és magasztalom az Örökkévalót.”
(Zsoltárok 118.19.)

Megrendített ez a nagyon ismert szentírási mondat, s hadd ragadjam ki belőle a **sáár** azaz a kapu szót. Engedelmmükkel néhány kapuról fogok beszélni.

Az **első kapu**, mely felrémlik, Rómában található. A magyar köznyelvben a Titusz diadalíve nevet viseli. Héberül: **sáár hánicahon sel Titusz**, azaz Titusz diadalkapuja. Van egy speciális kapuforma egy különleges építészeti remek, amely a győzelmi kapu címet viseli. Az ilyen diadalkapuk, lett legyen Berlinben, Párizsban, vagy Rómában, egyeseknek dicsőséget hoztak, másoknak nagyon, nagyon sok fájdalmat. Ez a Titusz-féle győzelmi kapu nagy diadalt hozott Vespasianusnak, az ókori Róma egyik legdinamikusabbnak nevezett császáranak. Mindenekelőtt azonban az ő fiának Titusznak, aki a római hadsereg hadvezére volt, s aki Jeruzsálem ostromát irányította időszámítás szerint 70-ben.

A hatalmas fizikai és technikai túlerő következtében, Róma, Vespasianus, illetve Titusz elfoglalja egész Jeruzsálemet. Beveszi Jeruzsálem Templomát, a Szentélyt, Jeruzsálem legszentebb helyét, és elrabolta onnan a legdrágább értékeket, például a menórát a zsidóság legősibb szimbólumát és egyéb különlegesen fontos klasszikus bibliai tárgyakat. Ezeket elviszik Rómába. Emberek százezreit, millióit ölik meg a korabeli Júdeában, az egykori zsidó

országból pedig csak egy kicsi kis töredék terület marad. A hadifoglyokat a fővárosba szállítják, a győzelmes hadsereg katonái, fejükön babékoszorúval, vállukon a menórával körülveszik a foglyokat, és átmennek a diadalkapu alatt, Titusz diadalíve alatt, mely a polgári időszámítás szerinti 83-ban készül el, 13 évvel Jeruzsálem eleste után.

Titusz diadalív

A diadalív belső béléte

Menóra relief

Honnan ismerjük a jeruzsálemi templom Menórájának hiteles formáját? A győztes önmagát és a legyőzöttet egyaránt felvésette Titusz diadalívének belső reliefjére. Az egyik legszebb építészeti emlék Rómában, számunkra az egyik legtragikusabb esemény, mert ez volt az első genocídiuma a zsidóságnak, ez volt, ha úgy tetszik a holocaust prefigurációja 2000 évvel korábbról. Elpusztult akkor majdnem az egész ókori zsidó nép.

Mikor Rómában jártam, az első utam Titusz diadalíve elé vezetett. Egy régi zsidó hagyomány szerint a hitéhez kötődő zsidó ember nem megy át Titusz diadalíve alatt. 2000 évvel ezelőtt átvittek bennünket, mi nem megyünk át alatta. Ott álltam Titusz diadalíve előtt és meditáltam. Átmenjek alatta? Hiszen 2000 évvel ezelőtt elpusztítottak bennünket, s ennek „dicsőségére” emelték e diadalkaput. Másrészt azonban pont most kellene átmenni alatta. Megmutatni, hogy a zsidóságot nem lehet elpusztítani. Hogy azokat az embereket, akiknek a szívében ott lakozik a hit, azt a történelmi kataklizmák, még ha megpróbálják, akkor sem tudják megsemmisíteni. Ugyanis van Valaki, aki ezt nem engedi, aki vigyázza az ő népét még akkor is, ha a mi képességeink kevesek, minimálisak, hogy fölérjük az Ő döntéseinek a súlyát.

A várost elfoglalták, a Templom elhamvadt. A zsidó szellemiség azonban szárnyalt, mert mindig a magasságokat, s az Örökkévalót kereste. A város visszatért. Visszavonhatatlanul.

A Titusz diadalív építészeti emlék, de Jeruzsálem él, és szebb, mint valaha.

Szabolcs-Szatmár megyei kicsiny faluban születtek a szüleim. Édesapám Csengerben, édesanyám a szabadságharcos Esze Tamás falujában, Tarpán. Én a háború után születtem. Édesapám 46 éves volt, anyám 43. Édesapám egész családját elvitték Auschwitzba és mindenkit meggyilkoltak. Anyám családját is deportálták, ő „szerencsésebb” volt. Az ő családjából „csak” húsz embert

öltek meg. A tábor felszabadulásának 60. évfordulóján elmentem a világ „legnagyobb zsidó temetőjébe”. Megláttam azt a bizonyos kaput, - és ez a **második kapu**, amiről beszélek – amelyre ki volt írva: „Arbeit macht frei”. Láttam a feketén üszkösödő falakat, a krematórium szörnyű száját, láttam azokat a kis csilléket, amikbe az embereket betették elgázosítva, és beküldték a kemencébe, majd füstként szálltak fel a magasságokba. Összeszorult a szívem. Belebetegedtem. Amikor ott álltam abban a Birkenau-i barakkban, ahol talán nagyapám is állhatott, meg a családtagjaim, ott mondtam el a Káddis imát:

„Legyen szent és legyen áldott a Világ Alkotójának neve”

Másnap visszatértünk oda, de valahogy alig volt erőm bemenni. Vittem a táliszt és a tfilint, s mintegy nyolcvanad magammal a „S’ má Jiszráél Adonáj Elohénu Adonáj Echád” „Halljad Izrael az Örökkévaló a mi Istenünk az Örökkévaló egyetlenegy” mondatot mormoltam.

S azt gondoltam, drága Úristenem ott fent az örökkévalóságban, mondd meg a hozzátartozóimnak, hogy én most ugyanazon a helyen imádkozom, ahol ők 60 évvel ezelőtt, ugyanazt az imát mondom el ugyanazzal a dallammal, mint ők.

A **harmadik kapu** néhány héttel ezelőtt készült el. Németországban, Münchenben avatták fel egy-két hónappal ezelőtt Európa talán legnagyobb zsinagógáját. A Német Szövetségi Köztársaság indítatva érezte magát, hogy az egykori „Kristal Nacht” színhelyén új zsinagógát építsen. Egy véletlen folytán megtudtam, hogy a zsinagóga kapuját egy magyarországi, szentendrei mesterember készítette.

A müncheni zsinagóga kapuja

Mielőtt felavatták volna a zsinagógát, Arthur Schneier, a New-York-i Park East Synagogue rabbija, régi barátom hívott fel telefonon. Schneier Ausztriában született, majd az Anschluss elől a '30-as évek végén Magyarországra menekült, és Pesten a Zsidó Gimnáziumban érettségizett. A háború után kikerült Amerikába, és ott az egyik leghíresebb rabbi lett. Mikor Amerikából Magyarországra visszakerült a Szent Korona, ő is az amerikai delegáció tagja volt.

Izrael volt főabbijával együtt ő avatta újra a müncheni zsinagógát. A zsinagógában a helybeliek egy chupát, esküvői baldachint emeltek, amely alatt a két rabbi állt kezükben a Tórával. Az Örök Törvényvel. Az I...ten által az ember számára adott elvehetetlen és elidegeníthetetlen törvényvel. A Tórával léptek be a müncheni zsinagógába, és Schneier úgy érezte, hogy meg kell osztania velem a pillanat varázsát. Jellegzetes angol akcentusával azt mondta, „Itt állok a müncheni zsinagóga előtt, amelyet több mint hat évtizeddel ezelőtt elpusztítottak, felégettek, felgyújtottak, s most visszaviszem oda a Tórát, mert azt nem lehetett elégetni!”

Embereket meg lehetett semmisíteni, hatszáz ezret, hat milliót Európában, a második világháború alatt talán ötven milliót. De azt a szellemet, amit az Örökkévaló az embernek adott, amely a Kőtáblára vésetett, amely Szent Könyveinkben belefoglaltatott, azt sem elégetni, sem elpusztítani nem lehetett és soha nem is lesz lehetséges!

פתחו לי שערי צדק אבוא במ אודה יה

„Nyissátok nekem ki az igazság kapuit”

130 ÉVES A RABBIKÉPZŐ

HÁROM BESZÉLGETÉS IZRAELBEN*

A kilencvenes években Arieh Levy professzor, a Rabbiképző egykori hallgatója, Izrael-díjas, világhírű tudós felkérésére – egy hároméves – projektet vezettem a Tel Aviv Egyetem Dokumentációs Központjában. Munkatársaimmal több ezer levéltári egységet gyűjtöttem össze, amely a magyarországi zsidóság – egykor nagyon színes – pedagógiai rendszerének voltak relikviái. Izraelbe, Magyarországról alijázott, tudósokkal folytattam – kazettán rögzített – beszélgetéseket, amelyek – a szerzők engedélyével – nyomtatásban is megjelentek. E gazdag anyagból emelek ki hármat, bemutatva egy varázslatos világ emlékeit, ahogy ők, a nagy generáció képviselői látták. Órizzék e sorok a három nagy személyiség emlékét, most az Alma Mater alapításának 130. esztendejében.

A Rabbiképző épülete a Gutenberg tér felől

* Elhangzott az OR-ZSE Doktori Iskola Hanghordozók a tudomány szolgálatában – Hángok a múltból című előadásorozatán 2007. februárban. A beszélgetések írott anyaga megjelent a Szombat 1993/6, 1994/1 és 1994/10-es számaiban.

Dr. Binjámin Gát-Rimon rabbi

Az Izraelben közismert személyiség, Dr. Binjámin Gát-Rimon, Marton Benő néven 1913-ban született Budapesten. A Pázmány Péter Tudományegyetemen 1935-ben védte meg doktori értekezését. *Simon HaCádik és kora* címmel. 1937-ben avatták rabbivá. Kora ifjúságától aktív tagja a cionista mozgalomnak. 1950-ben alijázott. A Nesz Ciona-i gimnázium igazgatójaként ment nyugdíjba. Pedagógus, számos héber nyelvkönyv, szaktanulmány írója, műfordító. Évtizedek óta Rison Lecionban lakik.

Hogyan gondolsz ifjúságodra, pályád elejére?

Édesapám egyszerű munkás volt, édesanyám tanítónő. Pápán az ortodox zsidó iskolába másfél évet jártam, s hoztam magammal a zsidóság iránti szeretetet és érdeklődést. Tíz éves koromban Pesten a Zsidó Gimnáziumba kerültem, ahol elvégeztem négy esztendő. Azután szüleim tanácsára a Rabbiképzőt választottam, illetve dehogy választottam, szinte kézzel-lábbal tiltakoztam ellene. Végül engedtem a szülői nyomásnak, s beleegyeztem akarataikba. Az életemet ennek a döntésnek köszönhetem, hiszen a szörnyű időkben – rabbiképzős, majd rabbi mivoltomnak köszönhetően – nem kerültem munkaszolgálatba.

A rabbiképzőbe felvételi útján lehetett bekerülni. A vizsga anyaga igen nagy volt. Fordítani az egész Tórát, valamint a Korai Prófétaikat. Számos költői részt a Szentírásból kívülről kellett tudni, valamint tíz lap gemarát kommentárral a Talmudból, s természetesen héber grammatikát. (Mindezt 14-15 éves fiúktól követelték meg. A szerk. megjegyzése.) A rabbiképzőben tíz évig tanultam, öt évig az úgynevezett alsó tanfolyamon, s öt évig a felsőben. Az alsó tanfolyamon a gimnázium utolsó négy évének stúdiumait tanultuk, valamint rabbiszemináriumi tantárgyakat. Így délelőtt és délután is volt tanítás.

Nagy tudású pedagógusoktól, tudósoktól tanultál, akik szerves részeivé váltak a XX. századi magyarországi zsidóság szellemtörténetének. Beszélj róluk!

Mestereim közül elsőként dr. Heller Bernát nevét emelném ki, a Biblia nemzetközileg elismert szaktekintélyét. Szigorú, nagyelvárású tanár volt. Minden óra elejére nyolc szentírási verset kellett kívülről megtanulni, majd teljes fejezeteket követelt meg, hogy memoriter módszerrel sajátítsuk el az ősi szöveget. A Biblia igazi ismeretét Heller Bernátnak köszönhetem. Dr. Weisz Miksától hallgattam történelmet. Ő is nagyon komoly előadásokat tartott,

viszont nem követelte vissza az elhangzottakat. A vizsgákat sem vette túl komolyan, a történelmet mégis ő szeretett meg velem.

Világi tanárain közül elsősorban Dercsényi Móricot említettem meg. Latint és görögöt tanított. Rendkívül széles műveltségű szigorú ember, féltünk tőle, mint a tűztől. Állítom, hogy az általános műveltségünk jelentős részét neki köszönhetjük. Nyitott egyéniség, aki egész órákat szentelt a diákok kérdéseinek megválaszolására.

A rabbiképzős évek legjelentősebb állomása a felsőtagozat volt. Kik voltak leghíresebb mestereid?

Első éves felsős koromban Hellernél Énekek Énekét és Koheletet tanultunk. Heller budai volt, s abban az esztendőben összeveszett a Pesti Hitközség vezetőivel, akik el akarták „nyelni” a Budai Hitközséget. Ő ellenezte ezt, s az eredmény az lett, hogy a Pesti Hitközség vezetői eltávolították e fantasztikusan értékes embert a Rabbiképző katedrájáról, nyugdíjba ment. Hoffer Árminnál folytattuk a Talmud és a poszkim tanulását, de a gemarát később átvette tőle dr. Guttmann Mihály, aki addig a bresloui rabbiképzőnek volt a rektora. Ő igen nagy tudású ember volt, de kissé száraz, nem mondhatnám, hogy szívesen emlékszem rá.

Dr Hevesi Simon a homiletika és a vallásfilozófia professzora, valóságos királyi megjelenés. Óriási tekintélynek örvendő rabbi, aki – szerintem – nem vette túl komolyan a pedagógiai munkát, azonban művésze volt a szónoklatnak. Nagyon élveztük előadásait. Nem ment bele a témák mélyreható elemzésébe, ahogy talán elvártuk volna tőle. Tőle a Dohány utcai templom főrabbijától.

A háború előtt minden neológ rabbi – a Szeminárium mellett – egyetemre is járt, doktorált. Mi volt e követelmény feltétele, mi volt a kapcsolat a Rabbiképző és a Pázmány Péter Tudományegyetem között?

A numerus clausus idején a Rabbiképzőnek megállapodása volt az egyetemmel. A Szeminárium által kijelölt diákokat a „zárt számon” felül, korlátolt jogú hallgatónaként vették fel. Én, mint jelesen érettségizett diák, nem a Szemináriumon keresztül kezdtem meg egyetemi tanulmányaimat, mert matematikát és fizikát akartam hallgatni. Később mégis keleti nyelveket és az ókori keleti népek történetét vettem fel, valamint filozófiát. Megkülönböztettek bennünket az indexünk alapján is. A korlátolt jogúaknak barna színű dukált a többieknek fekete.

Néhányunknak, közte Scheiber Sándornak, Hahn Istvánnak, akik nem szeminaristaként, hanem egyéb érdemeik alapján lettek egyetemisták, fekete volt az indexünk, s ebből óriási botrány tört ki. Rabbiképzős és fekete az indexe, háborogtak a jobboldali diákok és professzorok. Megsemmisítették a félévi vizsgákat, s átminősítették minket „barnaindexeseknek”.

Hogyan alakult a rabbinikus pályád?

Gyakorló rabbi nem voltam soha. Annak idején a frissen avatottaknak nem volt hová elhelyezkedniük, hiába vezették be az úgynevezett segédrabbi intézményét. Amikor az évfolyamom végzett, ezekben a státusokban nem volt üresedés, csupán a templomkörzetek ifjúsági csoportjaiban kezdhettük el a munkát.

Mikor, hogyan lettél cionista?

Alsós gimnazista koromban egyáltalán nem voltam cionista, sőt ellenzője voltam a zsidó nemzeti gondolatnak. Akkori szemléletem kialakulásában jelentős szerepet játszott a családi hagyomány. Édesapám mindig azt mondta: „Szeretném én azt az ember látni, aki kétségbe meri vonni az én magyar voltomat”. A történelem megértette velem, hogy nem minden úgy van, ahogy én gyerek fejjel elképzeltem. Lassan-lassan közeledtem a cionizmus eszméiségéhez, s 1932-ben beléptem a Makkabeába, a cionista egyetemi hallgatók egyesületébe, amely szervezetileg a Hanoár Hacioni irányzatához tartozott. Itt kezdtem a cionizmus szellemiségével és az élő héber nyelvvel megismerkedni. Ennek jegyében tanítottam, s vettem részt a mozgalom vezetésében, valamint a Keren Kájemet munkájában.

1945. után, mint a mozgalom egyik vezetőjére Magyarországon volt rám szükség. A Zsidó Gimnázium tanáraként cionista szellemben tanítottam. A tanári kar nagyobbik része s a diákság mintegy fele örömmel csatlakozott ehhez az irányzathoz, de létezett komoly ellenzék is, a „vörös asszimiláns” diákság. A domináns tényező mégis a cionista vonal volt, az iskola hangos volt a héber daloktól, s azt lehetett érezni, hogy sok minden másképp van, - nyilván ebbe belezajátszott a Soá tragédiája is – mint azelőtt.

A Rákosi éra kialakulásával helyzetem egyre tarthatatlanabbá, veszélyesebbé vált, ezért 1950-ben harminchét évesen alijáztam. Hogy mi történt azután, az egy külön fejezete az életemnek...

Meir Weiss (Dr. Weisz Pál) professzor

Meir Weiss, azaz Dr. Weisz Pál 1908-ban született Budapesten. Az Országos Rabbiképző Intézet elvégzése után 1933-ban, hatvan évvel ezelőtt avatták rabbivá. Doktori disszertációja – *Az Ággádá Jonáthán ben Uzziél Targumjában* – Budapesten látott napvilágot 1931-ben. Rabbiniikus pályáját ugyanez évben, Hódmezővásárhelyen kezdte, majd 1934-1944 között debreceni főrabbiaként működött. A bergen-belseni koncentrációs tábor megjárva 1945-ben alijázott. A Jeruzsálemi Héber Egyetem nyugdíjas, de még ma is tanító professzora. 1972-ben Herzl-díjjal, 1974-ben Max Nordau-díjjal, 1990-ben a legmagasabb izraeli elismeréssel, az Izrael-díjjal, s Budapesten, az ELTE-n 1991-ben a Bacher Vilmos emlékéremmel tüntették ki. Jeruzsálemben beszélgetünk, Izrael örök fővárosában. Itt, a Héber Egyetem Biblia Tanszékén tanít évtizedek óta Meir Weiss.

Hogyan, milyen pedagógiai módszerek szerint vezetitek be a hallgatókat a Biblia világába?

Izrael minden egyetemén úgy foglalkoznak a Bibliával, mint bármilyen más irodalmi műalkotással. Én az úgynevezett történelmi, filológiai módszer mellett a totális analízis elkötelezettje vagyok. Az általam kifejlesztett totális analízis lényege az, hogy az egészet a részletből, s a részletet csak az egészből lehet megérteni, s a szöveget mindig pontosan, betűhűen kell olvasni. Valaki e módszert a következő példával illusztrálta: egy zenében járatos ember, aki ismeri Beethoven és Mozart műveit egyaránt, muzsikát hallgat, s az az érzése, hogy az, Beethoven-tól való. Kis idő múltán, olyan részletekre figyel fel, amelyek, nem a beethoveni művek jellemzői, hanem Mozart stílusjegyeit hordozzák. Ekkor mindent előlről kell kezdenie, hogy a totális analízis eszközeit alkalmazva eldönthesse, ki is a mű szerzője.

Hol tanítottál, s milyen stúdiumokat hallhattak előadásaidon a diákok?

A Bár Ilán Egyetemen kezdtem, Tel Avivban folytattam, majd a Héber Egyetem következett. Főleg az úgynevezett Késői Próféta-kal, a Zsoltárokkal, s Jób könyvével foglalkoztam. Kutatásaim főbb eredményeit osztottam meg diákjaimmal, azaz hogyan értelmezhető s interpretálható mindaz, ami ezekben a könyvekben, mint irodalmi egységekben nyer kifejezést. Nem azt kutattam, hogy mit akart a próféta, vagy a költő mondani, hiszen ez megállapíthatatlan, hanem azt magyaráztam, hogy mi van a szövegben, azaz mit

mond maga a textus. Az új kutatási módszer szerint nem legitim, nem adekvát, hogy mi volt a szerző intenciója.

Miképpen identifikálható a próféta? „Isten embere”? Avagy nem volt más. „csak” a Szentföldön élő gondolkodó, bátor ember? Költő, író, olyan tanokat hirdető személyiség, aki átlépett önnön árnyékán, s a „világhoz” mérte a zsidóság eszmeiségét?

A próféta, mint ezt a görög eredetű szó jelenti, egy olyan ember, aki – a Biblia szerint – I...ten akaratát hirdeti, közli, magyarázza. Mind a próféták működéséről szóló bibliai elbeszélések, mind a nekik tulajdonított mondások, tanítások alapján megállapítható, hogy olyan emberek voltak, akik hangot adtak az "élő lelkiismeretnek", akik ha kellett, nem féltek szembeszállni a hatalommal, a hatalmasságokkal. A prófétának nem volt fontos még a saját biztonsága sem, ha az igazságért tört lándzsát.

Milyen küldetéstudat, s egyben bátorság kellett ahhoz, amikor Ámosz a nép felé harsogja az isteni szót: „Csak titeket ismertelek a föld népei közül, ezért tőletek kérem számon minden bűnötöket...” Vagy amikor így szól: „...nemde olyanok vagytok nekem izrael gyermekei, mint amilyenek a négerék...”

Nincs itt valamilyen ellentmondás?

Nincs, mert a kiválasztottság nem jogot ad, hanem kötelezettséget ró az emberre!

Izrael, Biblia, ifjúság – egymást kiegészítő három fogalom. Vajon mennyire affinitív a mai izraeli ifjúság a Biblia eszméi iránt? Hogyan tekintik ők a Szentírást? Mit jelent számukra a világ legtöbb nyelvére lefordított szent könyv, a T'nách?

Az egyetemi oktatási rendszerben a Bibliát úgy mutatjuk be, mint a zsidó irodalom legjelentősebb alkotását. Hogy ez egy régi klasszikus műalkotás-e, avagy a hit ihlete, s a vallásos meggyőződés forrása, az az illető személyiségétől, felfogásától, világlátásától függ. A hívő és a nem hívő egyetemi hallgató közös feladata az, hogy megértsen egy sok száz évvel ezelőtt megírt, összegyűjtött, kodifikált irodalmi műalkotást Amennyiben egy zsidó, keresztény, vagy muzulmán hallgató számára – azon kívül, hogy egy műalkotást megért – vallási szempontból mást is jelent, ez nem tartozik az egyetem kompetenciájába.

Többször adtál elő – vendégprofesszorként – az ELTE Hebraisztikai Tanszékén. Mit hallhattak az egyetemisták, s hogyan fogadták ezt az új szemléletű interpretációt? "

Beszéltem, a Biblia elbeszélési technikájáról, igyekeztem betekintést, nyújta-

ni Jónás könyvének világába, s bemutattam a zsoldárköltészet lírikus, s egyben etikus világát.

Az impresszióm az volt, hogy sikerült lelki kapcsolatot teremteni az érdeklődő hallgatósággal. Talán nem véletlen, hogy ma is visszavárnak. Voltak olyanok, akik ismerték a *Mikrá kid'muto* című könyvem, amelyben igyekeztem elemezni, analizálni az Írást, a „teste és lelke” szerint, s mely művem angol fordításban is megjelent, valamint a *Mikráot kechávánátám* című műve, amelyben a bibliai részekben, egységekben kifejezésre jutó gondolatokra, szándékokra, célokra mutattam rá.

Elmondtam, hogy most foglalkozom a 88. zsoldárral, amelyet különbözőképpen magyaráznak a tudományos kutatók, s most azt szeretném megvilágítani, mi az a hit, az a világfelfogás, a vallási probléma, amely megfogalmazódik e bibliai egységben.

Van-e olyan mondata a T'náchnak, amelyet hitvallásodként vállalsz? Meghatározható-e egy volt gyakorló rabbi, majd évtizedeken át egyetemi pulpituson oktató professzor bibliai ars poeticája?

Ez egy nagyon nehéz kérdés. A most megjelent kétkötetes Ámosz tanulmányom, amely mintegy harminc év kutatómunkáját öleli fel, is azt mondhatja velem, hogy kiragadni néhány idézetet csak improvizatíván lehet, hiszen szinte minden bibliai mondatnak megvan a maga bája, értéke, üzenete, időszerű mondanivalója.

Ha mégis ragaszkodsz egy mondathoz, a következő Jób könyve-beli idézettel felelek:

„Minden konvenció nélkül megmondani, amiben hiszel!” (Jób, 13. 16.) De időszerűsége miatt nagyon közel állnak hozzám azok a jesájai és más prófétai idézetek is, amelyek napjaink kultusza ellen beszélnek. A próféciákban kifejtett, kifejezett tanítás alapján azt szoktam mondani, hogy sokkal könnyebb minden reggel elmenni a zsinagógába, felrakni a t'filint, az imaszíjat, s ügyelni arra, hogy a fogyasztandó ételen ott legyen a kóserságot bizonyító felirat, mint tisztességesen élni. Természetesen e két gondolatkör nem egymást kizáró klauzula! Sőt, a hagyomány őrzése és betartása csak az általános etikai normák betartásával emelkedhet arra a piedesztálra, amelyről a proféták az évezredek messzeségéből is örök időszerűséggel szólnak a ma emberéhez is.

Zvi Moskovits (Dr. Moskovits Mihály) professzor

B'né Brak az ortodoxia fellegrája Izraelben. A Szokolov utca 18. szám alatt, az első emeleten „furcsa”, sőt rendhagyó névtábla fogadja az odalátogatót, amelyen két szó szerepel héberül: Dr. Moskovits. Harminckét éves korában, 1949-ben alijázott. A budapesti Rabbiképző Intézetben kapta rabbi oklevelét, s 1943-ban, a Pázmány Péter Tudományegyetemen bölcsészdoktori fokozatot szerzett. Tavaly novemberben vette át Budapesten az aranydiplomát. Jiddisül, magyarul, héberül, franciául, németül beszél, de kutatásainál az angol nyelvű szakirodalmat is felhasználja, sőt arameus és perzsa nyelvismerete is segíti munkáját. Dr. Moskovits, a biblia és a talmud tudomány elismert szaktekintélye, a pedagógus, az iskolaszervező, a mélyen vallásos zsidó ma már csak hitvesével lakik itt, Bné Brákban. Három gyermekük az ország különböző pontján él. Kilenc unokájuk közül jelenleg hárman teljesítenek katonai szolgálatot.

Amikor tíz esztendővel ezelőtt először léptem be Moskovits professzor dolgozószobájába, a falon két bekeretezett diploma vonzotta a tekintetemet. Az egyik a pesti szeminárium hasz máchája, a másik a pesti egyetem által adott doktori cím.

Nem messze Máramarosszigettől, a Ruszkovából származó, hédert, jesivát járt, rabbiképzőt és egyetemet végzett tudós számára vajon mit jelent ez a két fogalom, ez a két falon díszlő jelkép, a két diploma? Hogyan egyeztethető össze a vallás, a vallástudomány, s a tudományos gondolkodásmód?

A rabbiképesítő oklevél számomra a hitéletet jelképezi, azaz a tiszta ortodox hit alapján, a modern zsidó vallásos életet. A tudományt és a hitet próbálom egyeztetni, azoknak nyomdokain járva, akik e két fogalmat nem találták ellentétesnek. A tudomány iránti affinitásban David Zvi Hofmann, az egykori Berlieni Rabbiképző tanárának, és Samson Rafael Hirschnek, a Frankfurt am Main-i neoortodox hitközség megalapítójának világfelfogása áll közel hozzám. Ők szintézist és harmóniát tudtak teremteni a hit és a tudomány között. Én is a gyermekkoromban belém oltott vallásosságot gyakorlom, s az azóta magamba szívott világi tudomány hitemet még szilárdabbá tette. Vallom, hogy vallásunk tanításai és a tudományos kutatás eredményei hitünket erősítik!

Vajon a hit, a vallás konzerválódott, avagy az is változik? Mi a tudomány feladata meglátásod szerint a hitbeli tételek, a vallási tanítások vonatkozásában?

A talmudi és főleg a bibliai szöveg tulajdonképpen szűkszavú és nagyon sok módon értelmezhető, interpretálható. A régi ismert, és elismert kommentárok egyéni módon és hagyománytisztelően magyarázták a textust. A világ azonban fejlődik, változik, s a tudomány különböző területeinek új felfedezései sok mindent más megvilágításba helyeznek. Például nem volt tudomásunk az ugarit, a sumér, s az akkád nyelvről Természetesen nem volt ismeretes az archeológiai eredmények sokasága. Izrael pontos topográfiája, vagy a közel-keleti – bibliai vonatkozású – legendák sokszínűsége, a korabeli társadalmak belső struktúrája, és sok minden más sem. Ezeknek az új információknak a birtokában megvizsgáljuk az új tudományos kutatási állításokat társadalmi törvényhozási, nyelvi, archeológiai és más szempontokból. Górcső alá vesszük, hogy hol vannak az esetleges ütközőpontok a régi álláspontokhoz képest.

Ugyanakkor feltétlen tiszteletben tartom a hagyományos magyarázatokat, mert azoknak szerzői közel álltak időben és szellemiségben az ősi forráshoz: a Tórához, a Talmudhoz. Az általam készített kommentárok teljes mértékben a háláchá alapján állnak, s arra törekednek, hogy szervesen illeszkedjenek a klasszikusok mondanivalójához oly módon, hogy felhasználom a modern tudomány eredményeit is.

Itt van előttem – eddig még kiadatlan – bibliográfiai jegyzéked, amely 117 egységet tartalmaz. Ebből a rendkívül gazdag, eddigi életműből, mely dolgozatok állnak hozzád a legközelebb?

Az egyik legkedvesebb dolgozat számomra a doktori disszertációm. Címe: *A Biblia Bialik költészetében, válogatott költeményei alapján.* Ez volt az első, komolyabb munkám. A későbbi publikációk közül nehéz válogatnom, de talán kettőt említenék meg, illetve emelnék ki. Több mint 20 esztendővel ezelőtt indult meg a Háráv Kook Kiadó gondozásában a Dáát Mikrá című sorozat. Itt jelent meg Ezékiel kommentárom, amelynek megírása nehéz feladat elé állított. Főleg az utolsó tíz fejezet, amely az úgynevezett Harmadik Templom tervrajzát, felépítését és kultikus rendjét mutatja be. Ebben a művemben a Vilnai Gáon útmutatásait használtam fel, s az építészmérnök fiam által szerkesztett rajzok is sokat segítettek, hogy a komplikált kérdéskörre adott válaszom adekvát és egyértelmű legyen.

A közeljövőben lát napvilágot – szintén a Dáát Mikrá sorozatban – Mózes IV. könyvéhez a Bámidbárhoz írt kommentárom második kiadása. Ez a kötet az első kiadáshoz fűződő tudományos hozzászólásokat is tartalmazza. A könyvet szerte az országban és a nyugati világ zsidóságának tanházaiban is ismerik. Ebben a dolgozatban is azt szerettem volna bizonyítani, hogy lehet „megerősíteni” és nem szétbontani a Bibliát. Példaképpen megemlítem, hogy egy talmudi magyarázó azt állítja, hogy külön könyv volt Bileám áldása, amely elveszett. Nemrég Transzjordániában az egykori Szukkot városában,

találtak egy falfestményt, amely az i.e. VIII. századból való, s azon ábrázolták a bileámi történet egészét. Tehát amikor azt olvassuk a Talmudban, hogy Mózes írta a Tórát és Bileám Könyvét, s a középkori magyarázó azt mondja, hogy Bileám könyve elveszett, ez utóbbi állítás nem a képzelet szüleménye. Hiszen ha nem lettek volna Bileám könyvek, hogy ábrázolhatták volna azt a Tóra kodifikálását megelőzően?

Ha már a publikációknál időzünk, megemlítem, hogy az izraeli rádióban több mint százhusz – biblikus témájú – előadást tartottam, amelyekből tizennégy nyomtatásban is megjelent.

Beszéltünk a Bibliáról, publikációkról, a tanításról. Mit jelent Zvi Moskovits életében az, hogy évtizedeken keresztül gyakorló pedagógus volt?

Rabbinikus tevékenységet soha nem folytattam, de pedagógusként dolgoztam már Pesten is a Zsidó Gimnáziumban. Izraelbe érkezve először Petách Tikván, majd B'né Brákban voltam vallásos gimnáziumok tanára, majd igazgatója. Ezután a vallásos gimnáziumok majd a vallásos tanítóképző intézetek országos tanfelügyelője lettem, közben tanítottam a Bár Ilán Egyetemen is.

Pedagógusként több országban voltál slichutban, kiküldetésben. Mi volt a feladatod? Tanítottál, hitéletet szerveztél, hogyan milyen minőségben képviselted az országot?

1954. és 1957. között Franciaországban voltam. A háború után szerte Európában újrászerveződött a hitélet, de a tanárok, a konvenciók, a tanrendek hiányoztak. Szükség volt arra, hogy Erec Jiszráél küldje ki a tapasztaltabb pedagógusokat, hogy segítsék az iskolahálózat kiépítését. Párizsban kezdtem, majd Strasbourg, Lyon, Marseille következett, ahol a rabbiknak és a helybeli tanároknak álltam rendelkezésére. De működési területem kiterjedt Nyugat-Európa nagy részére. Hollandiában, Belgiumban, Olaszországban, és Ausztriában is igyekeztem átadni tapasztalataimat. Minden évben, gyakran kétszer is szemináriumokat rendeztem az előbb említett országok zsidó tanárai részére, ahol Izraelből érkezett magasan kvalifikált szakemberek posztgraduális előadásokat tartottak.

Iránba 1974-ben érkeztem. Perzsiában akkor több zsidó iskola működött, s az ott tanító pedagógusok számára központosított oktatást tartottam Teheránban, amelyre még Iszpáhánból és Abadánból is érkeztek érdeklődők. Itt főleg didaktikai kérdésekkel foglalkoztam. Láttam például, hogyan tanulnak az egyetemi hallgatók, akik kezükben a könyvvel szó szerint „bemagolták” az írott anyagot. Az értelemre, az értelmezésre nem sokat adtak. Lassan, de befogadták ezt az új stílust, melynek középpontjában az önálló gondolkodás-mód állott.

Magyarországra – ez volt a harmadik küldetésem – 1989-ben kerültem. Az ottani vezető pedagógusokkal közösen próbáltuk megrajzolni az új, majdan megalapítandó, illetve kibővítendő zsidó iskolák modern koncepcióját. Az Anna Frank Gimnázium akkori igazgatója megkért, hogy dolgozzam ki – a helyi viszonyoknak megfelelően – az iskola zsidó stúdiumainak tervét, s hasonló módon elkészítettem az akkor még szervezés alatt álló, ma a Wesselényi utcában működő 12 évfolyamos ortodox világnézetű Mázoret Ávot iskola tantervét is. Működésem fókuszában a Rabbiképző Intézetben majd annak Pedagógiumában zajló tanítás állt. Előadásokat tartottam az egyetemen, a Judaisztika Kutatócsoport hallgatóinak Bibliáról, Talmudról, a Református Teológián pedig a Biblia kutatás állása Izraelben címmel. Az ELTE jogi karán zsidó jogot tanítottam az izraeli diákoknak héberül, a magyaroknak magyarul.

Mi a zsidó pedagógus feladata Izraelben és a gálutban?

Megtanítani a diákokat önállóan gondolkodni, kérdéseket feltenni, a kérdésekre válaszokat keresni, s útmutatást adni. Izraelben a tanár feladta, az, hogy önállóságra, egyéni gondolkodásmódra tanítsa a diákokat. A gálutban a cél: megszerettetni a zsidóságot, objektíven bemutatni vallásunk értékeit, s nem elhallgatni a vitatható részeket sem. A hangsúly azonban a pozitív elkötelezettségen legyen. Ez utóbbi gondolat az én pedagógiai s tudományos hitvallásom lényege is.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
--------------	---

2004.

„És legyen néktek örök törvényül”	7
Kol Nidré 2004/5765.....	11
Teleki téri főhajtás 1944-2004.....	15
A Tóra szava.....	20
Adalék a „sálesüdesz” hagyományának kialakulásához.....	22
613 parancsolat.....	25
Családtörténet vázlatpontokban	27
Jom Kipur kátán, 45 év után.....	33
Szimchát bét hásoévá – A vízmerítés ünnepe.....	36
A Carlebach legenda.....	38
Kőtáblák a történelem poklában.....	40
A Talmud meséi	49

2005.

Édesanyám emlékére	51
Villanások B'né B'rákról	54
A katakombák fényei.....	59
A Goldmark kórus harmincöt éve	63
Égszínkéék תכלת T'chélet	67
Kállói rebbe.....	70
Moshe Stern főkántor köszöntése	73
In memoriam Scheiber Sándor.....	76
Peszách 5765-2005	83
Rejtő Jenő	86
„...Mert te vagy nekem...”	92
Kérdések a múltból	95
Képeslap az egykori krakkói gettóból	98
„...A betű, a tudás olyan édes, mint a méz”	101
Emlékezés Sávuoat, mázkir napján	105
„...Látott egy zöldellő, hatalmas oázist”	107

Képeslap Erecből.....	112
Az őszi nagyünnepek gondolatvilágából 2005-5766	114
Zsinagóga Óbudán.....	118
Sámuel rabbi, a grafikus	120
A Nagykanizsai kódex.....	127
Adalékok a csontváz-motívum variánsokhoz	130
Tóradíszek	136
Kötet az egyik legnagyobb szentírási személyről.....	139
Dohány utcai zsinagóga	143

2006.

Zsinagógák a pesti oldalon.....	147
Mózes alakjának ábrázolása a képzőművészetben.....	150
Szeudát hávráá	160
„A gyermek feltámasztása”	162
Hággádák.....	164
Chagall: Ádám és Éva.....	168
A Németkeresztúri chevra könyv.....	170
„De hamvából egy-egy parázs kilobban”	174
„A Tórára úgy vigyázunk, mint az életünkre”	179
Húsz évvel ezelőtt találkoztunk először.....	182
„...Zamatos növények édessé érlelik gyümölcseiket”	186
„Íme, ez a szövetség ládája...”	190
Kol Nidré 2006-5767.....	194
Gondolatok a zsinagógai textusokról.....	198

2007.

A három kapu	215
130 éves a Rabbiképző – Három beszélgetés Izraelben.....	220
Tartalomjegyzék	231